

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

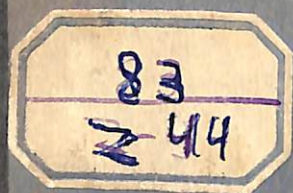
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

1418

1882

2011

2003

ԹԻՖԼԻՉԻ ԸՆԿ. ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐԳԵՐԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

83
2-44 *պ.* 61 № 11.

ՈՒԽՏԱԽՈՐՔ

Գործ ՎԻՏԵԼԻ ՀԱՌՔԻ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵՅ ՌԱՓԱՅԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆ:

ԹԻՖԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ ՄՈՎՍ. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆՅ ԵՒ ԸՆԿ.

1882

38003 ա.հ.

11 27

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱԶՄԱՐԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Дозволено Цензурою. Тифлисъ. 4 Ноября 1881 г.

Գրքի մասին հարցազեկ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱԶՄԱՐԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

(3683
47)

2012-60

Тип. М. Вартанянца и К°, Троицк. пер., д. № 11.

ՍԵՐԻԱ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԱԶՄԱՐԴԱՆՈՒԹՅԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

1881

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Այս գրքույկը, որն նուիրում եմ հայ մանուկներին, համոզուած եմ, պիտի դառնայ նոցա ամենասիրելի ընթերցարանը, վասն զի նոցա սիրած բաներն է՝ սորա մէջը եւ նոցա հասկանալի լեզուով գրած:

„Ուխտաւորքը“ ոչ շարադրութիւն, այլ թարգմանութիւն է: Բայց թարգմանութիւն ասելով, ես չէի ուզում հասկացնել՝ օտարազգի բառերի տեղ, հայերէնը շարած, ոչ. զա հայացուցած է՝ որքան որ իմ ոյժը եւ գիտութիւնը ներել է:

Օրէս 20 տարի առաջ, սոյն այս հեղինակութիւնը եւ թարգմանել էի Ստեփաննոս Նազարեանցի „Հիւսիսափայլի“ համար, բայց մեր հանգուցեալ գիտնականը սովորութիւն ունէր, ինչ եւ անցնէր նորա խմբագրութեան տակէն, անպատճառ կերպարանափոխելու, աւաղ, ոչ դէպի լաւը, այնպէս որ, իմ աշխատանքը, տպուելէն յետո ես ինքս չէի կարողանում ճանաչել:

Այժմ երկրորդ անգամ նոյնը ստիպուեցայ թարգմանելու, եւ յուսամ որ փոշմանելու չեմ. իսկ չեմ փոշմանիլ այն ժամանակ, երբ հայ երեխայք կարդան, զուարճանան եւ զուարմանալով՝ հայերէն կարդալու ընտելանան:

Շատ եւրոպական ազգերի երեխայոց սիրելի գիրքն է Ուխտաւորքը. այդ ասելով՝ ես ուզում եմ հասկացնել, որ մանկական գրականութեան մէջ ամենապատուաւոր տեղերից մինն էլ սորան է պատկանում:

Այո, մանկական գիրք է՝ սա. բայց, մտածում եմ,

չափահասներին էլ չէր ընծայիլ արդեօք. քանի մի զուար-
ճալի եւ անմեղ ժամեր: Փորձեցէք:

Ռաֆայէլ Պափանէան:

Նոր-Նախիջեւան:

1884 թ.

ՀԱՅԿԱՅԻՆ

ԿԱՐԱԽԱՆ

Մի օր անապատի մէջէն անցնում էր մի բազմամբօխ կարաւան: Անհուն դաշտի մէջ, ուր բացի աւազէն ու երկնքէն ոչինչ չէր երեւում, հեռուէն թափում էր հնչիւնը զանգակների, որոնք կախ էին տուած ուղտերի վզից, եւ արծաթէ բոժոժների, որոնցով զարդարած էին ձիանք: Կարաւանի անցած տեղը ամպի նման բարձրանում էր թանձր փոշին, եւ երբոր ժամանակ առ ժամանակ քամին փչում էր ու փոշին ջրվում էր՝ կարելի էր նշմարել եւ՝ զէնքերի յուլքը, եւ՝ ճանապարհորդների խայտաբղէտ հալաւները:

Այսպէս տեսաւ կարաւանը մի մեհաւոր ճանապարհորդ, որ ձիով անցնում էր անապատի միջով: Այդ ճանապարհորդը հեծած էր տաճիկ ձի, վրան վագրի մորթէ ծած-

կոց ձգած. կարմիր կաշիէ ասպաղէնը զարգարած էր արծաթէ բոժոժներով, իսկ նորա գլխու վրայ ծածանում էր ջայլամի փետուրէ փունջ: Թէ՛ գեղեցկադէմ՝ ձիաւորի եւ թէ՛ նորա նժուգի զարդարանքը միակերպ գեղեցիկ էին: Ձիաւորը գլխին դրած ունէր ոսկէնկար սպիտակ փակեղ (չալմա). կապան ու լայն վարտիքը բաց-կարմիր էին. գօտիէն կախած էր թուրը՝ երախակալը ակն ու մարգարիտով յեռած: Սեւ աչքերը, որ թաւ ունքերի անկից փայլում էին, երկայն ու թաւ մօրուքը, արծուի քիթը ու աչքի վրայ քաշած փակեղը տալիս էին նորան խրոխտ ու վայրագ կերպարանք. երբոր այս ճանապարհորդը կարաւանէն ոչ աւելի քան յիսուն քայլափոխ հեռու էր, իսկոյն մօրակեց ձին ու մի քանի վայրկեանի մէջ մօտեցաւ:

Անապատի մէջ միայնակ ճանապարհորդի հանգիստի վրայ այնպիսի հազուադէպ բան է, որ պահապանները, որոնք ուղեկցում էին կարաւանին, անակընկալ յարձակմունքէ ըզգաստանալով, իսկոյն իրանց տէգերը դարձուցին այդ անձանոթ մարդու դէմ: Այդպիսի թշնամական ընդունելութիւն տեսնելով, անաց ձիաւորը. «Ինչո՞ւ այդպէս վա-

խեցաք. միթէ կարծում էք, որ ես մի հոգի մարդս, պիտի կարողանամ փողոպտել այս քաղմամբոյս կարաւանը»: Ամօթահարումը պահապանները իսկոյն խոնարհեցուցին իրանց տէգերը, ու նոցա գլխաւորը, մօտենալով անձանոթին, հարցուց. — Ի՞նչ էք կամենում: — «Ո՞վ է այս կարաւանի տէրը», անաց ձիաւորը:

— Այս կարաւանը պատկանում է ո՛չ մի մարդու, այլ շատ վաճառականների, որոնք վերադառնում են Սէքքէից դէպի իրանց տունը, եւ որոնց մենք ուղեկցում ենք. եւ պաշտպանում ենք այն աւազակներին, որոնք դարանում են ճանապարհորդներին անապատի մէջ, — պատասխանեց պահապանների գլխաւորը:

«Եթէ այդպէս է՝ տա՛ր ուրեմն ու ներկայացո՛ւր ինձ այդ վաճառականներին, անաց անձանոթը:

— Այժմ ես չեմ կարող ձեր կամքը կատարել, պատասխանեց պահապանների գլխաւորը. մենք պարտաւոր ենք անդադրում առաջնորդելու վաճառականները մեր ետեւիցն են գալիս. այստեղէն մինչեւ նոցա մօտ հասնելու համար գո՛նէ քառորդ ժամ

է պէտք: Բայց եթէ կրկամենաք ինձ հետ միասին առաջ երթալու մինչեւ այն տեղը՝ ուր մենք պիտի իջեալենք, այն ժամանակ ես ձեզ կրնե՞րկայացնեմ կարաւանի տէրերին:

Անծանօթը ոչինչ չըպատասխանեց: Հանեց իւր երկայն ծխամորչը (չուբուղ) որ կախած էր թամբէն, ու ծխելով շարունակեց առաջ գնալու պաշապանների գլխաւորի հետ:

Պաշապանների գլխաւորը չըգիտէր ինչ անէր անծանօթի հետ. ոչ համարձակում էր նորան հարցնելու, թէ դու ո՞վ ես, եւ ոչ հնար էր գտնում երկայն-բարակ խօսակցութիւն բանալու հետը: Սրինակի համար, երբոր ասում էր թէ՝ «ձեր քաջած ծխախոտը շատ պատուականն է», կամ «ձեր ձին շատ գեղեցիկ քալուածք ունի», — այդ ամեն խօսքերին անծանօթը մէկ խօսքով միայն պատասխանում էր թէ՝ «այո՛», եւ դորանով խօսակցութիւնը վերջանում էր:

Վերջապէս նոքա հասան այն տեղ, ուր մտադիր էին իջեալնելու: Նոյն վայրկենին գլխաւորը իր ձեռքի տակի մարդոցը շարեց պաշապանութեան համար, եւ ինքը անծանօթի հետ միասին կանգնած՝ կարգադրութիւն էր անում, որ կարաւանը տեղաւոր

րեցնէ այն շրջանի մէջ, որ կաղմել էր պաշապաններէն: Երեսուն ծանրաբեռնած ուղտեր եւ նոցա չորս կողմը զրահաւորած մարդիկ անցան նոցա մօտից, եւ սոցա ետեւից գալիս էին հինգ վաճառական, որոնց պատկանում էր կարաւանը: Վաճառականները հեծած էին գեղեցիկ ձիեր. ամենքը չափահաս եւ ծանրաբարոյ մարդիկ էին, բացի մէկէն, որ իւր ընկերակիցներէն շատ երիտասարդ էր եւ, ըստ երեւոյթին, բնութքով էլ նոցանից աշխոյժ էր: Ռոցա ամենի ետեւից գալիս էին շատ ուրիշ ուղտեր եւ գլխաստներ:

Վրանները կաղմեցին. ձիերին եւ ուղտերին շարեցին բանակի չորս կողմը: Այն վրանը, որ դրած էր միւսների մէջտեղը, ամենից մեծ էր ու կապուտ կերպասէ էր. ահա այդտեղ մտցուց անծանօթին պաշապանների գլխաւորը: Հինգ վաճառականները նստած էին ոսկեհուռ դիպակէ բարձերի վրայ, սեւամորթ ստրուկները նոցա առջեւ ուտելիք ու խմելիք էին բերում:

«Ո՞վ է այդ մարդը, որ ներս բերիր», հարցուց գլխաւորին երիտասարդ վաճառականը:

Հաղիւ թէ գլխաւորը բացել էր բերանը, որ պատասխանէ, անծանօթը ասաց.

— Անունս Սէլիմ Բարուխ է, ինքս Բաղդադցի եմ: Մէքքէ գնալու ժամանակս ինձ վրայ աւազակներ յարձակուեցան: ինձ գերեցին ու դիպահող գրին, եւ արթուն հրկումէին վրաս, բայց ահա երեք օր է, որ ես հնար գտայ փախչելու: Միայնակ թափառում էի անապատի մէջ, երբոր մեծ Մարգարէն, խղճալով վրաս, հեռուից ահանջիս հասցուց ձեր կարաւանի զանգակների ձայնը: Ես եկայ ձեզ մօտ եւ այժմ խնդրում եմ, որ ինձ հիւրընկալութիւն անէք եւ թոյլ տաք ձեզ հետ միասին ճանապարհորդելու: Բայց այն էլ իմացած լինիք, որ ձեր հովանաւորութեան տակ պիտի ընդունէք ոչ աննշան մարդ: Երբոր Աստուծով Բաղդադ հասնիք՝ դուք առատ վարձատրութիւն կըստանաք, վասն զի ես վէզիրի եղբորորդին եմ:

Վաճառականների մէջ ամենից տարէցը պատասխանեց.

«Դալդ բարի, Սէլիմ Բարուխ, բարի, հազար բարի տեսանք քեզ: Մենք ամենքս ուրախ սրտով պատրաստ ենք քեզ ամեն կերպ օգնութիւն ցոյց տալու, բայց ամեն բանէ առաջ կեր ու խմէ՝ մեզ հետ միասին»:

Սէլիմ Բարուխը նստեց վաճառականների

մօտ, ու նոցա հետ միասին սկսեց ուտել ու խմել: Երբոր ճաշը աւարտեցին, ստորուկները ամանիքը ժողովեցին, եւ բերին երկայն ծխամորչներ ու օշարակ: Երկար միջոց լուռ ու մոռնջ նստած էին վաճառականները ու բերաններից բաց էին թողնում ծուխի ամպեր ու նայում էին ինչպէս այդ ծուխը նախ օղակներ էր կազմում, օղակները գնալով մեծանում էին, եւ վերջապէս անհետանում էին օդի մէջ: Երիտասարդ վաճառականը խզեց այդ լուութիւնը:

«Ահա երեք օր է, որ մենք թէ՛ ձի հեծած եւ թէ՛ վրանի տակ նստած լուռ մնացել ենք, եւ ամենեւին միտք չենք անում թէ՛ ի՞նչպէս անէինք, որ մի փոքր զուարճութեամբ անցնէինք մեր ժամանակը: Երբ ես իմ տանն էի: Միշտ սովորութիւն ունէի, ճաշից յետ կամ պարողների վրայ նայել, կամ լսել տաղեր ու նուագներ: Եկէ՛ք, բարեկամներ ու ընկերներ, մէկ հնար գտնենք մեր ժամանակը զուարճութեամբ անցնելու»:

Չորս չափահաս վաճառականները առաջուայ պէս ծխամորչ էին քաշում, եւ ստես թէ խոր մտածողութեան մէջ էին ընկղմած: Բայց անծանօթը ասաց:

— Եթէ թոյլ կրողքն ես ձեզ մի առաջարկութիւն կ'անեմ: Արդեօք չէի՞ք յօժարել, ամեն անգամ, երբ իջեւանելու կը լինինք, իւրաքանչիւր ոք մեզնից, ընկերներին զուարճացնելու համար, մի բան պատմէր: Այսպէսով մենք մեր ժամանակը շատ զմեարձութեամբ անցուցած կը լինէինք: «Ճշմարիտ է ասածդ, պատանիսանց վաճառականներից ամենէն տարեցը անունը Ահմէդ: քու առաջարկութիւնը մեզ ընդունելի է:»

— Շատ ուրախ եմ, որ իմ առաջարկութիւնը ձեզ ընդունելի եղաւ, ասաց Սէլիմ Բարուխը, եւ եթէ կը բարեհաճիք ականջ դնելու ամենէն առաջ ես կը սկսեմ իմ պատմութիւնը:

Վաճառականները ուրախ ուրախ տեղերէն ելան, անձանօթին իրանց մէջը առին, ինքներն էլ մօտիկ նստեցան նորան: Ստրուկները բերին օշարակով բաժակներ, նորից լցրին նոցա ծխամորչները ծխախոտով եւ վառ ածուխներ բերին, որ կպցնել տան ծխախոտը: Սէլիմը առաւ մի մեծ բաժակ օշարակ, խմեց, ձայնը մաքրեց, մօրուքը չփեց ու ասաց.

«Լուրջէք ուրեմն Խալիֆա Ալադինը պատմութիւնը:

խօսել, վասն զի այդ ժամանակ նա լինում էր հեզ եւ քաղցրաբարոյ, եւ այդ էր պատճառը, որ մեծ վէզիր Մանսորը սովորութիւն էր արել ամեն օր այդ ժամերուն գալ մօտենալ նորան: Նա այդ օրն էլ եկաւ ներկայացաւ Խալիֆային. բայց այս անգամ, հակառակ սովորականին, տխուր ու տրտում էր: Խալիֆան բերնէն հանեց ծխամորչի սաթէ կտուցը ու հարցուց՝ «Վէզիր, ինձ այնպէս է թւում, որ դու այսօր մի փոքր տխուր ես. ի՞նչ է պատճառը»:

Մեծ վէզիրը ձեռքերը խաչ-կապեց կրծքի վրայ ու գլուխը խոնարհած, պատասխանեց թագաւորին:

— Թագաւոր, ապրած կենաս, չը գիտեմ իրաւ է, որ երեսս տխուր է, բայց թէ հոգիս հարցնես՝ նա շատ վրդոված է: Այնտեղ ցածուժը, պալատի դրան մօտ կանգնած է մի փերեզակ, որ շատ պատուական ապրանքներ ունի. սիրտս սաստիկ ցաւում է, որ չունիմ այնքան փող, որ նորանից ինչ-ապես հարկաւոր բաներ գնէի:

Խալիֆան վաղուց մտադիր էր մեծ վէզիրին ընծայ անելու. այս օր լսեց, իսկոյն հրամայեց սեւամորթ ստրուկներէն մինին, որ երթայ ու ներս կանչէ փերեզակին:

Ստրուկը գնաց, շուտով վերադարձաւ ու հետը բերեց փերեզակին: Փերեզակը մի կարծազասակ, հաստիկ, թուխ երեսով մարդ էր, վրայի հալաւը մաշուած պատառոտած: Նա հետը բերեց մի սապատ, որի մէջ զանազան ապրանքներ կային—մարգարիտներ, մատանիներ, արծաթապատ եւ ականակուռ կոթով ատրճանակներ, բաժակներ, սանդրներ, եւ այլն. Խալիֆան ու վէզիրը բոլոր ապրանքները քրքրեցին, աչքէ անցուցին. եւ վերջապէս Խալիֆան գնեց իրա ու Մանսորի համար մի մի զոյգ ատրճանակներ, իսկ նորա կնոջ համար մի սանդր: Փերեզակը սկսեց իւր ապրանքը դասելու սապատի մէջ, եւ արդէն ուզում էր խուփը դնել վրան ու կապել, մին էլ տեսնես Խալիֆան նկատեց սապատի մօտ մի փոքրիկ արկղ: «Տեսնենք ի՞նչ ապրանք կայ այս արկղի մէջ», ասաց Խալիֆան: Փերեզակը բացեց արկղը ու մէջից սեւ փոշիով մի տուփ հանեց ու տուեց Խալիֆային: Տուփի մէջ մի թուղթ կար՝ օտարօտի գրերով, որն ո՛չ Խալիֆան կարողացաւ կարդալ եւ ո՛չ վէզիրը: Փերեզակը ասաց. «Այս տուփը ես գնեցի մի վաճառականից, որն գտել է Մէքքէ երթալու ժամանակ ճանապարհի վրայ»:

չրգիտեմ մէջինք ի՞նչ փոշի է, այն էլ չը գիտեմ թէ ի՞նչ գրած է այս թղթի վրայ եթէ կամենում էք՝ գնեցէ՛ք, շատ աժան կուտամ վասն զի չը գիտեմ ի՞նչ է, կամ ի՞նչ բանի պէտքական է:

Խալիֆան շատ սիրում էր իր թանգարանը զանազան հազուագիւտ եւ օտարազգի գրքերով ու գրուածներով լցնել, թէեւ նոցա կարդալը չը գիտէր: Նա գնեց ե՛ւ թուղթը, ե՛ւ տուփը սեւ փոշիով, ու արձակեց փերեզակին:

Խալիֆայի սիրտը շատ էր ուզում իմանալ, թէ այդ գնած թղթի վրայ գրածը ի՞նչ էր նշանակում, ու հարցուց վէզիրին արդեօք չի՞ ճանաչում նա մի մարդ, որ կարող լինէր կարդալու եւ թարգմանելու:

«Ամենողորմած տէր իմ եւ թագաւոր, պատասխանեց վէզիրը, մայր մզկիթի դրանք կենում է մի մարդ, որին ամենը Սէլիմ իմաստուն են ասում, նա, ինչպէս լսած եմ շատ լեզուների տեղեակ է: Հրամայէ՛, տէր իմ գալ նորան. շատ կարելի է, որ նա կարողանայ քեզ բացատրելու այդ գաղտնի գրութեան իմաստը»:

Իսկոյն բերին Սէլիմ իմաստունին ու կանգնեցուցին թագաւորի առջեւ: «Սէլիմ, ա-

ռաց Խալիֆան, ամենքը ասում են, որ դու շատ ուսեալ մարդ ես. նայէ՛ այս թուղթը եւ ասա՛ ինձ՝ չե՞ս կարող արդեօք կարդալ մէջի գրածը: Եթէ կարողացար կարդալու ես քեզ մի պահեստի հալաւ կ'ընծայեմ, բայց եթէ չը կարողացար՝ կը հրամայեմ գաւազանով տաքներկու հարուած տալ մէջքիդ ու տասներկու ոտիդ ներքանին, որ իզուր տեղը անունդ իմաստուն հռչակել ես»:

Սէլիմը ծունր դրեց Խալիֆայի առջեւ ու ասաց. «Թո՛ղ քու կամքը կատարուի, ո՛ր թագաւոր»: Առաւ թուղթը, երկար միջոց նայեցաւ նորա վրայ ու վէրջապէս ասաց. — Այս Լատիներէն գրուածք է. թէ որ լատիներէն չը լինի՝ թող այս վայրկենիս ինձ կախեն:

«Դիցուք թէ լատիներէն է» պատասխանեց Խալիֆան. — Բայց ի՞նչ են նշանակում այդ գրուած խօսքերը»:

Սէլիմը սկսեց գրուածքը այսպէս թարգմանելու. «Որի ձեռք որ ընկնի այս թուղթը թող Աստուծոյ փառաբանութիւն տայ նորա մեծ շնորհքի համար: Ով որ այս տուփի մէջ գտնուած փոշիէն մի պաղուց հոտ անէ, ասելով «մութաբոր», ի՞նչ կեն-

դանուկ կերպարանք որ կամենայ՝ կարող է ստանալ եւ կարող է հասկանալ նոյն կենդանու լեզուն։ Բայց երբ կամենայ նորից մարդու կերպարանք ստանալ, թող գառնայ դէպի արեւելք, երեք անգամ երկրպագութիւն անէ՝ ասելով նոյն բառը։ Բայց կերպարանափոխութեան ժամանակ զգոյշ պիտի լինի, որ չը ծիծաղէ, վասն զի ծիծաղը նորան մոռացնել կը տայ այդ կախարդական խօսքը, եւ նա յաւիտեանս յաւիտենից անասուն կը մնայ»։

Այսպէս թարգմանեց Սէլիմ իմաստունը, ու Խալիֆան շատ գոհ մնաց նորանից։ Հարկադրեց նորան երգում անել, որ այդ գաղտնիքը ոչ ոքի չի յայտնիլ. ընծայեց նորան մի փառահեղ հալաւ եւ խաղաղութեամբ արձակեց։ Ու երես առ երես մնալով մեծ վէզիրի հետ, ասաց. «Մանսոր՝ ի՞նչ պատուական բան գնեցինք—հը. ի՞նչպէս զուարճալի բան է անասուն գառնալը, ի՞նչպէս ես կարծում։ Ապր առաւօտ հանդիպէ՛ ինձի, միասին քաղաքից դուրս երթանք, հոտ անենք այս փոշիէն եւ սկսենք ականջ դնելու՝ ի՞նչ խօսում են օդի ու ջրի մէջ, անտառումը ու դաշտումը»։

Միւս օր, առաւօտը կանուխ, հազիւ թէ

Խալիֆան իր նախաճաշիկը արել էր ու հագուել, մին էլ տեսնես եկաւ կանգնեցաւ նորա առջեւ վէզիրը, որ ինչպէս երեկ խօսք-մէկ էին եղել, միասին երթան շրջագայելու։ Խալիֆան գրպանը դրեց կախարդական փոշու տուփը, պալատականներին արձակեց եւ ինքը վէզիրի հետ միասին տունէն դուրս ելաւ։ Ամենից առաջ ման եկան Խալիֆայի լայնատարած պարտէզների մէջ, բայց այնտեղ ոչ մի շնչաւոր արարած չը գտան, որ կարողանային փոշույժը փորձելու։ Վերջապէս վէզիրը առաջարկեց մի ջրշեղջի մօտ երթալ, որի եզերքը միշտ հաւաքւում էին շատ զանազան կենդանիներ, մանաւանդ նա այնտեղ տեսել էր առագիլ թռչուններ, որոնք իրանց ծանր քալուածքով միշտ նորա ուշադրութիւնը գրաւել էին։

Խալիֆային հաճելի թուեցաւ վէզիրի առաջարկութիւնը, եւ միասին գնացին ջրշեղջի մօտ, ուր մենակ մի արագիլ տեսան, որ ծանր ծանր առաջ ու յետ ման էր գալիս ու թռչտող գորտեր էր բռնում։ Փոքր մի ժամանակից յետ մի ուրիշ արագիլ էլ թռչելով գալիս մօտենում էր նորան։

«Տէ՛ր իմ, ասաց վէզիրը, մօրուքս վկայ,

որ այս երկայնոտները իրանց մէջ զուար-
ճալի խօսակցութիւն պիտի ունենան: Ի՞նչ
ես կարծումս պէտք չէ արգետք մեզ արա-
գիլի կերպարանք ստանալուն: Սեպտեմբեր

— Նստ լաւ կը լինի, պատասխանեց Խա-
լիֆան. բայց նախ եւ առաջ արի՛ մէկ լաւ
սովորենք, թէ ի՞նչ ու ինչ պէտք է անենք,
որ մեր առաջնուայ մարդկային կերպարանքը
ստանանք: Պէտք է երեք անգամ՝ երկրպա-
գութիւն անենք դէպի արեւելք ու անենք
«մօթաբօր», եւ իսկոյն ես կը դառնամ Խա-
լիֆա, իսկ դու՝ վէզիր: Բայց, ի սէր Աս-
տուծոյ, մի՛ ծիծաղիլ, որ չը կորչենք:

Այդ միջոցին թռչող արագիւր ճախրում
էր Խալիֆայի գլխի վրայ եւ կամաց կամաց
ցած էր իջնում: Խալիֆան գրպանից հա-
նեց տուփը, հօտ արաւ նորա մէջի սեւ փո-
շին, եւ առաջարկեց նոյնը անելու վէզիրին,
եւ երկուսը միասին ասացին «մօթաբօր»:

Յանկարծ նոցա ոտերը երկայնացան, կար-
մրեցան, եւ բարակացան. նոցա զարգարուն
հողաթափները դարձան անճոռնի թաթեր,
ձեռքերը՝ թեւեր, նոցա ուսերից բեցաւ եր-
կայն վիզ, մօրուքները անհետացան եւ նոցա
բոլոր մարմինը ծածկուեցաւ փետուրով:

Քանի մի վայրկեան ապշելուց յետոյ, Խա-
լիֆան ասաց.

— Վէ՛զիր, ի՞նչ պատուական քիթ է
քիթդ. Մարգարէի մօրուքը վկայ, որ կեան-
քիս մէջ գորա նման գեղեցիկ բան տեսած չէի:

«Մեծապէս շնորհակալ եմ քո վեհա-
փառութեանը, պատասխանեց վէզիրը, խո-
նարհեցնելով իւր երկայն վիզը. բայց ես էլ
քեզ, թագաւոր իմ, կը համարձակիմ յայտ-
նելու, որ դու արագիլի կերպարանքով ա-
ւելի գեղեցիկ ես, քան թէ Խալիֆայի: Բայց
դու չէ՛իր բարեհաճիլ արգետք երթալ ու
ականջ դնել, թէ ի՞նչ են խօսում մեր
այժմուայ ընկերակից արագիւրները»:

Այդ միջոցին թռչող արագիւր գետնին
իջաւ, ու սկսեց կտուցով եւ թաթովը սըր-
բել ու յարգարել փետուրները: Նորաստեղծ
արագիւրները շտապով մօտեցան երկու արա-
գիւրներին եւ լսեցին հետեւեալ խօսակ-
ցութիւնը:

«Բարձր, տիկին Ներկայնոտիկ, այսօր շատ
կանուխ ես եկել դաշտ»:

— Աստուծոյ բարին քեզ, սիրական Նըր-
բակտուց. ես եկել եմ նախաճաշիկ անելու:
Համեցէք, դու էլ անուշ արա. ահա՛ քեզ
մողեսի կտոր, ահա՛ գորտի ոտ:

«Մեծապէս շնորհակալ եմ: այսօր ամենեւին ախորժակ չունիմ: Իմ այստեղ գալստ բոլորովին ուրիշ պատճառաւ է: Այսօր հօրս մօտ մեծ բազմութիւն պիտի ժողովուի, ես էլ պարտաւոր եմ հիւրերի առջեւ պար գալու: Ես այստեղ եկայի, որ կանխաւ սերտեմ պարելու պարս»:

Այս որ ասաց, օրիորդ արագիլը սկսեց գանազան շարժումներ անելու ու թըռչտելու: Խալիֆան ու Մանսօրը հիացած նայում էին նորա վրայ: Բայց երբոր նա, մի ոտի վրայ կանգնած, միւսը դէպի վեր ծալեց ու թեւերը սկսաւ թափ տալու, այլ եւս ինքները իրանց չը կարողացան բռնել, ու երկայն կտուցները բացած՝ սկսան բարձրաձայն ծիծաղել: Երբոր Խալիֆան կուշտ ծիծաղեցաւ, ասաց. «Այս այնպիսի զուարճութիւն է, որ փողով գնելն անհնարին է: Ափսոս որ այդ յիմար թռչունները մեր բարձրաձայն ծիծաղից վախեցած, փախան գնացին, ու պաթէ ոչ շատ կարելի էր որ՝ մի փոքր երգէին եւս»:

Բայց յանկարծ մեծ վէզիւրի միտքը ընկաւ, որ նոցա արգելած էր կերպարանափոխութեան ժամանակ ծիծաղելու: Եւ իւր երկիւղը յայտնեց Խալիֆային, որ աղա-

ղաղակ ըարձրացնելով, ասաց «Մէքէն ու Մէդինէն վկայ, որ եթէ մենք այսուհետեւ դատապարտուած ենք յաւիտեան արագիլ մնալու՝ այդ թոսկալի տարաբաղդութիւն է մեզ համար: Վէզիր՝ աշխատէ միտքդ բերելու այն յիմար խօսքը, որ բոլորովին ցնդուել է գլխէս»:

— Պէտք է դառնալ դէպի արեւելք, պատասխանեց վէզիրը, երեք անգամ երկրպագութիւն անել ու ասել մո՛ւ մո՛ւ մո՛ւ:

Նոքա դարձան դէպի արեւելք եւ այնքան ցած խոնարհեցին գլուխները, որ կտուցները գետնին էին դիպչում: Բայց ո՞վ ստոսափանք, ո՞վ տարաբաղդութիւն, ամենեւին չէին կարողանում յիշել այն կախարդական խօսքը, Նատ գլուխ տուին դէպի արեւելք, շատ մկկեցին, բայց ամենը իզուր եղաւ: Այն չարաշուք խօսքը խալառ անհետացել էր նոցա մտքէն: Եւ այդ կերպով խեղճ Խալիֆան ու նորա վէզիրը դատապարտուած էին իրենց բոլոր կեանքը արագիլ մնալու:

Կախարդուած թռչունները տխուր տըրտում ման էին գալիս ջրշեղջի պտուտը, կանանչ արօտի վրայ, եւ չը գիտէին ինչ անեն: Ո՛չ արագիլի կաշիէն դուրս գալու հնար սնէին եւ ո՛չ դէպի քաղաք վերա-

դառնալու ու իրենց գլխու չարաբաստիկ անցքը մարդոց պատմելու: Եթէ այդպէս էլ անէին՝ ո՞վ պիտի հաւատար, որ թուչող եկող արագիւններէն մինը նոցա Խալիֆան էր եւ միւսը նոցա վեզիրը: Դիցուք թէ մարդիկ հաւատային եւս, որ Խալիֆան այդ կերպարանափոխուած արագիւն էր, ո՞վ պիտի յօժարէր արագիւն—Խալիֆային հնազանդելու:

Մէկ քանի օր՝ գլուխները քաջ արած, տրտում տեղէ տեղ թափառում էին նոքա, կերակրուելով վայրի պտուղներով, որ մեծ դժուարութեամբ կարողանում էին երկայն կտուցներովն ծամելու: Մուկեսի ու գորգի մսի համն առնելու անգամ փորձ չէին փորձում: Վախենալով որ ստամոքսները աւերեն: Այս թշուառ վիճակի մէջ նոցա միակ մխիթարութիւնը այն էր, որ կարող էին ուր ուզեն՝ թռչիլ երթալու: Ամեն օր նոքա գնում նստում էին Բաղդադի տների կտուրներու վրայ ու այնտեղից նայում էին թէ ժողովուրդը ինչ է անում մայրաքաղաքի մէջ:

Առաջին օրը քաղաքի մէջ նկատեցին նոքա սաստիկ շփոթ ու տրտմութիւն: Իրանց կերպարանափոխութեան չորրորդ օրը, նոքա գը-

նացին նստեցին Խալիֆայի ապարանքի վրայ ու այնտեղէն տեսան փողոցի մէջ բաղմամբոխ հանդիսագնացք, եւ լսվում էին թմբուկների եւ փողերի ձայներ: Մի մարդ, ոսկէնկար քղամիտ հագած, գեղեցկազարդ նժուգի վրայ նստած գնում էր. նորան շրջապատել էին չքեղ հանդերձներով պալատականներ. Բաղդադի ընակիչների կէս մասը խռնուած էր այնտեղ, աղաղակելով. «Կեցցէ՛ Միրզան, կեցցէ՛ Բաղդադի իշխանը»: Արագիւնները կտուրի վրայ նստած՝ իրար վրայ նայեցան ու Խասիգ Խալիֆան ասաց «Այժմ հասկացա՞ր, իմ սիրական վեզիր, իմ կախարգուելու պատճառը: Այս Միրզան, իմ ոխերիմ թշնամի՛» Բաշնուր կախարգի որդին է. սորա հայրը երգուել էր ինձ մինչեւ մահս վրէժխնդիր լինելու: Բայց յոյսըս տականին հատած չէ: Ո՞վ իմ բաղդի եւ անբաղդութեան ընկեր, արի միասին թռչենք երթանք դէպի Մարգարէի գերեզմանը. շատ կարելի է որ՝ այնտեղի սրբութիւնը կը փարատէ մեր վրայի կախարգանքը»:

Եւ նոքա թռան դէպի այն կողմ, ուր Մէգիլէն է:

Բայց նոքա դեռ եւս ընդելացած չէին

երկար ժամանակ թռչելու. հազիւ թէ շա-
րունակ երկու ժամ թռել էին, մին էլ տես-
նես, վէզիրը կողկողագին ձայնով ասաց,
«Տէ՛ր իմ, ոյժ» չի պատում քո ետեւէն հաս-
նելու. դու շատ արագ ես թռչում, իսկ
ես սաստիկ յոգնել եմ. երեկոն էլ ահա՛
վրայ է հասնում: չըպտրէի՛նք արդեօք գի-
շերս անցնելու մի ապահով տեղ»:

Խասիդը տեսաւ որ վէզիրի ասածը իրա-
ւացի էր. յօժարեցաւ նորա խնդիրը կա-
տարելու. ու վերեւից դիտեցին նոքա մի հո-
վիտ, որի մէջ աւերակներ կային. նոքա ի-
ջան այնտեղ գիշեր անցնելու:

Ըստ երեւութին այդ աւերակները մի օր
ապարանքներ եղած պիտի լինէին. կային
այնտեղ աշտարակներ, սիւներ եւ շատ սե-
նեակներ, որոնք բաւականին լաւ պահպա-
նուել էին, եւ որոնց վրայ նայելով՝ կարելի
էր նոցա նախկին շքեղութեան վրայ գաղա-
փար կազմել:

Խասիդը ու նորա ընկերը ման էին գա-
լիս աւերակների մէջ, ու իրանց համար օ-
թեւանելու մի ապահով տեղ էին պտրում:
Յանկարծ Մանսօր արագիւր կանգ առաւ ու
կամացուք ասաց. «Թագաւոր, թէ եւ վէզի-
րին եւ մանաւանդ արագիւրին խօլական ե-

րեւոյթներէ վախենալը յիմարութիւն է,
բայց ես քեզ հաւատացնում եմ, որ վախէս
բոյոր մարմինս փուշ փուշ է լինում. ես
պարզ լսեցի ադամորդու հառանչանքի ու
հեծեծանքի ձայն, Խալիֆան կանգ առաւ,
ականջ դրաւ. եւ իրաւ որ՝ ինքն էլ լսեց մի
մեղմ լաց, որ նման էր մարդու ձայնի: Հե-
տաքերբութիւնը նորան քաշում էր այնտեղ,
որտեղից լսվում էր լացը. բայց վէզիրը կը-
տուցով բռնեց նորա թեւէն եւ աղաչում
պաղատում էր չերթալ ու նորանոր վտան-
գի չենթարկել իրան. բայց իզուր էին նորա
ամեն յորդորանքը. Խալիֆան թէ եւ ոչ այլ
ինչ էր, եթէ ոչ կերպարանափոխուած ա-
րագիւր, բայց այսուամենայնիւ պահպանել
էր իւր նախկին անվահերութիւնը. նա ուշք
չը դրաւ վէզիրի պաղատանքին. թէեւ մի
փետուրը թողեց վէզիրի կտուցի մէջ, բայց
դուրս պրծաւ նորանից, եւ մութ ճանա-
պարհներով գնաց դէպի առաջ: Շուտ հա-
սաւ նա դրան առջեւ, որ կէսխփիկ էր. ա-
հա՛ այդ դրան ետեւէն էր, որ լսվում էր հա-
ռաչանքը եւ կականքը: Կտուցով բացեց դու-
ռը եւ շէմքի վրայ հիացած կանգնեցաւ:
Կիսաքանդ խցի մէջ, որ մի փոքրիկ պա-
տուհանով էր լուսաւորած, գետնի վրայ

նստած էր մի ահագին բուռ. նորա կլոր ու խոշոր աչքերից յորդառատ արտասուէք էին թափում: ու կեռ կտուցից դուրս գալիս աղեխարշ հառաչանք եւ հեկեկանք: Երբոր տեսաւ Խալիֆային ու վէզիրին—դա եւս սիրտ էր առել ներս մտնելու—բուն սրտի ուրախութիւնից բարձրաձայն աղաղակ արձակեց. թեւերով սրբեց աչքերի արտասուէնքը ու մարդու ձայնով ասաց նոցա արաբերէն. «Բարի, հազար բարի եկաք, ձեր այցելութիւնը ինձ համար բարեգուշակ նշան է, վասն զի ինձ վաղուց գուշակուած էր, որ արագիւր ինձ մեծ բաղդի պիտի հասցնէ:»

Երբոր Խալիֆան իր սարսափից եւ հիացումից մի փոքր հանդարտեցաւ, խոնարհեց իւր վիզը, որքան որ կարող էր լաւ դրաւ երկայն ոտքերը գեղնի վրայ ու ասաց. «Ո՞վ բուռ, քո խօսքերից նկատում եմ, որ դու մեզանից օգնութիւն ես սպասում: Բայց, տարաբաղդաբար, քո աղընկայածը ի՞նչու է: Երբոր իմանայիր մեր գլխի եկած չարաբաստիկ արկածքը, դու կը տեսնէիր, որ մենք էլ քեզ պէս թշուառականներ ենք, ու մենք էլ օգնութեան ենք կարօտ:»

Այն ժամանակ բուն խնդրեց, որ նորա պատմեն իրանց գլխի եկած ամեն փորձան-

քը, եւ Խալիֆան մանրամասնաբար պատմեց նորան այն, ինչ որ մեզ արդէն յայտնի է:

Երբոր Խալիֆան իւր պատմութիւնը աւարտեց, բուն շնորհակալ եղաւ նորան եւ ասաց՝ «Իմացէ՛ք, որ ես էլ ձեզանից պակաս տարաբաղդ չեմ: Իմ հայրը Հնդստանի թագաւոր է. ես նորա միհատիկ զաւակն եմ, անունս Լուղա է: Նոյն կախարդ Քաշնուրը իմ թշուառութեան եւս պատճառն է: Մի օր նա եկաւ հօրս մօտ եւ խնդրեց, որ ինձ իւր որդուն կին անէ: Հայրս բարկացկոտ բնաւորութեան տէր է. երբոր այս խօսքերը լսեց, իսկոյն հրամայեց ծառաներին սանդխքից դէպի ցած գլորել այդ լըրբին, որ համարձակեցաւ նորան այդպիսի առաջարկութիւններ անելու. քայց կախարդը, իւր կերպարանքը փոխած, նորից մըտաւ հօրս ապարանքը: Մի օր, պարտեզի մէջ ճեմելու ժամանակ, յանկարծ ծարաւեցայ ու հրամայեցի որ խմելու ջուր բերեն ինձ. եւ այդ կախարդը, ստորուկի կերպարանք առած, բերեց տուեց ինձ ջուր, որն իմած չը խմած՝ ստացայ այս գարշելի կերպարանքը: Ահ ու սարսափը պատեց ինձ, ու եռ թալկացայ ընկայ գետնին, եւ շնչասպառու-

Թեանս ժամանակ նա յափշտակեց ինձ, բերաւ դրաւ այստեղ եւ սոսկալի ձայնով աւագ:

«Մնա՛ այդպէս գարշառեսիլ ու գաղաններէն անգամ արհամարհած, մինչեւ այնքան, որ գտնուի մի մարդ, որ քեզ յօժարակամ իրեն կինը անէ, չը նայելով քո զաւրելի կերպարանքին: Իմացէք ուրեմն թէ՛ դու եւ թէ՛ քո հայրը, թէ ինչպէս վրէժխնդիր լինել գիտէ Քաշնուրը՝ մարդոցմէ ստացած թշնամանքի համար:»

«Կերպարանափոխութեանս օրէն ահա անցան քանի ամիսներ, եւ ես այս աւերակներէ մէջ վարում եմ ճգնաւորի նման միայնակեցիկ կեանք ատեցած ամենէն, մինչեւ անգամ կենդանիներին ու գաղաններին վերայ ահ ու սարսափ ձգելով: Բնութեան գեղեցկութիւնը առ միշտ թաքուցած է ինձ համար, վասն զի ցերեկները ոչինչ չեմ տեսնում: Եւ միայն այն ժամանակ, երբ լուսինի աղօտ լոյսը իւր նուազ նշոյլներով մի փոքր լուսաւորում է այս դաշտերը, միայն այն ժամանակ վարագոյրը աչքիս վրայից ցած է ընկնում:»

Երբոր իւր պատմութիւնը աւարտեց, բուն միւս անգամ սրբեց թեւով աչքը. բայց կը-

րած տառապանքի յիշատակը նորից ու նորից քամեց այնտեղէն արտասուքներ:

Երբ դշխոյի պատմութիւնը լսեց, Խալիֆան խոր մտածմունքի մէջ ընկզմեցաւ: «Եթէ չեմ սխալում, ասաց նա վերջապէս, իմ եւ քո վիճակի մէջ մի գաղտնի կապ կայ. բայց ո՞վ կը մեկնէ մեզ, թէ ինչո՞ւ է եւ ի՞նչպէս է այդ:» Բուն պատասխանեց՝ «Ո՛ղ թագաւոր, ես եւս այդպէս եմ կարծում, մանաւանդ երբ մտաբերում եմ որ երեխայութեանս ժամանակ մի իմաստուն կին ինձ նախագուշակել էր, որ արագիւլը ինձ մեծ բաղդ պիտի բերէ: Շատ կարելի է, որ այն կինը նախազգացել էր, որ մենք մի օր մին մինի պիտի փրկենք:»

Այդ բանը Խալիֆային եւս շատ զարմացուց, եւ նա ասաց, «Ի՞նչպէս կարող է լինել այդ:»

— Կախարդը, որ մեզ այսքան աղէտքի պատճառ եղաւ, ամեն ամիս սոլորութիւն ունի այս աւերակների մէջ գալու, պատասխանեց բուն: Այստեղից մօտիկ մի լայն ու մեծ դահլիճ կայ. այնտեղ նա եւ նորա ընկերները միասին ժողովւում են. ես արդէն քանի՛ քանի անգամ նոցա տեսել եմ: Այդ ժողովի մէջ նոքա մին մինի պատմում

են իրանց ամօթալի գործերը, եւ շատ կարելի է որ: խօսելու ժամանակ, նոքա յիշեն այն կախարդական խօսքը, որ ձեր միտքից թռել է:

«Ո՞վ աննման գշխոյ, աղաղակեց Խալիֆան, աստ ինձ շուտ, երբ այստեղ կը գայ կախարդը, եւ ո՞ւր է այն դահլիճը, ուր նա եւ նորա ընկերները ժողովուրմ են:»

Բուն մի փոքր ժամանակ լուռ մնաց, եւ յետոյ պատասխանեց.

—Մի բարկանալ ինձ վրայ, եթէ ես, իմ պայմանները չասած, խնդիրքդ կատարելու չը յօժարիմ:

«Ի՞նչ է այդ պայմանդ, պահանջէ՛, հրամայէ՛. ես ամեն բանի յօժար եմ» ասաց Խալիֆան:

—Նս էլ կուգեմ ձեզ յետ միասին ազատուելու, պատասխանեց բուն. բայց այդ այն ժամանակ կըլինի, երբ մինը ձեզանից յօժարի ինձ հետ պատկուելու:

Այս առաջարկութիւնը շշկկացուց արագիւներին. Խալիֆան վէզիրին աչքով արաւ, ու երկուսը միասին դուրս գնացին:

«Վէզիր, ասաց Խալիֆան, ինձ համար այսպիսի պտակը շատ անվայել բանէ: Արի դու պատկուիր այդ բուռի վրայ:»

—Հը, ասաց վէզիրը լեղապատառ, ես պըսակուիմ. կինս աչքերս դուրս կը հանէ եզունգներով, եթէ ես երկրորդ կին տունս մտցնեմ. այս մէկ. երկրորդն էլ որ ես ծերեմ: Բայց դո՛ւ, թագաւոր, դու երիտասարդ ես, եւ առ այն եւ ամուրի. քեզ աւելի վայելուչ է պսակուիլը մի մատաղ եւ սիրուն աղջկայ հետ, քանթէ ինձ:

«Յաւն էլ այն է, որ ես վստահ չեմ նորա մատաղ եւ սիրուն լինելուն. շատ անախորժ բան է, ապրանքը ամեն կողմից չը զննած, գնելը:»

Նոքա այսպէս երկար ժամանակ իրար հետ վիճում էին. եւ վերջապէս տեսնելով որ վէզիրը նախադասում է առ յաւիտեան արագիւ մնալ, քան թէ բուռի վրայ պսակուիլ, Խալիֆան ինքը յանձնառու եղաւ պսակուելու: Այս որ լսեց բուն շատ ուրախացաւ, եւ յայտնեց նոցա, որ դորանից էլ յարմար բոպէ չէր կարելի ընտրել, վասն զի, ըստ երեւոյթին, այս գիշեր եւեթ կախարդը իւր ընկերներով գալու է այս աւերակների մէջ:

Նա տարաւ արագիւներին յիշեալ դահլիճը: Բաւական ժամանակ նոքա գնացին երկայն ու մութ ճանապարհների վրայէն:

եւ վերջապէս մի աւերակի ճեղքից փայլեց պայծառ լոյս, որին նոքա մօտեցան. բոլն խրատեց նոցա օրքան կարելի է հանգարտ մնալ, ճեղքէն նայիլ եւ ականջ դնել, թէ ի՞նչ կը պատահի եւ ի՞նչ կը լսեն: Եւ իրաւ որ՝ նոքա տեսան մի ահագին սիւնազարդ կամարակապ շքեղ դահլիճ. գոյնզգոյն լապտերները գրեթէ արեգակնափայլ լոյս էին տարածում այնտեղ: Դահլիճի մէջտեղը կար մի կէոր սեղան՝ վրան զանազան համադամ ու հազուադիւր կերակուրներ ու խորտիկներ շարած. սեղանի առջեւ դրած էր բազմոց, որի վրայ նստած էին ութ հոգի, որոնց մէջ արագիւնները նկատեցին փերիզակին, որ նոցա ծախել էր կախարդական փողին: Հանդիսականներէն մինը խնդրեց նոքան պատմել իւր վերջին կատարած սխրագործութիւնը, ու փերեզակը պատմեց Խալիֆայի եւ վեզիրի գլխի եկած փորձանքը:

«Այն ի՞նչ խօսք է, որ նոցա մոքերից թրուէլ է, հարցուց կախարդին հիւրերէն մինը:

— Այդ խօսքը լատիններէն է, եւ ամենեւին դժուար արտասանելի չէ՝ պատասխանեց Գաշնուրը, եւ ասլում է այսպէս՝ Դո-Խաթօր: Երբ որ արագիւնները լսան այդ խօսքը, քիչ մնաց, որ խելքերը գլուխներից թռչէր:

առանց մի վայրկեան կորցնելու, դուրս գրնացին աւերակներէն, եւ այնպէս էին վազում, որ բոլն դժուարութեամբ կարողանում էր ետեւներէն հասնելու: Երբոր լայնարձակ տեղ հասան, սիրտը ուրախութենէն փղձկած, ասաց Խալիֆան բոլին՝

«Իմ ազատի՛չ՝ դու փրկեցիր ինձ եւ իմ վեզիրին»:

Այս որ ասաց, դարձաւ գէպի արեւելք. երկու արագիւնները երեք անգամ գլուխները խոնարհեցուցին ծագող արեգակի առջեւ եւ աղաղկեցին՝ Դո-Խաթօր: Եւ նոյն րոպէին, առ մեծի ուրախութեան, ստացան իրանց նախկին կերպարանքը: Սրտերի ուրախութենէն նոքա իրար գրկում, ծիծաղում եւ լալիս էին, եւ չքփտէին ի՞նչ անեն: Բայց անհնար է նկարագրել նոցա հիացումը, երբոր յետ դարձան ու տեսան մի չքնաղագեղ սղջիկ՝ հոյակապ հալաւներ հագած: Ժպտալով ձեռքը պարզեց նա Խալիֆային ու ասաց.

«Կըճանաչե՞ս սրգեօք, տէ՛ր իմ թագաւոր, քո բոլին»:

Խալիֆան այնքան զմայլած էր դշխոյի գեղեցկութեամբ եւ քաղցր վարմունքով, որ քարձրածայն աղաղակեց.

— «Այդ ի՞նչ բաղդ էր որ ես արագիլ էի: Երեքը միասին գնացին դէպի Բաղդադ: Խալիֆան գրպանի մէջ ոչ միայն կախարդական փոշով տուփը գտաւ, այլ եւ իւր քսակը լի փողով: որով կարողացաւ մի գեղի մէջ ճանապարհորդութեան համար ամեն հարկաւոր բաները ձեռք բերելու: Այսպէսով նոքա մի փոքր ժամանակի մէջ հասան Բաղդադի դռներին: Խալիֆայի վերադարձը ամենին գարմացուց, եւ ժողովուրդը սրտի բերկրութեամբ ընդունեց իւր սիրելի թագաւորին:

Այս տեսնելով, ժողովրդի ատելութիւնը դէպի տուտանուն Խալիֆա Միրզան եւս առաւել սաստկացաւ: նորան ու նորա կախարդ հօրը քաջաքաջ դուրս հանեցին արքունի ապարանքէն եւ բանդ ձգեցին: Խալիֆայի հրամանով ծերուկ կախարդին տարան աւերակի մէջ գտնուած այն սենեակը, ուր ամիսներով նստած էր եղել տարաբաղդ դշխոն, եւ այնտեղ եւեթ նորան կախ տուին: Իսկ նորա որդուն Միրզային, որ կախարդական արհեստին անհմուտ եւ անտեղեակ էր, Խալիֆան տուջարկեց երկուսէն մինը՝ կամ կախաղանի վրայ քաշ ընկնել, եւ կամ փոշին հոտ անել: Միրզան իսկոյն

յօժարեցաւ փոշին հոտ անելու: Վէզիրը ներկայացուց նորան տուփը, հրամայեց ասել կախարդական խօսքը եւ միտք անել արագիլի վրայ: Միրզան առաւ պտղուց փոշի, հոտ արաւ, ասաց *Ին-Շահ-Եր* եւ արագիլ դարձաւ: Խալիֆան հրամայեց դնել նորան երկաթէ գառազեղի մէջ ու տանել պարտէզ:

Երկար ու երջանիկ կեանք անցուց Խալիֆան իւր կնոջ՝ գեղեցիկ դշխոյի հետ: Երբ որ ժամանակէ ժամանակ, ճաշէն յետ, ըստ սովորութեան գալիս էր նորա մօտ վէզիրը, նոքա սիրով յիշումէին այս արկածքը: Երբ որ քէֆը վրան էր լինում, Խալիֆան պատկերացնում էր ի՛նչպէս մեծ վէզիրը արագիլութիւն էր անում, նորա նման ծանր ծանր ման էր գալիս՝ վեր վեր բարձրացնելով ոտերը, թափ էր տալիս թեւերը ու երկայն վիզը դէպի արեւելք խոնարհելով, կանչում էր մո՛ւ մո՛ւ մո՛ւ: Նորա արբայազն կինը եւ երեխայքը շատ զուարճանում էին, տեսնելով ու լսելով այդ ամենը: Բայց եթէ Խալիֆան կատակի ու ծիծաղի ծայրը փախցնում էր, մեծ վէզիրը ժպտալով սաստում էր թագաւորին, որ եթէ նա այլ եւս շարունակէ ծաղրելու, անպատճառ կը պատմէ

Թագուհուն՝ ինչպէս չէր ուզում պսակուիլ
բոլի վրայ եւ ինչպէս յորդորում էր նոյնը
իրան կատարելու:

Սէլիմ Բարուխը աւարտեց իւր պատմութիւնը, եւ վաճառականները շատ գոհ մընացին նորանից:

«Ժամանակը այնպէս շուտ անցաւ որ մինչեւ անգամ չիմացանք ինչպէս վրայ հասաւ երեկոն, ասաց նոցանից մինը, վրանի կրտաւը բարձրացնելով. արդէն ուշ է, երեկոյեան զովութիւնը արդէն սկսել է փչելու, այժմ մենք կարող ենք ճանապարհ ընկներ: Ընկերները այս առաջարկութիւնը ընդունեցին. վրանները ժողովեցին ու կարաւանը առաջուայ կարգով ճանապարհ ընկաւ եւ շարունակեց իւր ընթացքը:

Այս ճանապարհորդները, ցերեկուայ անտանելի տոթէն ազատուելու համար, գրեթէ միշտ գիշերով էին ճանապարհորդում. գիշերուայ քամին զովացնում էր նոցա, եւ փայլուն աստղերը լուսաւորում էին նոցա ճանապարհը: Վերջապէս նոքա հազան այնպիսի տեղ, որ շատ յարմար էր իջեւանելու: Իս-

կոյն վրանները կազմուեցան եւ նոքա հանգստացան:

Վաճառականները ամեն կերպ հիւրասիրութիւն ցոյց տուին օտարական Սէլիմ Բարուխին, եւ նորա հետ այնպէս էին վարվում, ասես թէ հինութ բարեկամներ լինէին: Մէկը տալիս էր նորան բարձեր, միւսը վերմակ, երրորդը՝ իւր ստրուկին, միով բանիւ՝ նորա հետ այնպէս էին շարժվում, որ նա ամենեւին չէր զգում, որ օտարի կտրի տակ է:

Երբ որ ճանապարհորդները քներէն զարթեցան. օրուայ ամենատոթագին ժամն էր: Միաբերան որոշեցին մինչեւ երեկոյ տեղերէն չը շարժել: ձաշը որ աւարտեցին, նորից նստեցին մէմէկու մօտ, եւ երիտասարդ վաճառականը, խօսքը դարձնելով չափահասին, ասաց.

«Երեկուայ օրը Սէլիմ Բարուխը իւր պատմութիւնով մեզ մեծ զուարճութիւն պատճառեց: Ինչպէս լաւ կը լինէր, եթէ աղայ Ահմէդը յանձն առնէր իւր գլխի եկած անցքերէն մինը մեզ պատմելու: Անհնարին բան է, որ նորա երկարատեւ կեանքի մէջ շատ հետաքրքիր անցքեր հանդիպած չը լինին: Աշխարհիս երեսը նա շատ բան տեսել է.

ուրեմն անշուշտ պատմելու էլ բաներ պիտի
ունենայր:

Առժամ մի Մահմէդը լուռ մնաց, ասես
թէ իւր մտքի մէջ ընտրում էր, թէ ո՞ր
պատմութիւնը պատմէ. ու վերջապէս ա-
սաց:

«Միրելի բարեկամներ, մեր բոլոր ճանապարհ-
հորդութեան միջոցին դուք ինձ համար ամենամտերիմ
ընկերակիցներն էիք. Սէլիմ
Բարուխն եւս իմ սէրը ու մտերմութիւնը գը-
րաւեց: Ուրեմն ես կը պատմեմ ձեզ իմ
գլխի եկած մի անցք, որոյ մասին ես շատ
սիրած չեմ խօսելու: այդ էլ՝ ոչ ամեն մար-
դու հետ: Իմ ձեզ ասելուս է Կախարդած
նախ պատմութիւնը:

ԿԱՒԱՐԴԱԾ ՆԱԻԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Բասրա քաղաքի մէջ հայրս մի փոքրեկ խանութի տէր էր. նա ո՛չ ունեւոր էր եւ ո՛չ չքաւոր, եւ իւր առուտուրի մէջ այնքան զգաստ էր, որ երբէք իր յոյսը բալդի բերմունքի վրայ չէր դնում, վախենալով մի գուցէ շատի ետեւէն ընկնի ու ձեռքի ունեցած սակաւէն զրկուի: Նա ինձ մեծ խնամքով դաստիարակեց, եւ միշտ առուտուրի գործի էր դնում ինձ, այնպէս որ՝ կարճ միջոցումը ես նորա օգնականը դարձայ:

Երբոր տաճնութը տարիս մոայ, հայրս առաջին անգամ սիրտ ունեցաւ իւր բաղդը փորձելու ու մի խոշոր առուտուրի ձեռք

դարներու, եւ խիզախեցաւ հաղար ոսկի դահեկան ծովային առուտուրի ենթարկելու: Այս ձեռնարկէն յետ նա շատ չապրեցաւ. երեւի հոգսը եւ վիշտը կենամաշարին նորան: Այդ վաղահաս մահը բաղդ էր հօրս համար. վասնզի, քանի մի ամսէն, բոթ հասաւ մեզ, թէ այն նաւը, որի մէջ էր նորա բոլոր հարստութիւնը, խորդակուել է ու ծովի յատակն է գնացել: Այս աղէտըր ամենեւին չընկճեց իմ պատանեկական աշխոյժը: Բոլոր ունիւմ-չու-նիւմն ծախեցի, փող դարձուցի, ու գնացի օտար երկիրներ բաղդս որսալու. հետս ոչոք չիկար, բացի ծեր ծառայէս, որ ինձ այնքան սիրում էր, որ ամենեւին չուզեց ինձմէն հեռանալու, եւ յօժար էր չար ու բարի հետս հաւասար բաժանել:

Բասրայի նաւահանգստումը նստանք նաւ եւ յաջողակ քամիով առաջ գնացինք: Նաւը որի վրայ ես տեղաւորուել էի, ուղիղ դէպի Հնդկստան պիտի երթար: Մեր նաւ մտած օրէն անցել էր արդէն երկու շաբաթ, յանկարծ նաւապետը մեզ յայտնեց, որ ծովի ու օդի նշաններէն նա գուշակում է փոթորիկ: Վրայէն երեւում էր, որ նա հոգւով շատ անհանգիստ էր, եւս

առաւել այն պատճառաւ որ, այդ ջրերի վրայ շատ սակաւ նաւել էր եւ չը գիտէր թէ ի՞նչ զգուշութիւններ պէտք էր բանեցնել առաջիկայ փոթորկի դէմ: Նա հրամայեց բոլոր առագաստները ցած իջեցնել ու ծալել, եւ այնուհետեւ մենք շատ կամաց առաջ էինք գնում: Վերահաս գիշերը թէեւ լոյս էր, բայց ցուրտ. նաւապետը կարծեց թէ փոթորկի մասին սխալուել է: Յանկարծ մեր մօտից մի նաւ անցաւ, որն առաջ տեսած չէինք: Նորա տախտակամածի վրայէն լսուեցան խառնաշփոթ աղաղակներ, սոսկալի յիշոցներ, վայրագ գոռում-գոչումներ: Այս բանը ինձ անհասկանալի երեւցաւ, մանաւանդ նորա համար, որ այսպիսի վտանգաւոր միջոցին նաւորդների գլխաւոր պարտաւորութիւնն էր փոթորկի դէմ պատրաստութիւններ տեսնել եւ ոչ թէ վէճ ու կռիւով զբաղուել: Մեր նաւապետը որ այդ ըոպէին իմ մօտ կանգնած էր, մեռելի նման գունատուեցաւ: «Իմ նաւը անշուշտ պիտի կորչի», ասաց նա բարձր ձայնով: «այս նաւորը մահն է»: Հազիւ թէ բերանս բացել էի, որ հարցնեմ այս քստմենի խօսքերի մեկնութիւնը, մին էլ տեսնեմ՝ բոլոր նաւաստիները, ողբ ու

աղաղակ բարձրացուցած, մօտեցան նաւապետին: «Տեսա՞ր, տեսա՞ր, ասում էին նորան, ահա այժմ մենք կորանք»:

Նաւապետը աշխատում էր հանդարտացնել նոցա, Ղուրանի մէջից մխիթարական խրատներ կարդալով, բայց ի՛նչու: Յանկարձ, փոթորիկ բարձրացաւ եւ հազիւ թէ մի ժամ էր անցել, մինէլ տեսնես մեր նաւը ճարճատեց, ճեղքուեցաւ եւ ճեղքի մէջէն ոկսաւ ջուրը ներս մտնելու: Նաւաստիների ոյժը չէր պատում ջուրը դուրս թափելու: Հապճեպով ծովը իջեցուցինք մի թիավար նաւակ, եւ հազիւ թէ ոտերս նորա մէջ դրինք՝ աչքերիս առջեւ մեր նաւը ընկղմեցաւ ծովի յատակը, ու ես մնացի բոլորովին աղքատ: Բայց այս թշուառութիւնը դեռ եւս ոչինչ էր, առաւել մեծագոյն աղէտք մտում էր ինձ ապագայումը: Սոսկալի էր փոթորիկի կատաղութիւնը, ծովը սաստիկ ալեկոծում էր ու եռ էր գալիս, անհնարին էր ղեկավարելու մեր նաւակը: Պինդ գրկեցի ես իմ հաւատարիմ ծառային, ու մէկմէկու խօսք տուինք՝ ինչ եւ պատահի, իրարէ չը բաժանուիլ: Վերջապէս լոյսը սկսաւ բացուել, արեգակը ծագելիս քամին աւելի ու աւելի սաստկացաւ

ու մեր նաւակը շուր տուեց: Այնուհետեւ իմ ծովագնացիկ ընկերների երեսը չը տեսայ, ու շնչասպառ եղայ: Երբոր ուշքս վրաս եկաւ, տեսայ ինձ ծառայիս գրկի մէջ, որ զիարդ եւիցէ հնար գտել էր նաւակը ուղղելու եւ ինձ նորա մէջ դնելու: Փոթորիկը հանդարտեցաւ: Մեր նաւից մի տաշեղ անգամ չէր մնացել, բայց հեռուումը նշմարեցինք մենք մի ուրիշ նաւ, գէպի որին տանում էր մեզ ծովի ծփանքը: Երբոր մօտեցանք, տեսանք որ՝ դա նոյն իսկ նաւն էր, որ անցեալ գիշեր սրընթաց անցել էր մեր մօտից՝ ամենիս ահ ու սարսափի մէջ ձգելով: Այդ նաւի վրայ նայելիս՝ մարմինս փուշ փուշ էր լինում: Նաւապետի նախազգացմունքի շուտ կատարուելը եւ նաւի քստրմանի կերպարանքը սարսափեցնում էր ինձ: Բոլորովին ամայի էր երեւում ինձ նաւը, եւ թէպէտ շատ մօտեցանք նորան, բայց վրան ոչ մի հոգի չը տեսանք: Սկսանք պինդ պինդ կանչելու, խնդրելով որ մեզ օգնութիւն տան, բայց մեր աղաղակը ու խնդրը մնացին անպատասխան: Բացի այդ նաւէն մենք ուրիշ ոչինչ փրկութեան հնար չունէինք, ուստի դորա համար եւս գոհ էինք Մարգարէէն:

Նաւի ետեւի կողմէն կախ ընկած էր երկայն չուան. բոլոր ոյժերս միաւորած թիւփարում էինք, որ շուտով հասնենք նորան. վերջապէս հասանք, եւ ես նորից պինդ պինդ սկսայ կանչելու, բայց ինձ ոչոք չը պատասխանեց: Նաւի վրայ գերեզմանի լուռութիւն էր թագաւորում: Մեզ ուրիշ բան չէր մնում: Բայց եթէ չուանին փաթաթուելով նաւն-իւր բարձրանալ, եւ որովհետեւ ես երիտասարդ եւ ուժեղ էի՝ առաջուռաջ ես բարձրացայ. բայց ի՞նչ քոտմենի պատկեր բացուեցաւ աչքիս առջեւ. բոլոր տախտակամածը ներկուած էր արիւնով, ու քսան թէ երեսուն մեռած մարմիններ դէս ու դէն ցրուած էին գետնի վրայ: Միջին կայմի մօտ կանգնած էր մի մարդ՝ ճոխ, զարդարուն հալաւներ հագած, մերկացուցած սուրը ձեռին բռնած. երեսը գունատ էր, ու երեսաւորաբար ծըռմուռած. ճակատին ցցուած էր մի գամ: Որով նա հեղիւսուած էր կայմին. դա էլ մեռած էր: Վախիցս կանգնած տեղս անշարժ մնացի ու հազիւ կարողանում էի շունչ առնել: Վերջապէս ընկերս էլ բարձրացաւ նաւի վրայ ու ինձպէս սարսափած մնաց: Բոլոր նաւի վրայ ոչ մի կենդանի

էակ չըկար. ամենտեղ ցրիւ ընկած էին սոսկալի դիակները:

Երբոր աղօթքով եւ Մարգարէի անունը յիշելով մի փոքր թեթեւացուցինք մեր հոգու վիշտը, — միայն այդ ժամանակ համարձակեցանք առաջ գնալ ու զննել նաւը. բայց ամեն անգամ ահ ու դողով չորս կողմերս էինք նայում՝ չլինի թէ մի նոր արհաւիրք եւս տեսնենք. բայց ամեն բան առաջուայ պէս կեցած էր. ոչ մի կենդանի էակ չըկար բացի երկուսէս ու յարածուի ծովէն: Զէինք համարձակում բարձր ձայնով խօսելու, վախենալով որ կայմին գամած նաւապետը իւր աղօտ եւ անկենդան աչքերը մեր վրայ դարձնէ: Մենք մօտեցանք այն դրանը, որ տանում էր դէպի ներքնայարկը եւ կամենում էինք վայր իջնել. բայց սանդուխքի վրայ կանգ առինք. թէեւ ուզում էինք իրար ասել մեր հոգու մէջի եղածը, բայց չէինք համարձակում:

«Տէր իմ, ասաց վերջապէս իմ հաւատարիմ ծառան, այստեղ քոտմենի ոճիր կատարուել է. բայց եթէ չարագործները ներքնայարկումն եւս լինին՝ փոյթ չէ՛. առաւել լաւ է նոցա ձեռքը ընկնել, քան թէ այս մեռելների մէջ մնալ տախտակամածի վրայ»:

Նոյն բանը, ինչ որ ասաց ծառաս, իմ մտքէս էլ անցնում էր: Դուստրի իջանք ներքնայարկը, բայց ամենտեղ թագաւորում էր խորին լուսթիւն. մեր ոտնաձայնէն ու ծովի ծփանքէն զատ ուրիշ ոչինչ չէր լսուի: Երբ նաւապետի սենեակին մօտեցայ, տկանջ գրի դրանը, բայց այնտեղ էլ ոչ մի ձայն չի լսայ: Բացի դուռը, ներս մտայ. սենեակի մէջ սարսափելի անկարգութիւն էր. ամեն տեղ ցրիւ ընկած էին հալաւներ, զէնքեր եւ տեսակ տեսակ ամաններ: Ակներեւ էր, որ փոքր ինչ ժամանակ առաջ նաւապետը ու նորա ստորանկեալ մարդիկ այստեղ խռխուէնք ու գիներբուք էին արել. կերակուրների, խորտիկների ու խմիչքների մնացորդը կեցած էր սեղանի վրայ: Սենեակէ սենեակ ու տեղէ տեղ մանգալով նկատեցինք որ բոլոր նաւը ծփծփուն էր ապրանքի բեռներով, կերպասեղէններով, ակն ու մարգարիտներով, շաքարով եւ այլ այսպիսի ապրանքներով: Ուրախութենիցս մազ էր մնացել որ խելքս գլխիցս թռչէր. ինձ թփում էր, որ այսուհետեւ այս բոլոր հարստութեան տէրը ես պիտի լինիմ, վասն զի նաւը տնտէր էր: Իբրահիմ ծառաս ասաց որ, ըստ երեւոյթին, մենք շատ

հեռու պիտի լինինք Կիւրէն, եւ առանց մարդոյ օգնութեան մենք չենք կարող ոտքերս ցամաք դնել:

Նաւի մէջ կերակուրի ամբաւ պաշարեղէն կար. ուժերս կազդուրելու համար ինչ ասես կերանք ու խմեցինք, ու յետոյ նորից բարձրացանք տախտակամածի վրայ: Քանի որ նայում էինք այս մեռած մարդոց վրայ՝ մարմիններս սասան-սասան էր գալիս: Ուղեցինք առնել ու ծովը ձգել նոյս. բայց ի՞նչպէս հասկացնեմ ձեզ մեր սարսափը, երբոր ոչ մինը չի կարողալանք տեղէն շարժելու. նոքա այնպէս ամուր կպած էին տախտակներուն, որ նոցա ծով ձգելու համար պէտք էր քանդքնդել բոլոր տախտակամածը, բայց դորա համար պէտք էր կացին, սղոց եւ ուրիշ գործիք, որն մենք չունէինք ու նաւի վրայ էլ չը գտանք: Նոյնպէս փորձ փորձեցինք նաւապետին պուկ տալ կայմէն, բայց իղճւր. եւ ոչ անգամ կարողացանք նորա քարացած ձեռքէն թուրը հանելու:

Բոլոր այն օրը տխուր տրտում անցուցինք, մտածելով թէ՛ ինչ պիտի լինի վերջը մեր աղետալի վիճակին: Երբոր գիշերը վրայ հասաւ, ես հրամայեցի Իբրահիմին

երթալ ներքնայարկը եւ քնել, իսկ ինքս մնացի տախտակամածի վրայ այն դիտմամբ, որ նայեմ՝ մօտերէս չի՞ անցնիլ արդեօք մի նաւ, եւ կամ չե՞մ գտնիլ արդեօք ազատութեան մի այլ հնար:

Լուսինը ծագեցաւ, եւ աստղերի վրայ նայելով, ես հաշուեցի, որ ժամը տասնութ մէկի մօտ էր գիշերուայ: Այդ միջոցին աչքերս սաստիկ ծանրացան ու ես չք կարողանալով քունս յաղթելու՝ ընկայ մի տակաւի ետեւ ու քնեցայ. սակայն այդ քուն չէր, այլ մի տեսակ կարկամութիւն ջղերու եւ ուղեղի, որովհետեւ պարզ ու մէկին լսում էի ինչպէս ալիքը կոծում էին նաւի կողքերին, լսում էի ինչպէս քամին փչում ու սուլում էր առագաստների ու նաւի պարանների մէջ: Յանկարծ լսեցի նաեւ մարդոց ձայներ եւ ոտքի տրոփներ տախտակամածի վրայ. թէ եւ ինքս իմ վրայ շատ ճիգ արի, բայց թմրութենէս սթափել չէի կարողանում. չէի կարողանում նաեւ տեղէս վեր կենալ, որ տեսնէի թէ՛ որոնք էին այդ մանեկողները, մի աներեւոյթ զօրութիւն կաշկանդել էր իմ ամեն անդամները: Ձայները, քանի գնում էր, սաստկանում էին. ինձ այնպէս էր թվում, որ

գինեգուարթ ամբոխը տիրել էր նաւին եւ զուարճանում էր այնտեղ: Մարդոց ձայների մէջէն ես պարզ լսում էի նաւապետի հրամայական ձայնը. լսեցի ինչպէս նաւաստիները պարզեցին առագաստները. եւ յետոյ փոքր առ փոքր մի այնպիսի խոր քնի մէջ ընկղմեցայ, որ երեխայութեանս ժամանակ անգամ այդպէս պինդ քնած չէի, եւ միայն այն ժամանակ զարթեցայ՝ երբ ծագեցաւ արեգակը եւ նորա ճառագայթները սկսան այրել երեսս:

Ձարմանալով աչքս չորս կողմն դարձուցի. փոթորիկը, նաւը, մեռած մարդիկ, երեկուայ ամեն անցքը եւ գիշերուայ ուրուականների արկածքը—ամենը, ամենը ինձ երազ էին թվում: Նաւի վրայ ամեն բան այնպէս էր, ինչպէս որ առաջ. անշարժ տարածուած էին դիակները տախտակամածի վրայ. անշարժ կեցած էր նաւապետը՝ կայմին գամաց: Գնացի որ գտնեմ ծերունի Իբրահիմին:

Սառաս նստած էր նաւապետի սենեակի մէջ ու մտածողութեան մէջ խորասուզուած. եւ երբ տեսաւ ինձ՝ բարձր ձայնով ասաց. «Ա՛խ, տէր իմ, լաւ էր մեզ ծովի անդունդքի մէջ խեղդուիլ, քանիթէ այս կախարդած

նաւի վրայ ազատուիլ եւ սորա վրայ այլ եւս մի գիշեր անցնել: Ես հարցուցի նորա տրոմուլթեան պատճառը եւ նա պատմեց ինձ հետեւեալը:

«Փոքր մի ժամանակ քնած էի, ասաց Իբրահիմը, երբոր յանկարծ ականջիս ձայներ հասան, իբր թէ վերեւումը տախտակամածի վրայ մարդիկ վազվզում են: Իսկըզբան կարծեցի թէ՛ այդ դու ես որ առաջ ու յետ ման ես գալիս, բայց յետոյ որոշ լսեցի, որ առ սակաւը քսան հոգի վազվզում են այնտեղ: լսեցի որ նոքա աղաղակում էին ու իրար յիշոցներ էին տալիս. վերջապէս մի մարդ սկսաւ սանդուխքէն ցած իջնելու ու ծանր ծանր ներս մտաւ: Ես թէ եւ ուշաթափ եղայ. բայց ժամանակէ ժամանակ ուշքս վրաս էր գալիս եւ այդ կարճատեւ միջոցներին ես նկատեցի, որ ներս մտնողը կայմին գամած մարդն էր: Նստաւ նա սեղանի առջեւ, սկսաւ գինի խմել ու տաղեր ասել. նորա հետ միասին նստած էր մի ուրիշ մարդ եւս:—Իսկ այն մարդը, որ կարմիր հալաւ հագած, պառկած է ոչ հեռի նաւապետէն, նոքա միասին էին գինի խմում»:

Այսպէս պատմեց ինձ Իբրահիմը:

Դժուար չէ երեւակայելը, թէ ինչ հոգեւորանք վիճակի մէջ պիտի լինէի ես. այս ամեն արհաւիրքը ոչ տեսիլք էին եւ ոչ ուրուական պատկերներ. ես ինքս իմ ականջներով լսեցի այն խառնաշփոթ աղմուկը, որ բարձրացուցին մեռելները: Քստմնելի բան էր այնպիսի ընկերների հետ միասին ճանապարհորդութիւն անելը: Երկար մտածելուց յետ, Իբրահիմը ասաց. «Ահա ինչ բան եկաւ մտքիս. իմ մեծ-հայրս—Աստուած ողորմի հոգուն—ինձ մի աղօթք էր սովորեցրել, որն ազատում է չար այսերէ եւ փարատում է ամեն կախարդական զօրութիւն»: Իբրահիմի կարծիքով մեր ծանր եւ ամուր քունը, որ, հակառակ մեր կամքին, մեզ վրայ եկաւ, չլպիտի բնական բան լինէր. եւ հետեւեալ գիշեր նորան չենթարկուելու համար, նա խորհուրդ տուեց բարեպաշտ մտքը կարդալ Ղուրանը եւ ջերմեռանդ աղօթք անել: Ես հաւանեցայ նորա ասածին: Թէեւ մեր յոյսը Մարգարէի օգնութեան վրայ շատ մեծ էր, այնու ամենայնիւ մենք ահ ու դողով սպասում էինք գիշերուայ վրայ-հասնելուն: Նաւապետի սենեակի մօտ մի փոքրիկ մառան կար, ուր մենք մտադիր էինք պահուելու: Մառանի

գրան վրայ մի քանի մեծ ու երկայն ճեղքեր բացինք, որ կարողանայինք նորա մէջից նկատելու թէ ինչեր կը պատահին նաւապետի սենեակումը: Յետոյ մառանի մէջ մտանք ու դուռը ներսէն որքան կարելի էր՝ ամուր փակեցինք, ու Իբրահիմը նորա չորս խորշումը գրեց Մարգարէի անունը. եւ այսպէս պատրաստուած, սպասեցինք գիշերուայ արհաւիրքներուն:

Գիշերուայ ժամը տասնութեկին վրաս նորից թմրութիւն եկաւ. այս որ նկատեց Իբրահիմը, յորդորեց ինձ Ղուրանի մէջէն հոգեշահ խրատներ կարդալ եւ աղօթք անել: Ես նորա խրատը կատարեցի եւ բնկոտութիւնը փարատեցաւ վրայէս: Յանկարծ նաւի վրայ ամենքը ոտքի ելան. սկսան պարաններովը դրդոց բարձրացնել, տախտակամածի վրայ ման-գալ, եւ շատերի ձայնը մէկին ու որոշ հասնում էր մեր անկաջին: Մի քանի րոպէ հոգեկան տանջանքով սպասելուց յետոյ լսանք որ՝ սանդուխքից իջնելով գալիս են նաւապետի սենեակը: Իբրահիմը սկսաւ բերանք ասելու այն աղօթքը, որ սովորել էր իւր պապէն.

Թէկուզ երկընքի թեթեւ ամպերէն,

Թէկուզ որ երկրի խոր անդունդներէն,

Թէկուզ կրրակէն, կամ թէկուզ ջրէն
Որտեղից կուզէք եղէք դուք եկած, —
Ձեր ամենեցուն տէրըն է Աստուած,
Նորա անունով ես ձեզ թոյլ չեմ տալ
Չար խորհուրդներով մեզի մօտենալ:

Ճշմարիտն ասեմ, ես այնքան շատ չէի հաւատում այս աղօթքի զօրութեանը. իսկ երբոր նաւապետի սենեակի դռները երկբացիկ բացուեցան՝ գլխիս վրայի մագերը տէգտէգ կանգնեցան. տեսանք ինչպէս ներս մտաւ մի բարձրահասակ, բարեկազմ եւ գեղեցկադէմ մարդ, նոյն ինքը, որ ճակատէն գամած էր կայմին. գամը թափ անցած նորա ուղեղի միջով՝ ցցուած էր ճակատին. սուրը որ սովորաբար մերկացուցած էր նորա ձեռքին, այժմ՝ պատեանի մէջ էր. նորա ետեւից գալիս էր մի ուրիշ մարդ՝ ոչ այնքան հարուստ հագուած, որին ես տեսել էի մեռելների մէջ: Նաւապետի — վրայէն երեւում էր որ նա պիտի լինէր — երեսը դժգոյն էր, մօրուքը թաւ ու թուխ ու հայեացքը վայրագ: Նա սենեակի ամեն ծակուծուկերը աչքէ անցուց. բայց ես լաւ նկատեցի, որ մեր պատսպարանի մօտից անցնելիս, մինչեւ անգամ թեթեւ հայեացք չը ձգեց նորա վրայ: Երկուսն էլ նստեցան

սեղանի առջեւ, որ զրաժ էր սենեակի մէջտեղը, բարձրաձայն ու գրեթէ գոչելով խօսում էին. բայց մենք նոցա խոսակցութենէն բան չը հասկացանք, վասն զի նոքա մեզ անձանօթ լեզուով էին խօսում. նոցա զրոյցը աւելի ու աւելի բորբոքում էր, եւ վերջապէս նաւապետը բռնով այնպէս պինդ խփեց սեղանին, որ բոլոր սենեակը սասանեցաւ. յետոյ տեղէն վեր թռաւ, մերկացողց թուրը եւ երկուսը միասին դուրս պրծան սենեակէն: Միայն այն ժամանակ մենք սկըսանք ազատ շունչ առնել. բայց մեր սարսափը բոլորովին չը փարատեցաւ: Տախտակամածի վրայ աղմուկը ու շփոթը, քանի գնում էր, սաստկանում էր: Մեր ականջին հասնում էին տոփիւն, գոռում-գոչում, աղաղակ ու բարձրաձայն ծիծաղ. ասես թէ տախտակամածը ու նաւի բոլոր աղենմաղխը մեր դիտուն փուլ պիտի գար. երեւակայելն անգամ դժուար է այն սոսկալի դղրդոցը, որ անում էին մեռելները. վերջապէս խուեցաւ զէնքի շկահիւն եւ նախատական խօսքեր. եւ յանկարծ ամենայն ինչ լռուեցաւ: Քանի մի ժամէն յետ մենք սիրտ առինք վեր բարձրանալու, եւ ամեն բան անտանք այնպէս, ինչպէս որ առաջ էր. դիակները իրանց տե-

ղերումը անշարժ ու կարկամած՝ պառկած էին:

Այս կերպով նաւի վրայ քանի մի օր անցուցինք: Միշտ դէպի արեւելք էինք նաւում եւ, ըստ երեւոյթին, շուտ պիտի հասնէինք մի որ եւէ ավի. բայց, ինչպէս մեզ երեւում էր, եթէ ցերեկները քանի մի մղոն առաջ երթայինք, գիշերները միշտ դէպի յետ էինք գալիս, վասն զի արեւը ծագելիս նկատում էինք սր՝ միշտ միեւնոյն տեղումն ենք: Այս տարօրինակ երեւոյթը մենք այսպէս էինք մեկնում. որովհետեւ գիշերները միշտ հակառակ քամի էր բարձրանում, մեռելները նաւը քամուն էին դարձնում: Եւ նա միշտ ուռուցիկ առագաստներով յետ էր դառնում: Այս բանի առաջն անգամ համար, մենք այսպէս կարգադրեցինք. գիշերը վրայ չեկած՝ մենք իջեցնում էինք առագաստները, եւ մագաղաթների վրայ մարգարէի անունը եւ Իբրահիմի մեծ-հօր աղօթքը գրած՝ կպցնում էինք նոցա վրայ, եւ յետոյ, առաջուայ նման, մառանի մէջ պահած, սպասում էինք թէ ի՞նչ կըլինի: Մեզ այնպէս էր երեւում, որ այդ գիշեր մեռելների արած շփոթը եւ աղմուկը աւելի սաստիկ էր, քան թէ երբ եւ իցէ. բայց միւս օրը

նկատեցինք, որ առաքաստներին դիպած չէին. նոքա այնպէս էին, ինչպէս որ մենք թողել էինք: Այսպէս՝ ամեն առաւօտ մենք մեր պէտքի չափ առաքաստ պարզում էինք, որ նաւը կարողանար հանդարտ առաջ երթալ. իսկ գիշերները ամենը ժողովում էինք. եւ այդ կերպով կամաց կամաց առաջ գնալով՝ հինգ օրուայ մէջ բաւական մեծ տարածութիւն անցանք:

Վերջապէս, վեցերորդ օրը, հեռուումը տեսանք ափը, ու փառք տուինք Աստուծոյ ու Մարգարէին՝ մեր հրաշալի ազատութեան համար: Այդ օրը եւ հետեւեալ գիշերը մենք մօտեցանք ցամաքին, եւ եօթներորդ օրուայ առաւօտը տեսանք մի անծանօթ քաղաք, որ շատ հեռու չէր ափէն: Մեծ դժուարութեամբ կարողացանք խարիսխը ծովը ձգելու ու յատակին կառչեցնելու: Տախտակամածի վրայից մի թիափար մակոյկ իջուցինք ծով, ինքներս նստանք մէջը եւ ոյժերս հասածի չափ քաշում էինք թիւրը, որ շուտ հասնենք ափին: Կէս ժամից մօտանք մի գետաբերան եւ այնտեղից ոտերս ցամաք գրինք: Քաղաքի դրանը մօտ անցաւորներէն հարցուցինք թէ՛ ո՞րտեղ ենք, եւ իմացանք որ Հնդստանի

քաղաքներից մինի մէջն ենք, ո՛չ հեռու այն քաղաքէն,՝ դէպի ուր ես ճանապարհ էի ընկել: Գնացինք հասարակաց իջեւանը եւ այնտեղ մի—փոքր հանգստացանք մեր տաժանական ճանապարհորդութենէն: Այնտեղ հարցուփորձ արինք՝ չըկա՞յ արդեօք մի իմաստուն մարդ, որ կարողանար կախարդական կապերը լուծելու, եւ որից կարողանայի ինձ հարկաւոր խորհուրդները հարցնելու: Խնձ տարան մի յետ ընկած փողոց, ուր մի աղքատիկ տուն կար: Դուռը խփեցի. բացին ու ներս առին ինձ: Ճանապարհ ցոյց տուողս ասաց, որ իմաստուն Մուլէին հարցնեմ:

Ներս օր մօայ, դիմացս մի սպիտակամօրուս եւ մեծաքիթ ծերունի եկաւ ու հարցուց ինձ թէ՛ «Որի՞ն եմ ուղղում»: Ես ասացի որ՝ իմաստուն Մուլէին ուղղում եմ տեսներ: «Ես եմ այն Մուլէն», որին դու պտրում ես», ասաց ծերունին: Այն ժամանակ ես մանրամասնաբար պատմեցի նորան գլխիս եկած ամեն փորձանքը, ու խորհուրդ հարցուցի նորանից թէ՛ ի՞նչ պիտի անեմ, որ նաւը կարողանամ աղատելու մեռելներէն: Ծերունին ինձ ասաց. «Հաւանական է, որ նաւի վրայ գտնուած բոլոր մարդիկ կախարդուած են մի որ եւ է եղեռնագոր-

ծութեան համար, որ կատարուել է ծովի վրայ: Նա կարծում էր, որ կախարդական զօրութիւնը պիտի ջնջուի, եթէ մեռելները մի առ մի բերուին ցամաք. բայց նոցա ուրիշ կերպ չէր կարելի տեղերէն շարժել, եթէ ոչ այն տախտակներով, որոնց նոքա կպած էին. ուստի հարկ եւ հարկ պէտք էր բոլոր տախտակամածը քանդել: Կարծես թէ Աստուած ինքը շնորհել էր ինձ այդ նաւը մէջի բոլոր ինչք ու աղխամաղխովը. բայց այդ հանգամանքը պէտք էր, որքան կարելի էր, մարդոցմէ թաքուն պահել, եւ հաւատացուցի իմաստուն Մուլէին, որ եթէ նա իմ խնդիրը յաջողութեամբ գլուխ բերէ, նորա աշխատանքը առատօրէն կը վարձատրեմ: Ես, Մուլէն եւ հինգ գործաւոր հետեւս առած, գնացինք դէպի նաւ: Ճանապարհին իմաստուն Մուլէն շատ գուլեց մեր հնարագիտութիւնը, որ է՝ հաւաքել առաքաստները եւ վրան գրել Աուրանի սուրբ աղօթքները. նա ասում էր որ՝ այդ միակ հնարն էր փրկութեան:

Դեռ եւս շատ կանուխ էր, որ մենք նաւին հասանք. անմիջապէս սկսանք աշխատելու. եւ հազիւ թէ մի ժամ էր անցել՝ արդէն չորս դիակ իջեցուցինք նաւակի վրայ:

Երկու գործաւոր առին տարին նոցա ցամաք, որ այնտեղ թաղեն: Գործաւորները շուտ վերադարձան եւ պատմեցին մեզ թէ՝ մեռելները մեզ ազատեցին փոս փորելէն, վասն զի հողին դիպած—չրդիպած իսկոյն ինքներն էլ հող դարձան: Մենք շարունակ աշխատում էինք կտրելու եւ սղոցելու այն տախտակները, որոնց վրայ փռուած էին մեռելները, եւ երեկոյեան դէմ ամենքն էլ տարուեցան ցամաք ու, առաջինների նման, հող դարձան: Նաւի վրայ մնաց միայն մի մեռել, որ կայմին էր գամած: Թէ եւ շատ ճիգ թափեցինք, բայց նորա ճակատին ցցած գամը պուկ տալու չը կարողացանք: Անճարացած մնացել էի ու չրգիտէի ի՞նչ անեմ: Մեղքանում էի կտրել կայմը, որ նորա հետ միասին նաւապետի մարմինը ափ տանեմ: Մուլէն մի հնար գտաւ՝ ինձ այս անձուկ վիճակէն ազատելու. ծառաներէն մինին հրամայեց երթալ ափ եւ այնտեղէն մի կողով հող բերել: Երբոր հողը բերուեցաւ, Մուլէն առաւ նորանից եւ խորհրդաւոր խօսքեր ասելով, սկսեց ցանել մեռելի գլխին: Մեռելը բացեց աչքերը ու սրտէն ծանր ախ քաշեց. արիւնը աղբիւրի նման վազեց նորա ճակատի վերքէն: Մենք հեշտու-

Թեամբ հանեցինք ճակատէն գամը, եւ նա-
ւապետը ընկաւ ծառաներէն մինի գրկին:
Երբ որ ուշքը վրան եկաւ, նաւապետը
հարցուց: «Ո՞վ ինձ ու իմ նաւը մօտեցուց
առիին»: Մուկէն մատով իմ վրայ ցոյց տուեց
եւ ես մօտեցայ նորան: «Շնորհակալ եմ
քեզանից, ո՞վ անծանօթ, անայ նա, դու
ինձ ազատեցիր իմ երկարատեւ տանջան-
քէն: Յիսուն տարի է որ իմ դիակը լող է
տալիս այս ալիքներու վրայ, ու իմ հոգին
դատապարտուած է ամեն գիշեր մտնելու
իմ մարմնու մէջ: Այժմ որ իմ գլուխը
դիպաւ հողի՝ ներուած հոգիս կարող է
խաղաղութեամբ երթալու դէպի իմ հայ-
րերը»: Ես խնդրեցի նորան պատմել ինձ
ի՞նչ է պատահել, որ նա ընկել է այն ազի-
տալի վիճակի մէջ, որից ես ազատեցի. եւ
նա պատմեց ինձ հետեւեալ պատմութիւնը:

«Սորանից յիսուն տարի առաջ ես հա-
րուստ ու անուանի քաղաքացի էի Զէզայի-
րի մէջ: Եայց արժաթասիրութիւնը ստի-
պեց ինձ եւս առաւել մեծ հարստութեան
ազատելու: Ես սպառազինեցի մի նաւ եւ
դարձայ ծովահէն: Արդէն քանի մի տարի
վարում էի այս նոզկալի արուեստը, որ մի
օր նաւիս վրայ մի գարլիշ առի՝ ձրի հասց-

նելու չգիտեմ որտեղ: Ես եւ իմ իշխանու-
թեան տակ գտնուած նաւաստիները խոտա-
սիրտ ու ամեհի բնաւորութեամբ մարդիկ
էինք: Ոչ թէ չէինք պատկառում այս օրը-
բակրօն մարդուց: Այլ ընհակառակն, ա-
վեն անգամ ծաղր ու ծանակ էինք անում
խեղճին: Մի օր նա ինձ սանտիկ նախատեց
իմ անգոսնելի եւ անդուսպ բնաւորութեան
համար: Այն օրը ես իմ ղեկավարի հետ
միասին շատ խմել ու պինդ հարբել էինք:
գինու ոգին եւս առաւել բորբոքեց իմ
բարկութիւնը: Ինչպէս կարող էի տանել
մի թշուառ դարվիշի համարձակ եպերանքը,
որի համար սուլթանին անգամ անսպասու-
հաս չէի թողնիլ. իսկոյն թռայ տեղէս,
քաշաքաշ տարի դարվիշին նաւիս տախ-
տակամածի վրայ ու դաշոյնս ցցեցի կուրծ-
քը: Մեռնելիս դարվիշը անիծեց ինձ ու իմ
բոլոր նաւաստիներուն. նա մեզ դատա-
պարտեց ոչ կենալ եւ ոչ մեռնել այնքան
ժամանակ, մինչեւ որ գլուխներս հողին չը
դիպչի: Դարվիշը մեռաւ. մենք նորա մար-
մինը ձգեցինք ծովը, ու սկսանք ծիծաղե-
լու նորա սպառնալիքի վրայ. բայց, աւագ,
նորա անէծքը նոյն իսկ գիշերը հասաւ մեզ:
Նաւաստիներս կէսը ապստամբուեցաւ, զէնք

բարձրացուց իմ դէմ: Ես մնացածներովս պատերազմեցայ նոցա հետ մինչեւ այնքան, որ ինձ հաւատարիմ մնացողները մինչեւ վերջին մարդը սպանուեցան. ինձ էլ բռնեցին ու ճակատէս կայմին գամեցին. բայց մեզ սպանողներն էլ շատ չապրեցան. կռուի մէջ ստացած վէրքերէն նոքա էլ նոյն օրը մեռան, եւ այդ կերպով իմ նաւը դարձաւ մի ահագին գերեզման: Մահը ամենիս շրջ-թայեց ու կարկամեցուց. բայց գիշերուայ այն ժամին, երբ դարովիշին ծովը ձգեցինք, մենք նորից կենդանութիւն էինք ստանում: Մենք կենդանանում էինք նորա համար, որ ասէինք եւ անէինք միայն այն, ինչ որ ասել ու արել էինք այն չարաշուք գիշերը, երբ մեզ հասաւ դարովիշի անէծքը: Այս կերպով յիսուն տարի մենք միեւնոյն տեղի վրայ նաւելով՝ ո՛չ մեռնել էինք կարողանում եւ ո՛չ կենալ. ցամաքին հասնել եւս չէինք կարողանում: Փոթորկի ժամանակ կատաղի խնդութեամբ, բոլոր առագաստները հովին պարզած՝ սրընթաց յածում էինք ալիքների մէջ՝ այն յուսով, որ մեր նաւը կը խփուի մի խութքի ու կըջարդուի, եւ մեր յոգնած գլուխները թէկուզ ծովի յատակը կըդիպին հողին. բայց իզո՞ւր էք մեր յոյսը:

մեր նաւը իւր մէջի բոլոր բեռնովը մնում էր անխնաս: Ահա՛ սյժմ հասաւ ժամանակը ինձ մեռնելու: Միւս անգամ կրկնում եմ, շնորհակալ եմ քեզնից, իմ ազատիչ: Եթէ հարստութիւնս կարող է ինձ ցուցած երախտիքդ վարձատրելու՝ առ քեզ իմ նաւը. նա լցուած է ամեն կերպ հարստութիւնով, առ քեզ ինձմէն ընծայ, իբրեւ նշան իմ շնորհակալութեան:

Այս որ ասաց, նաւապետը խոնարհեց գլուխը եւ փչեց վերջին շունչը: Մի ակընթարթի մէջ նորա մարմինը, իւր ընկերների նման, հող դարձաւ: Այդ հողը հաւաքեցինք ու մի կողովի մէջ դրած՝ տարանք ցամաք եւ այնտեղ թաղեցինք: Քաղաք գնացի գործաւորներ վարձեցի ու տուի նաւս վերանորոգելու. ու քանի որ գործաւորները աշխատում էին՝ ես նաւի մէջ գտնուած բոլոր ապրանքը փոխեցի ուրիշ ապրանքի հետ: Առատօրէն վարձատրեցի իմաստուն Մուլէին, վարձեցի նաւաստիներ, նորից նստայ նաւ ու վերադարձայ հայրենիքս: Ճանապարհին մտայ զանազան նաւահանգիստներ, մերթ իմ ապրանքն էի ծախում մերթ ուրիշներն էի գնում: Մեծ Մարգարէն օրհնեց իմ ձեռքի գործը,

ինն ամիսէն մեռած նաւապետէն ստացած հարստութիւնս կրկնապատկեցի, եւ այդպէս վերագարծայ մայրենի քաղաքս՝ Բասրա: Համազգիներս զարմանում էին, տեսնելով իմ հարստութիւնը. նոքա կարծում էին թէ՛ ես հնարք գտել եմ՝ մոնեկու այն անդամանդեայ ձորը, որ գտել էր հռչակաւոր Սինգբադ ճանապարհորդը: Ես չաշխատեցայ մարդոյ՝ իրանց մնորութենէն դուրս հանելու. եւ այն օրից Բասրայի երիտասարդները, հէնց որ տասնութը տարեկան են լինում, իսկոյն գնում են ճանապարհորդելու, որ ինձ պէս բազդի հանդիպին: Իսկ ես այնուհետեւ ապրում եմ ինձ համար հանգիստ եւ ուրախ, ու հինգ տարին մի անգամ գնում եմ Մէքքէ՝ սուրբ տեղի վրայ Տիրոջ երկրպագութիւն անելու, գոհանալ նորանից ինձ տուած բարօրութեան համար, եւ ազաւել նորան, որ իւր լուսաճաճանց գրախտը մոցնէ նաւապետին եւ նորա ընկերներին:

Ահմէդը աւարտեց իւր պատմութիւնը:

Միւս օր կարաւանը անարգել շարունակեց իւր ընթացքը, եւ երբոր հասաւ իջե-

ւանելու տեղը՝ օտարական Սէլիմ Բարոս խրատաց Մուլէին, երիտասարդ վաճառականին՝ «Դու ընկերներիդ մէջ ամենէն մատաղահասն ես. միշտ զուարթ ես. հնար չըկայ որ մի զուարճալի պատմութիւն չօժեննաս մեզ պատմելու. այսօրուայ տօթագին ժամերուն էլ արի գնւ մեզ մի փոքր զուարճացուր»:

— Ես ուրախութեամբ իրապատմէի ձեզ մի զուարճալի պատմութիւն, ասաց Մուլէին, բայց պարկեշտութիւնը ամեն բանէ վեր է: Թող առաջ տարեց մարդիկ խօսին: Ցախեքօսը տխուր ու լռակաց է. ի՞նչպէս լաւ կըլինէր, եթէ նա պատմէր մեզ՝ ի՞նչ բան արգեօք թիւնաւորել է նորա կեանքը: Եթէ իմանանք պատճառը, կարելի է որ նորա վիշտը թեթեւացնելու հնար կը գտնենք: Ի՞նչ է այն խստասիրտը, որ բարեկամին օգնելու չաշխատէ, թէեւ այդ բարեկամը այլալորոն եւս լինէր:

Այս խօսքերս սառեցան մի չափահաս տարիքով, գեղեցիկ դէմքով ու քաջասիրտ յոյնի մասին, որ միշտ տխուր էր: Թէ եւ նա միւսիւրման չէր, բայց ընկերները նորան սիրում էին, վասն զի նորա վարքն ու բարքը ազդում էր նոցա պատիւ ու յար-

գանք։ Նորա ձեռներէն մինը պակաս էր։
Եւ ամենքը համոզուած էին, որ այդ ձեռ-
քի կորուստը պիտի լինէր իսկական պատ-
ճառը նորա անվերջանալի տրտմութեանը։

Մուլէի այսպիսի մտերմական խօսքերը
լսելով, Յաւելքօսը պատասխանեց. «Ի բոլոր
սրտէ շնորհակալ եմ ձեր բարեկամական
զգացմունքի համար. բայց իմ վիշտը թե-
թեւցնելը անհնար է։ Եթէ դուք կամե-
նում էք իմանալ պատճառը իմ յարատեւ
տրտմութեան, ես պատրուակ եմ պատմել
ձեզ իմ գլխի հկած անցքը, եւ դուք պարզ
կրտեսնէք՝ ունիմ արդեօք պատճառ տխուր
լինելու։ Դուք տեսնում էք, որ իմ ձախ
ձեռը պակաս է, թէեւ մայրս ինձ երկու
ձեռովս էր ծնել։ Այն օրը, երբ ես նո-
րանէն զրկուեցայ՝ իմ կեանքի ամենա-
թշուառ ժամանակն է։ Զրգիտեմ ինչպէս
մեկնեմ այդ կորուստը—արդեօք իմ կա-
տարած մեղքի պատիժն է, թէ՞ նախախնա-
մութենէն ուղարկած փորձութիւն։ Պատ-
մութիւնս լսելով, դուք կըտեսնէք՝ ներելի՞
է արդեօք ինձ միշտ տխուր լինելը։

ԿՏՐԱՆ ԶԵՌԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻԼԸ

— Ծննդեան քաղաքս Ստամբուլն է. հայրս
Բարձրագոյն Դրանը՝ Թարգմանի պաշտօն էր
վարում: Բայց յայդմանէ, անուշահոտ իւ-
ղերի ու մետաքսեղէնի նշանաւոր առու-
տուր ունէր: Նա ինձ լաւ դաստիարակեց:
Գիր կարդալը մասամբ ինքն էր սովորացրել,
մասամբ էլ մի յոյն քահանայ: Իսկզբան նա
կամենում էր ինձ իւր խանութը մօցնել,
բայց տեսնելով իմ մեծ ընդունակութիւնը
եւ սէրը դէպի ուսմունք, եւ լսելով իւր
մտերիմ բարեկամի խորհուրդը՝ նա որոշեց
ինձ բժիշկ անել: Օրինաւոր բժիշկը—եւ ոչ
նոքա, որոնք իրանց գիտութիւնը իրանք են
բարոգում փողոցների ու հրապարակների
մէջ—օրինաւոր բժիշկը միշտ վստահ է, որ

մի օր ահագին հարստութեան տէր պիտի լինի: Մեր տուն միշտ երթեւեկում էին ֆռանկները, եւ նոցանից մինը յորդորեց հօրս, որ նա ինձ ուղարկէ նորա հայրենիքը՝ Փարիզ, ասելով որ այնտեղ ձրիաբար սովորեցնում են բժշկանութիւն, եւ առաւել լաւ, քան թէ որ եւ է երկրում: Եւ խոստացաւ ձրի հասցնել ինձ մինչեւ Փարիզ: Հայրս որ ինքն էլ իւր կեանքի մէջ շատ ճանապարհորդութիւններ էր արել, ընդունեց այդ առաջարկութիւնը, ու ֆռանկը նշանակեց ինձ երեք ամիս ժամանակ, պատուիրելով— որ այդ միջոցին ճանփուս ամեն պիտոյքները հոգամ եւ պատրաստուիմ: Սրտիս ուրախութենէն ինչ անելս չըգիտէի, որ շուտով օտար աշխարհներ պիտի տեսնեմ: Եւ անհամբերութեամբ սպասում էի այն վայրկենին, երբ պիտի նստէի նաւ ու ճանփայ ելնէի: Ֆռանկը իւր գործերը աւարտելուց, նոյնպէս սկսաւ իւր ճանապարհորդութեան հոգսը անել, ճանապարհ ընկնելէս մի օր առաջ, երեկոյեան դէմ: Հայրս տարաւ ինձ իւր ննջարանը. այնտեղ սեղանի վրայ դրած էին գեղեցիկ նոր հալաւներ. բայց իմ ուշագրութիւնը առաւել գրաւեց ոսկու տէգը, որ նոյնպէս կեցած էր սեղանի վրայ. կեան-

քիս մէջ այդքան շատ փող տեսած չէի: Հայրս գրկեց ինձ, ասելով. «Որդեակ, ահա այս ամենը պատրաստեցի քո առաջիկայ ճանապարհորդութեանը համար. այս այն հալաւներն են, զէնքերն են, որ ես ինքս հօրէս ստացայ, երբ պատրաստվում էի օտար աշխարհ չուելու: Ես գիտեմ, որ դու հմուտ ես զէնքի կիրառութեան. բայց աղաչում եմ քեզ, որ միայն անձդ պաշտպանելու համար ձեռքդ առնուս զէնքը: Քաջ եղիր. թշնամիներդ թող դողան քո առջեւ: Բայց, ափսոս, որդեակ իմ, որ ես հարուստ չեմ: Իմ բոլոր ունեցածը ես երեք մաս բաժանեցի. մի մասը տալիս եմ քեզ. երկրորդ մասը կառնեմ իմ սպրուստի համար. իսկ երրորդին ես ձեռքով անգամ չեմ դիպչիլ, նա կը մնայ սուրբ. երբ որ դու անհրաժեշտ կարիք կունենաս՝ այն ժամանակ կը ստանաս: Այսպէս խօսեցաւ հայրս, եւ արտասունքը աղբիւրի պէս վազեցան նորա աչքերէն: Շատ կարելի էր որ՝ այդ նախազգացումն էր, որ իրարէ առջաւիտեան պիտի բաժանուինք: Եւ իրաւ որ՝ այնուհետեւ ես նորան չը տեսայ:

Մեր ճանապարհորդութիւնը շատ բարեյաջող էր. նաւ նստեցանք եւ առանց մէկ

արգելքի հասանք ֆռանկերու աշխարհը, եւ
ցամաք կոխելից վեց օր անցած՝ մտանք նո-
ցա մայրաքաղաքը, որ ասում է Փարիզ, եւ
այն տեղ, մեր ծանօթ ֆռանկի խորհրդով
ինձ համար մի սենեակ վարձեցի եւ մէջը
տեղաւորուեցայ: Ձեռքիս փողը ընդամենը եր-
կու հազար թալէր էր, որ ես զգուշութեամբ
պահեցի եւ խնայողութեամբ մնաւ: Եւ
Ամբողջ երեք տարի մնացի Փարիզ, եւ ինչ
որ հմուտ բժշկին պէտք էր՝ բոլորը սովո-
րեցայ: Այս երկրի բարք ու վարքին ես ա-
մենեւին չէի հաւանում: Ծանօթներս թիւը
շատ սակաւ էր. բայց նոքա ազնիւ բնաւո-
րութեան տէր երիտասարդներ էին:

Վերջապէս հայրենիքիս կարօտը սկսեց
ոստիկ ինձ տանջել, բոլոր այն ժամա-
նակ, որ մնացի Փարիզի մէջ, հօրէս ոչինչ
լուր չունէի. ուստի, յաջողակ դիպումած
գտներով՝ ընկայ ճանապարհ ու վերադարձայ
հայրենիքս:

Այդ միջոցին ֆռանկաց պետութիւնը դեւ-
ստան ուղարկեց Բարձրագոյն Գրանը, ու ես
դեսպանի առջեւ վիրաբուժի պաշտօն ստա-
նալով՝ հասայ Ստամպուլ: Հօրս տունը փակ
գտայ. ինձ ասացին որ նա, իմ գալէս եր-
կու ամիս առաջ, մեռել է: Ինձ սովորեցնող

քահանան բերեց մեր տան բանալիները. երբ որ
բացի դուռը ու ներս մտայ՝ տեսայ որ տունը
դատարկ էր. ամեն բան այնպէս էր ինչպէս
որ հօրս վախճանած միջոցին. միայն պա-
կասում էր յիշեալ ոսկին: Հարցուցի քա-
հանային թէ՝ «Ո՛ւր է հօրս թողած փողը».
եւ նա պատասխանեց՝ «Հայրդ վախճանեցաւ.
այնպէս, ինչպէս որ վայել էր՝ բարեպաշտ
քրիստոնէին, եւ իւր բոլոր առձեռն պա-
րաստ փողը նուիրեց եկեղեցուն»: Ես թէ եւ
այդ բանը չըհաւատացի, բայց ճարս ի՞նչ
էր: Քահանայէն զատ ուրիշ մարդ ներկայ
գտնուած չէր հոգեւորի մօտ. ո՛չ միայն
տեղիք չունէի գանգատուելու քահանայէն,
այլ, ընդհակառակն, շնորհակալ եւս պիտի
լինէի նորան, որ հօրէս մնացած ամեն ապ-
րանքներին տիրապետած չէր նա: Այս իմ
առաջին տարաբաղդութիւնն էր. յետոյ ու-
րիշները եւ նորերը ետեւ ետեւէ եկան հա-
սան ինձ:

Իմ բժշկական հռչակը չէր տարածվում
Ստամպուլի մէջ, վասն զի ես ամաչում էի,
ուրիշների նման, փողոցների ու շուկաների
մէջ բարձր ձայնով իմ արուեստը գովելու:
Ես տէր չունէի, որ նորա օգնութեամբը
մեծատունների եւ հարուստների տուները

մուտք ունենայի. խեղճ Յալէւքօսի համար ոչոք հոգս չէր անում: Հօրս ապրանքները ծախել չէի կարողանում: Նորա մահէն յետ գնողները ասես թէ մոռացել էին մեր խանութի ճանապարհը, իսկ նոր ծանօթներ ու հոգակ ճարելու համար, ինչպէս յայտնի է, ժամանակ է պէտք:

Մի օր, իմ անձուկ վիճակի վրայ մտածելով, յանկարծ միտքս եկաւ, որ Ֆռանկերի երկիրներումը տեսել էի այնպիսի վաճառականներ, որոնք իրանց վաճառքները քաղաքէ քաղաք են մանածում եւ հրապարակների մէջ ծախում, եւ մարդիկ սիրով ձեռք բերում էին նոցա վաճառքը այն պատճառաւ, որ նոքա օտարականներ էին: Այս կերպով կարելի էր հարիւրին հարիւր շահուել:

Առանց երկար-բարակ միտք անելու, ծախեցի հայրական տունս, ստացած փողս երկու մասն բաժանեցի, մի մասը տուի պահելու հաւատարիմ բարեկամիս, մնացած փողով գնեցի այնպիսի ապրանքներ, որ հաճութեամբ գնում են Ֆռանկները, զոր օրինակ՝ շալեր, մետաքսեղէններ, հոտոտ իւղեր եւ օծանելիքներ: Յետոյ նախ վրայ տեղ վարձեցի եւ երկրորդ անգամ ճանապարհ ընկայ

դէպի Ֆռանկաստան: Երբ Դարդանելեան նեղուցէն անցայ, բաղդը նորից սկսեց ինձ յաջողիլ: Ֆռանկաստանի մէջ ես շրջում էի քաղաքէ քաղաք ու մեծ շահով ծախում էի ձեռքիս ապրանքը: Բարեկամս Ստամպօլէն ուղարկում էր ինձ նորանոր ապրանքներ, ու ես օրէ օր հարստանում էի: Վերջապէս փողս այնքան շատացաւ, որ ես որոշեցի ձեռնամուխ լինել մի նշանաւոր առուտուրի: Տեղափոխուեցայ Խոտլիա, ապրանքս էլ հետս տարայ: Պէտք է այն եւս ասել, որ իմ բժշկական հմտութիւնը ոչ սակաւ օգուտ էր տալիս ինձ: Հէնց որ ոտքս մի որ եւ է քաղաք էի դնում, իսկոյն դէս ու դէն ցրվում էի տպած յայտարարութիւններ թէ՛ ահա եկել է այստեղ մի հմուտ բժիշկ, որ շատ ցաւեր բժշկել է, եւ այլն. եւ այդ կերպով իմ բալասանները ու սպեղանիները շատ դահեկաններ քաշում բերում էին գրպանս: Այս եղանակ ճանապարհորդելով, վերջապէս եկայ Խոտլիայի Ֆլօրէնցիա քաղաքը: Այստեղ միտք ունէի երկար կենալու, նախ որ՝ ինքը քաղաք շատ դուր էր գալիս ինձ եւ երկրորդ որ՝ ուզում էի փոքր ինչ հանգստանալ այն ամեն նեղութիւններէն, որոնք կից են այսպիսի շրջմովիկ եւ թա-

փառական կեանքին: Սանթա-Քռօջէ ասած փողոցումը մի խանութ վարձեցի եւ նորա մօտիկ էլ մի սենեակ առաջինի մէջ դարսեցի տպրանքս: Իսկ երկրորդի մէջ ինքս տեղաւորուեցայ: Բնակարանիս մօտ, նոյն տան մէջ կար պսնդով, դէպի ուր տանում էր նոյն իսկ սրահը, որի մէջից ինքս էլ պիտի անցնէի, սենեակս մտնելիս: Քաղաք հասած-չըհասած, իսկոյն ցրուեցի յայտարարութիւններ, թէ ահա եկել է մի յոյն բժիշկ եւ վաճառական, եւ այլն, եւ այլն, եւ հազիւ թէ դուռը բացել էի, խանութս լրցւեցաւ գնողներով: Թէ եւ տպրանքիս գինը շատ թանկ էր, բայց ես ուրիշ վաճառականներից շատ էի ծախում, եւ սորա պատճառը այն էր, որ մարդոց հետ վարվում էի քաղցրութեամբ ու քաղաքավարի: Յլօրէնցիայի մէջ ժամանակս շատ ուրախ եւ զուարճ էի անցնում: Քաղաք հասնելուս չորրորդ օրը, երեկոյեան դէմ, խանութիս դուռը արդէն փակել էի, ու ինքս ներսը, ըստ սովորութեանս, բալասանների, սպեղանիների ու ճարերի շիշերն էի մաքրում: Յանկարծ, ճարերի մէջ գտայ մի տոմսակ՝ հասցէի վրայ իմ անունս գրած. այդ տոմսակով այս գիշեր եւ եթ,

ուղիղ կէս գիշերին, ինձ հրաւիրում էին Փօնթէ—Վէքքիօ ասած կամուրջի վրայ: Տոմսակը կարգալուի, սկսեցի մտածել՝ արդեօք ո՞վ եւ ի՞նչ նպատակաւ ինձ հրաւիրած պիտի լինէր: Յլօրէնցիայի մէջ դեռ եւս ոչ մի մարդու հետ ծանօթ չէի: «Կարելի է, ինքս ինձի միտք էի անում, այս գաղտնի հրաւերքը անում է մի հիւանդ», վասն զի այդպիսի դէպքեր ինձ շատ պատահել էին արդէն: Մտքիս մէջ որոշեցի երթալ, բայց, զգուշութեան համար, հետս առի հօսքըն՝ ծայած թուրը:

Տասներկուսին արդէն քիչ էր մնում, որ գնացի նշանակած տեղը եւ հասայ Փօնթէ—Վէքքիօ ին: Կամրջի վրայ ոչոք չը կարեւորապատում էի թէ ո՞վ պիտի հրաւիրէ ինձ: Յուրտ էր այն գիշերը. լուսինը պայծառ լուսաւորում էր, եւ նորա շողերը բեկբեկվում էին Արնօ գետի յարածուփ ալիքների մէջ. եկեղեցու աշտարակից զարկեց տասներկուսը եւ տեւս նայեցայ եւ տեսայ մի բարձրահասակ մարդ՝ կարմիր լոգիկի մէջ փաթաթուած, որի քղանցքովը զգաստութեամբ աշխատում էր ծածկել երեսը:

Անակընկալ կերպով նորան տեսնելով՝ ես փոքր ինչ շփոթուեցայ. բայց նոյնհետայն,

ուշքս վրաս ժողովելով: ասացի՝ «Պարոն, եթէ դու ես ինձ այստեղ հրաւիրողը՝ ասա՛, ի՞նչ ես ուզում ինձանից»: Անծանօթը հրամայաբար ինձ նշան արաւ, որ ետեւէն երթամ: Զրգիտեմ ինչո՞ւ, բայց նորա այդպիսի վարմունքը ինձ անհաճոյ երեւեցաւ, ու ես, տեղէս չը շարժելով, ասացի՝ «Զէ, պարոն, մինչեւ որ չասես ինձ, թէ ո՞ւր պիտի երթամ, տեղէս անգամ չեմ շարժիլ: Նմանապէս ես ուզում եմ տեսնել քո երեսը, որ տիպաբէ՞ր հասկանամ մտքիդ խոռհոտըները»: Կարմիր լօգիկով մարդը ասես թէ ամենեւին բանի տեղ չէր գտում ինձ, ու ասաց. «Թէ որ այդպէս է՝ պարոն Յայեւթօս, ես քեզ զօր չեմ անում: մնա՛ ուր որ կաս»: Ասաց ու հեռացաւ ինձանից: Բարկութենէս կրակ դարձայ ու ամուր ձայնով ասացի. «Մոլորվում ես, պարոն, եթէ կարծում ես թէ՛ ինձ պէս մարդը թոյլ կը տայ ամեն յիմարին իւր վրայ անպատու հաս ծիծաղելու. եւ իզուր կարծում ես, որ ես, առանց մէկ օգտի, պարտաւոր էի այս ցուրտ գիշերը քեզ սպասելու»: Ասացի ու վաղեցի ետեւէն. բռնեցի նորա կարմիր լօգիկը ու թուրս մերկացուցի: Անծանօթը փախաւ ու աներեւութացաւ մօտակայ փողոցումը: ձեռքիս մէջ թող-

նելով իւր լօգիկը: Կամաց կամաց իջաւ բարկութիւնս. ձեռքս մնացած լօգիկը շատ դիւրութեամբ կարող էր պարզել այս տարօրինակ արկածքը: Լօգիկը ուսերիս վրայ ձգեցի ու գնացի տուն: Հազիւ թէ հարիւր քայլափոխ էի արել, մին էլ տեսնեմ մի անծանօթ մարդ մօտիցս անցնելով, ասաց Յուանկերէն՝ «Կոմս, զգաստ եղի՛ր, այսօր ոչինչ չէ կարելի անել»: Ուշքս վրաս դեռ եւս ժողոված չէի, որ այս անծանօթն էլ գնաց հեռացաւ ինձանից, միայն տեսնում էի նորա ստուերը, որ նկարվում էր տներու վրայ: Աներկբայ, այս խօսքերը վերաբերում էին լօգիկին, որ ուսերիս վրայ էր, եւ ո՛չ ինձ. այդ խօսքերէն ես ոչինչ չը հասկացայ:

Միւս առաւօտ մտածում էի թէ ինչ անեմ, իսկզբան ուղեցի յայտարարել, որ լօգիկը գտել եմ. բայց ի՞նչ օգուտ. անծանօթը կարող էր իւր բարեկամներէն մէկին ուղարկել ու յետ ստանալ իւր հաշաւը, եւ այս առեղծանելիքը ինձ համար անլուծանելի կը մնար: Զեռքս բռնած զննում էի լօգիկը. նա կարած էր Գենուայի հաստ թաւշէ, գոյնը մուգ-ծիրանի, աստառը սպիտակ աքիսի մորթէ, եւ ոսկէթել նկարներով շքեղ ասղնեգործած: Նորա գեղեցկութեամբը

զմայելով՝ յանկարծ միտքս մի բան ընկաւ, որն որոշեցի ի գործ դնել: Տարայ լօգիկը խանութս ու իբրթէ ծախու համար կախեցի, բայց վրան այնպիսի մեծ գին դրի, որն ի հարկէ է, ոչոք յանձնառու չէր լինիլ տալ ու գնել ինձանից: Ես միտք ունէի ծախս անողներն երեսները լաւ դիտել, յիստն դիտել, գիշերուայ անծանօթը կամենում էր լօգիկը վրայէն հանել ու ձգել, ես ժամանակ ունեցայ երեսը նայելու, ու նորա կերպարանքը այնպէս խորունկ տպաւորուեցաւ մտքումս, որ հազար հոգու մէջ կարող էի նորան ճանաչել:

Լօգիկի անօրինակ գեղեցկութիւնը շատերի մէջ ցանկութիւն յղանում էր գնելու, բայց ծախս անողներէն ոչ մինը նմանութիւն չունէր գիշերուայ անծանօթին եւ ոչոք չէր յօժարում վճարել ինձ երկու հարիւր ոսկի, որ ես գին էի դրել լօգիկին: Ում որ հանդիպում էի, ամենից հարցնում էի՝ Ծլօրէնցիայի մէջ կայ արդեօք մի մարդ, որ սորա նման լօգիկ ունենայ. եւ ամենքը միաբերան ասում էին, որ այսպիսի թանգագին եւ հոյակապ լօգիկ տակաւին ոչոքի վրայ աեսած չեն:

Միտքելու վրայ էր, որ խանութս մի երի-

տասարդ մտաւ, որ շուտ շուտ գալիս էր ինձ մօտ, եւ այսօր էլ նորան տուած գինը ամենից վերէր: Ներս մտած-չը մտած, սեղանիս վրայ ձգեց ոսկիներով լի քսակը ու ասաց «Յալեւքօս, թէկուզ սնանկանալու էլ լինիմ, այս լօգիկը ես պիտի գնեմ»: Ասաց ու սկսեց ոսկի գահեկանները համրել: Ես շիթթուեցայ եւ չըգիտէի ի՞նչ անեմ, ոչ ծախելու, այլ տիրոջը գտնելու համար էի կախել լօգիկը, այժմ այս խելքի—աղքատը, ահագին գումար տալով, իսկական նպատակէս շեղում էր ինձ: Ինչ եւ իցէ, ծախեցի լօգիկը, եւ շատ ուրախ էի, որ գիշերուայ արկածքիս համար այսպիսի մեծագին վարձատրութիւն ստացայ: Երիտասարդը հագաւ լօգիկը ու դուրս գնաց, բայց իսկոյն վերագարձաւ, լօգիկի վրայէն պուկ տալով մի տոմսակ, ասաց ինձ: Յալեւքօս տե՛ս այս ի՞նչ տոմսակ է, որ լօգիկին կպցրած էր. կարելի է քեզ պէտքական բան լինի»: Առի տոմսակը ու զարմանալով կարգացի հետեւեալ տողերը:

«Այս գիշեր, պայմանեալ ժամին, բե՛ր լօգիկը Փօնթէ—Վէքքիօ կամուրջի վրայ ու չօրս հարիւր ոսկի գահեկան ստացիր»: Կեցած տեղս ասես թէ կայծակով խփածի պէս

եղայ. ուրեմն ես ինքս հեռացուցի ինձմէն իմ բաղդը ու չի հասայ նպատակիս: Երկար-բարակ միտք չարած, առի այն երկու հա-րիւր դահեկանները, վաղեցի երիտասարդի ետեւէն ու ասացի: «Յէտ առ քո դահե-կանները ու տո՛ւր ինձ իմ լօգիկը. ես փոշ-մանեցայ նորա ծախելուս»: Առաջի նուագ երիտասարդը կարծում էր թէ՛ ես կատակ եմ անում, բայց յետոյ, տեսնելով, որ ես ծանրագէտեմ խօսում՝ բարկացաւ, ինձ յի-մար անուանեց, կանչվաւ եւ, բանադրեց ինձ ու վերջապէս սկսեցինք միմիւրի հետ ծեծուել: Ես նորան յաղթեցի, խլեցի ձեռքէն լօգիկը եւ ուզում էի դէպի տուն վազել. բայց նա ոստիկանին օգնութեան կանչեց, ու երկուսս ատեանի առաջ եւ կանգնեցանք: Այս դէպքը շատ խորթ թուեցաւ դատա-ւորին: որ խսկոյն հրամայեց ինձ, որ լօգիկը ոտխիս վերադարձնեմ: Տեսնելով որ կռիւով, վէճով բան չեմ անի, նախ առաջարկեցի երիտասարդին, բացի երկու հարիւր դահե-կանէն, այլ եւս քսան, յիսուն, ութսուն եւ ապա՝ հարիւր դահեկան. ուր որ անզօր գտնուեցաւ աղաչանք ու պաղատանք, այնտեղ շատ զօրեղ հանգիտացան դահեկաններս: Երի-տասարդը առաւ ոսկիները ու գնաց. ես

էլ առի լօգիկը ու հպարտ հպարտ տուն տարայ: Բանի տեղ չը դնելով սմբողջ Ֆլօ-րէնցիայի ժողովուրդը, որ ինձ խելագար անուանեց: Ինչի՞ն էր պէտք մարդոց կար-ծիքը, երբ ես համոզուած էի, որ գրպանս միքանի աւելորդ հարիւրեակ դահեկաններ մտան:

Անհամբերութեամբ սպասում էի գիշեր-ուան: Երեկուայ պէս, տասներկուսին մօտ, լօգիկը առած՝ գնացի Փոնթէ—Վէքքիօ: Աշ-տարակի ժամացոյցը տասներկու խփած-չը խփած, գեղեցկակաղմ անծանօթը ներկա-յացաւ ինձ: «Լօգիկը բերիր»: Հարցուց: «Բերի, պատասխանեցի ես, բայց դու գիտե՞ս, որ նա զուտ հարիւր դահեկան է ինձ նըս-տել»: Այդ ես գիտեմ, ասաց անծանօթը, ահա՛ քեզ, ասաց նա, ցոյց տալով քսակ, այստեղ կայ չորս հարիւր դահեկան»: Մե-կուսի տարաւ ինձ, սկսեց համբել խոստա-ցած դահեկանները ու ձեռքս դրաւ: Լուս-նակին շողշողում էին դահեկանները ու սիրտս ուրախութենով էին լցնում, բայց աւա՛ղ, այդ ուրախութիւնը վերջինն էր իմ կեանքի մէջ: Փողը գրպանս դրի ու յետոյ ուղեցի մի լաւ աչքէ անցնել անծանօթին. բայց տարաբաղդաբար, նորա երեսը դիմա-

կով ծածկած էր այնպէս որ, սարսափելի ցոլուն աչքերէն զատ, ուրիշ ոչինչ նկատել չըկարողացայ: «Մեծապէս շնորհակալ եմ ձեր առատաձեռն փարձատրութեան համար՝ ասացի նորան. այժմ յայտնեցէք ինձ՝ դուք ինձանից ի՞նչ էք պահանջում: Բայց առաջ ունէ՞ ձեզ յայտնում եմ որ ես ոչ մի անգոսնելի գործ յանձնառու չեմ լինիլ կատարել»: — Ի՞նչու է ձեր այդպէս կարծելը ու ասելը, պատասխանեց անձանօթը, լոգիկը ձգելով վրան. եթէ դուք բժիշկ չըլինէիք՝ ես չէի դիմիլ ձեզ. իմ պէտքը միայն բժիշկը կարող է լցնել. բայց ես ձեզ տանելու եմ ո՛չ հիւանդի, այլ մեռելի մօտ:

«Ես մեռելի հետ ի՞նչ գործ ունիմ, ասացի նորան զարմանալով:

Նա ինձ նշանացի արաւ, որ ետեւէն երթամ, ու ճանապարհին պատմեց ինձ հետեւեալը: «Ես ու իմ քոյրը այս քաղաք եկանք հեռաւոր տեղէ ու իջանք մի բարեկամի տուն: Երկարատեւ հիւանդութիւն քաշելով, երէկ մեռաւ քոյրս. ազգականներս մտադիր են էգուց եւեթ թաղել նորան. բայց մեր ընտանեկան աւանդութիւնը պահանջում է, որ մեր գերդաստանի ամեն անդամը թաղուի մեր հասարակաց գերեզմանատնումը:

ուր թաղուած են մեր նախնիք: Նատերը իմ ազգականներէն» թէեւ մեռել են հեռաւոր տեղեր, բայց նոցա զմուսած մարմինները միշտ տեղափոխուել են մեր ընտանեկան գերեզմանատունը: Այստեղի ազգականներս թոյլ չեն տալիս քրոջս մարմինը մեր հայրենիք ուղարկելու. ես յօժար եմ նորա մարմինը այստեղ թողնել, բայց այն պայմանաւ, որ գոնէ նորա գլուխը ուղարկուի հօրս, որ գէթ վերջին անգամ տեսնէ իւր զաւակին:»

Այս սովորութիւնը, այսինքն՝ մեռելի գլուխը կտրելը—ինձ աւստիեցուց. բայց ես չըհամարձակեցայ զիմադարձութիւն անել անձանօթին, եւ յայտնեցի նորան, որ ես շատ հմուտ եմ մեռած մարմին զմուսելու. ուստի յօժարեցայ հանգուցեալի մօտ երթալու. բայց չը համբերեցի որ չըհարցնեմ նորան. «Ինչո՞ւ այդ ամենը պիտի կատարուի գիշերով եւ մարդոցմէ թաքուն»: Անձանօթը ինձ պատասխանեց, որ ազգականների կարծիքով նորա գիտաւորութիւնը անգոսնելի է, եւ երբէք թոյլ չեն տալ ի գործ դնել. այդ պատճառաւ նա ուզում է նոցանից թաքուն կատարել: Բայց երբոր գլուխը մարմնէ բաժանուած կըլինի՝ այն ժա-

մանակ նորա ոչինչ անել չեն կարող եւ կը հանգստանան: «Թէեւ ես ինքս էլ կարող էի մեռելի գլուխը կտրել, բայց սաստիկ գարշաւք եմ զգում այդպիսի տարօրինակ գործի, եւ մանաւանդ որ՝ խղճմտանքը չի թողնում ձեռքս քրոջս վրայ բարձրացնել, թէ եւ քոյրս արդէն մեռած է», աւելացուց անծանօթը:

Խօսելով խօսելով մենք մօտեցանք մի հոյակապ տան. անծանօթը մատով ցոյց տալով տունը, ուղեց հասկացնել, որ այստեղ պիտի մտնենք: Քլխաւոր դուռը թողած, մենք մի փոքրիկ դռնակից ներս մտանք, ու անծանօթը զգուշութեամբ փակեց դուռը մեր ետեւէն: Մութ ու ոլորածոյ սանդուխքի վրայով գնացինք դէպի վեր ու հասանք մի ազօտ լուսաւորած սրահի, եւ այնտեղից մտանք մի սենեակ, որ լուսաւորած էր կանգեղով:

Այդ սենեակի մէջ կար մի մահճակալ եւ նորա վրայ պառկած էր մեռելը: Անծանօթը երեսը դարձուց, եւ ինձ այնպէս էր թուում, որ նա արտասունքն է սրբում: Մատով ցոյց տուեց նա մեռելի վրայ եւ հրամայեց որքան կարելի է հմուտութեամբ եւ

շուտ կատարեմ գործս. ասաց ու ինքը գուրս գնաց սենեակէն:

Հանեցի գործիքներս—ինչպէս վիրաբոյժ, միշտ հետս էի տանում նոցա, ուր եւ գրնայի—ու մօտեցայ մահճակալին: Մեռելը բոլորովին ծածկած էր. գլխէն զատ ոչինչ չէր երեւում: Բայց այդ գլուխը այնպէս գեղեցիկ էր, որ վրան նայելիս, սրտէս արիւն էր կաթում: Թուխ մաղերը թաւ գանգուրներով երեսնիւյայր էին կախուած, երեսը գունատ էր, աչքերը փակած: Նախ, ինչպէս սովորութիւն ունին վիրաբոյժները, երբ ուզում են մարմնի որ' եւէ անդամը կրտրել, կտրեցի կաշին, ու իսկոյն հանեցի ամենասուր դանակս ու շուտով կտրեցի խռւջափողը: Այլ սոսկալի տեսարան. մեռելը բացեց աչքերը ու նոյնհետայն նորից փակեց. ասես թէ հէնց այս րոպէիս ծանր հառաչանքով թռաւ նորա հոգին. տաք արիւնը աղբիւրի պէս բղխեցաւ նորա վէրքէն: Ես էի սպանողը այս թշուառականին: Իմ տուած վէրքը անբուժելի էր. ողորմելի կինը մեռած առջեւս կեցած էր: Կեցած տեղս անշարժ մնացի. սարսափը կարկամեցրել էր անդամներս: «Միթէ, մոռածում էի, անծանօթը ինձ խաբեց. թէ՞ նորա քոյրը մի-

այն շնչասպառ լինելով, կարծիք տուել է, թէ մեռել է արդէն: Այս վերջին ենթադրութիւնս ինձ աւելի հաւանական էր երեւում, բայց ես չէի համարձակում ճշմարտը խոստովանել եղբոր, որ իմ շուտափութեամբ պատճառ եղայ նորա քրոջ մահուան. եւ եթէ ես մտադրութեամբ զննէի՝ շատ հեշտ էր նորան ուշքի բերելու: Հոգեվարը սրտաճմլիկ հառաչեց, քաշքշուեցաւ ու փչեց վերջին շունչը: Սարսափ—սարսափի եկայ ու դուրս փախայ սենեակէն: Սրահը բոլորովին մութ էր, ճրագները հանգցրած էին. անձանօթը անհետացել էր. պատէ պատ խառխափելով, վերջապէս գտայ ուրաժոյ սանդուխքը եւ իջայ ներքեւ. բայց այնտեղ էլ ոչոք չըկար. դուռը կողպած չէր, այլ կիսափակ էր. մտայ փողոց եւ ազատ շունչ առի: Խելացնորի նման վազելով եկայ տուն, մտայ անկողինս եւ աշխատում էի մտքէս հանելու գլխուս եկած այս սասանական արկածը. բայց քունը փախչում էր աչքերէս: Երբոր լոյսը բացուեցաւ, հոգևով մի փոքր հանգստացայ:

Պէտք էր կարծել որ չարագործը, որ այս սոսկալի եղեռան ինձ գործիք դարձրեց, չէր կամենալ ինձ տէրութեան ձեռքը մատնել:

ուստի որոշեցի երթալ խանութս, ըստ սովորութեանս, պարապել իմ գործերով եւ, որքան կարելի է, ինքս ինձի անխռով ցուցնել: Բայց քանի գնում էր, իմ երկիւղը աւելանում էր. ոչ վիրաբուժական գործիքս էի գտնում, ոչ գօտիս եւ ոչ գդակս. այն թշուառական կնոջ սենեակը արդեօք թողել էի, թէ փողոցումը կորցրել—չը գիտէի: Եթէ առաջին ենթադրութիւնս լինէր, առանց այլեւայլութեան, ինձ պիտի ձերբակալէին ու վրաս չարագործի դատակնիք կարգային:

Սովորական ժամին գնացի ու բացի խանութս. Դրացիս, ըստ սովորութեանը, ներս մտաւ. նա զրուցասէր մարդ էր: «Լսե՛ր ես այս գիշեր ինչ սոսկալի անցք է պատահել, ասաց: Ես ձեւացայ իբր թէ ոչինչ բանէ տեղեկութիւն չունիմ: Այդ շատ զարմանալի բան է, որ դու ոչինչ չը գիտես, շարունակեց դրացիս. քաղաքիս մէջ դորանից զատ ուրիշ խօսակցութիւն չը կայ: Ֆլօրէնցիայի ամենագեղեցիկ օրիորդին, մեր քաղաքապետի աղջկանը այս գիշեր մորթել են. միթէ այս բանը լսած չես: Խեղճ աղջիկը երէկ իւր փեսայի հետ ուրախ ուրախ շրջում էր փողոցների մէջ. այսօր պիտի կա-

տարուէր նոցա հարսանիքը: Իրացուս ամեն մի խօսքը դանակի նման խոցում էր սիրտս: Իմ հոգեկան տանջանքը անդադար նորոգվում էր, երբ ամեն ներս մտնող մի եւ նոյն բանն էր կրկնում եւ մինը միւսից աւելի սոսկալի կերպով պատմում էին այս աղէտայի անցքը: Բայց, աւագ. հարկւրապատիկ աւելի սոսկալի էր այն, ինչ որ ես ինքս էի տեսել եւ ինչ որ ինքս էի զգում:

Կէսօրին մօտ խանութս մտաւ տէրութեան պաշտօնատարը. հրամայեց մարդոց դուրս երթալ եւ ինձ հետ երես առ երես մնալով ու գրպանէն իմ կորցրած առարկաները հանելով, ասաց՝ «Ձերն են այս ամենը»: Ես մի փոքր լուռ մնացի ու ինքս ինձի մըտածեցի՝ պէտք է ճշմարիտը խոստովանել, թէ ոչ: Կիսաբաց դռնէն նայում էին տանուտէրս ու դրացիներս. եթէ ես ճշմարտութիւնը թաքցնէի, նոքա անշուշտ իմ սուտը պիտի բռնէին. վախենալով մի գուցէ ստելով եւս առաւել ծանրացնեմ՝ յանցանքըս՝ պատասխանեցի թէ՝ «Այո՛, այդ ամեն առարկաները իմն են»: Պաշտօնատարը հրամայեց ինձ իւր հոտէն երթալ, ու տալաւ ինձ մի ահագին շէնքի մօտ, որ, ինչպէս իմացայ, Ծլօրէնցիայի բանտն էր: Մինչեւ

դատաւտանի սկսուելը ժամանակաւ որապէս փակեցին ինձ այնտեղ:

Մենակ մնացած, քանի աւելի միտք էի անում, այնքան սարսափելի էր երեւում իմ վիճակը: Մի փայրկեան չէի կարողանում մոռանալ իմ, թէ եւ ակամայ, այսու ամենայնիւ, մարդասպան լինելը: Նմանապէս խղճմտանքս չարաչար տանջում էր ինձ, որ ոսկու ցօլքէն շլացած, աններելի անզգաստութեամբ եւ խելագարութեամբ ներգործեցի: Բանտի մէջ երկու ժամ մնալուց յետ, ինձ դուրս հանեցին ու բարձր նանդուխդներից տարան մտցրին մի մեծ դահլիճ, երկայն սեղանի առջեւ նստած էին տասներկու հոգի մեծաւ մասամբ ծերունիներ. դահլիճի չորս կողմը շարած էին նստարաններ մինը միւսից բարձր, ամփիթէտորոնի ձեւով դառաւորած, եւ նոցա վրայ նստած էին Ծլօրէնցիա քաղաքի ամենանշանաւոր մարդիկը. վերեւի սրահների վրայ խռնուած էին հանդիսականները: Երբոր ես մօտեցայ սեղանին, տասներկու բազմականներէն մինը՝ մի նեխասնատ եւ տխուր գէմբով մարդ տեղէն ելաւ: Դա՛ ինքը քաղաքապետն էր. նա ամենի առջեւ յայտնեց, որ սպանած ազջկայ հայրը լինելով, չէ՛ կարողատեանի

մէջ ներկայ գտնուել, եւ այդ պատճառաւ իւր պաշտօնը տալիս է՝ ըստ աւագութեան, հետեւեալին: Յերերէն ամենից աւագը բռնեց նորա տեղը. այդ ծերունին առ սակաւը իննըսուն տարեկան կը լինէր. քունքերի վրայ միայն ունէր քանիմի դեղնած մազեր. բայց նորա աչքերը դեռ եւս կորցրած չէին կենդանութեան ցոլը: Նորա ձայնը հաստատեւ ամուր էր: Այդ ծերունին հարցուց ինձ՝ խոստովանում եմ արդեօք այն սպանութիւնը, որ կատարել եմ: Ես խնդրեցի, որ ինձ երկայնամտութեամբ ականջ դրնեն, եւ իմ գլխի եկած բոլոր չարիքը մանրամասնաբար պատմեցի հանդիսականներին: Նկատեցի որ իմ պատմութեան ժամանակ քաղաքագետի երեսը մէկ շառագնում էր ու մէկ գունատւում էր, ու վերջապէս, չը կարողանալով ինքն իրան զսպելու, կանչեց վրաս՝ «Հը, չարագործ դու, քո եղեռնագործութեան մէջ ուրիշին աշխատում ես ամբաստանելու»: Մերը միտքը ձգեց քաղաքագետին թէ՛ որովհետեւ յօժարակամ հրաժարուեցաւ պաշտօնէն, այժմ իրաւունք չունի դատաստանի մէջ խառնուելու: Ամենքը համոզուած էին, որ այս ոճիրը կատարուած էր ոչ շահափրութեան նը-

պստակով, ըստ որում ինքը քաղաքագետը յայտնեց թէ՛ սպանուած օրիորդի սենեակէն ոչինչ յափշտակուած չէ: Ատեանի նախագահը յայտնեց քաղաքագետին, որ այս չարաշուք անցքի մասին արդար դատաստան անելու եւ իմ պատմածին համազուելու համար կարի հարկուոր է նորա դատեր մասին մանրամասն տեղեկութիւններ ժողովել: Այսպէս վերջացաւ այն օրուայ նիստը: Նախագահը պահանջեց, որ հանգուցեալի բոլոր թղթերը իրան տան. իսկ ինձ նորից տարան փակեցին բռնափ մէջ, ուր ես աղէտալի օրանցուցի, եւ միայն այն էի ցանկանում, որ պահանջած թղթերիցն երեւի որ եւ է յարաբերութիւն աղջկայ եւ կարմիր լօգիկով մարդու մէջ: Միւս օր դարձեալ ինձ բերին նոյն դահլիճը ու կանգնեցրին նոյն դատաւորների առջեւ: Սեղանի վրայ շատ թղթեր կային. նախագահը ինձ հարցուց՝ իմ ձեռքով գրած են դռա: Հէնց որ աչքս ձգեցի նոցա վրայ, իսկոյն նկատեցի որ նոքա նոյն իսկ ձեռքով գրած էին, ինչ ձեռքով որ գրած էին իմ ստացած երկու տոմսակները: Այս հանգամանքը յայտնեցի նախագահին. բայց այդ ոչինչ թեթեւութիւն չբերեց ինձ: Նախագահը ինձ պատասխա-

նեց) որ թէ՛ այս եւ թէ՛ այն կարող էի ես ինքս
գրած լինել, վասն զի նոցա տակ ստորա-
գրած էր ցգիրը, որ իմ մականունան սկզբնա-
տառն է: Այդ նամակները լցուած էին ստո-
տով, եպերանքով, եւ հրամայում էին աղջը-
կանը հրաժարուել այն ամուսնութենէն, որի
համար նա պատրաստվում էր:

Եւ նկատեցի, որ քաղաքապետը կարողա-
ցել է դատաւորների միտքը շեղել ի վնաս
ինձ, վասն զի այժմ նոքա հետս առաւել
խիստ եւ կատկածանքով էին վարվում:
Գլուխս արգարացնելու համար խնդրեցի դա-
տաւորներին, որ բերել տան իմ թղթերը:
Ինձ պատասխանեցին, որ վաղուց քրքրել են
իմ տուն-տեղը, բայց ոչ մի թուղթ գտած
չեն: Երբոր երկրորդ նիստն էլ վերջացաւ,
եւ արդէն յոյսս կորեցի անաչառ դատաս-
տանէն: Եւ երբոր երրորդ անգամ կանգնե-
ցայ ատենի առջեւ, ինձ կարգացուեցաւ
մահուանս դատակնիքը: Կամաւոր մարդա-
սպանութեանս համար, եւ այսպէս թողած
լքած ամենէն, հեռու իմ հայրենիքէն, եւ
պիտի մեռնէի անմեղ, ծաղիկ հասակիս մէջ,
չարագործի նման՝ գլուխս գլխատութեան
կոճղի վրայ գրած:

Այն սոսկալի օրուայ երեկոն, երբ իմ վիճակը

որոշուեցաւ, եւ տրտում նստած բանտի մէջ՝
մտածում էի առաջիկայ մահուանս վրայ:
Յանկարծ, բանտի դուռը բացուեցաւ եւ մի
մարդ ներս մտաւ, որ փոքր ինչ ժամանակ
վրաս նայելէն յետ, ասաց ինձ: «Յանկարծ,
միթէ քեզ եմ տեսնում այստեղ»: Լապտերի
աղօտ լոյսը չըթաղեց լաւ նայելու եկաւորի
երեսին, բայց նորա ձայնը հոգուս մէջ դար-
թեցուց անցեալի յիշատակները: Հիւրս Վա-
լէտտին էր, Փարիզի սակաւաթիւ բարեկամ-
ներէս մին: Դա իմ ընկերս ու դասակիցս էր:
Վալէտտին ինձ ասաց, որ եկել է հօրը տե-
նութեան համար, — նորա հայրը Յլօրէնցի-
այի մէջ հարուստ եւ անուանի մարդ էր: —
Եւ յետոյ տարաբաղդութիւնս շտապել է ինձ
այցելելու, որ նախ՝ այս կեանքումս էլի
մի անգամ տեսնէ ինձ, եւ երկրորդ՝ իմ
բերնէս լսէ այս սոսկալի անցքի մանրամասն
պատմութիւնը: Եւ ամեն բան պատմեցի նո-
րան: Վալէտտին շատ զարմացաւ, եւ ա-
ղաչեց, ինչպէս մտերիմ բարեկամի, բացա-
սիրտ խոստովանել, ոչինչ բան չըթաքցնել:
Եւ ամենասոսկալի երդումներով երդուեցայ,
որ ինչոր նորան պատմեցի բոլորը ճշմարիտ
էր եւ այս գործի մէջ իմ միակ մեղքը այն
է եղել, որ ոսկու ցուլէն շրջացած՝ շուտափոյթ

արագութեամբ եւ անխոհեմութեամբ ներգործեցի, եւ միտք չարի թէ՛ օտարականի պատմածքի մէջ ո՛րքան անճշմարտանման բաներ կային:

«Արեմն դու չէիր ճանաչում Բիանքային», հարցուց ինձ Վալէտտին: Ես հաւատացուցի նորան, որ մինչեւ այդ չարաշուք ժամը ոչ մի անգամ տեսած չեմ նորան: Վալէտտին ինձ ասաց, որ նախ՝ այդ անցքի մէջ մի սոսկալի գաղտնիք կայ. երկրորդ՝ դատաւորները շատ շտապով տուել են դատաւճիռը եւ երրորդ՝ քաղաքի մէջ լուր տարածուած է, իբր թէ ես վաղուց ծանօթ եմ եղել Բիանքայի հետ, եւ նախանձիցս սպանել եմ նորան, որ չըթողնեմ նորա պսակը: Ես պատասխանեցի, որ այդ ամենը կարող էր վերաբերութեամբ կարմիր լոգիկով մարդուն լինել, բայց ոչինչ հնար չունիմ փաստերով ապացուցանելու: Վալէտտին ինձ խոստացաւ, որ ամեն մարդկային հնարը գործ կը դնէ գոնէ կեանքս փրկելու համար, եւ հեռացաւ: Ես փրկութեան յոյս չունէի, թէ՛ եւ գիտէի, որ Վալէտտին քաջ տեղեակ էր օրէնքներին ու ճարտար փաստաբան էր, եւ դորանէն զատ, ինձ փրկելու համար, ոչ աշխատանք կրխնայէր նա եւ ոչ փող: Երկու

անդերջանալի տաժանական օրեր անցուցի անյայտութեան մէջ՝ բայց վերջապէս եկաւ Վալէտտին ու ասաց. «Ես քեզ մի փոքրիկ մխիթարութիւն բերի, թէ եւ այդ մխիթարութիւնը կից է մի մեծ աղէտքի: Կեանքդ քեզ կըմնայ, բայց դու պիտի զրկուիս մէկ ձեռքէդ»: Փղձկած սրտով շնորհակալ եղայ Վալէտտիէն կեանքիս փրկութեան համար: Նա ինձ ասաց, որ քաղաքապետը անողոր էր. նա չէր ուզում թոյլ տալ, որ գործը վերստին քննուի. բայց վախենալով մի՛ գուցէ անսրգար երեւի, նա թոյլ տուեց վերադննել այն դատաստանական գրքերը, որոնց մէջ յիշուած էին Ֆլօրէնցիայումն կատարուած հին քրէական գործերը, եւ եթէ այդ արձանագրութիւնների մէջ կը գտնուի նոյնանման պարագայ, նա կը յօժարի ինձ եւս այն պատիժը տալ, որ ստացել է հին ժամանակուայ յանցաւորը: Վալէտտին եւ նորա հայրը ամբողջ օր ու գիշեր քրքրել են հին դատաստանական օրէնքները եւ վերջապէս գտել են մի դիպուած, որ բոլորովին նման է եղել իմին: Այն ժամանակուայ դատաւճիռը այսպէս է եղել՝ «մեղապարտի ձախ ձեռքը կտրել, նորա բոլոր ինչքը արքունի գանձարանին տալ եւ ի-

րան յանցաւորին անմիշտ արծորել Թօսքանայի օրհամաններէն: Նոյն պատիժը որոշել էին եւ իմիրայ կատարելու: Եւ ես հարկադրուած էի պատրաստուելու այդ չարաշուք ժամին: Ես չեմ նկարագրիլ ձեր առջեւ այն սոսկալի ժամը, երբ ես խուռն ամբոխով լցուած հրապարակի մէջ ելայ մահապարտի բարձրաւանդակի վրայ, ձեռքս դրի դահճի սրի տակ ու իմ սեպհական արիւննովս իմ ժարմինը շաղախուեցաւ:

Վալէտտին ինձ հիւրընկալեց իւր տունը ուր մինչեւ առողջանալս մնացի: Եւ ապա հոգաց նա իմ ճանապարհի բոլոր ծախքը: Խակ այն, ինչ որ քրտինք—վաստակովս ձեռք էի բերել՝ բոլորը կուլ գնաց արդարադատութեան սպասաւորներէն: Ֆլօրէնցիայէն գնացի Սիկիւիա կղզի եւ այնտեղէն հէնց առաջին հանդիպած նաւը նստեցի ու հասայ Ստամպոլ: Ես կարծիք էի անում որ Ստամպոլումը իմ բարեկամը փողիս մի մասը պահած կունենայ. ուստի գնացի նորա մօտ եւ մտադիր էի առ ժամանակ մի նորա տանը մնալ. բայց ինչպէս մեծ էր իմ զարմանքը, երբ նա ինձ ասաց. «Ինչո՞ւ չես ուզում քո սեպհական տան մէջ կենալ»: Ես հարցուցի՝ —Ո՞ր սեպհական տանս. ես տուն չունիմ:

Եւ նա ինձ ասաց, որ իմ քաղաք հասնելէն քանի մի օր առաջ մի օտարական իմ անունով գնեց մի տուն յունաց թաղի մէջ եւ ամեն դրացիներին յայտնեց, որ ես էլ շուտով գալու եմ: Բարեկամիս հետ միասին իսկոյն գնացինք այդ տունը եւ իմ հին բարեկամները մեծ սիրով ընդունեցին ինձ: Մի ժերունի վաճառական ձեռքս տուեց նամակ, որն տուն գնող անձանքը պատուիրել էր ինձ հասցնելու. նամակի բովանդակութիւնը այս էր:

«Ճալեքօս, երկու առողջ ձեռքեր անխոնջ պիտի աշխատեն քեզ համար եւ պիտի լըցնին քո ամեն պէտքը, որպէս զի դու ո՞րքան «կարելի է քիչ ամսոսաս կորցրած ձեռքդ: Այդ տունը եւ նորա մէջի բոլոր կահկարասիքը քո սեպհականութիւնն է: Եւ ամեն տարի այնքան փող կը ստանաս, որ քո համազգիները քեզ իրանց մէջի հարուստներից մինը կը կարծեն: Երանի՜ թէ «դու կարողանայիր երբեւիցէ ներել նորան, որ հարիւրապատիկ թշուառ է քան թէ դու»: Ես հասկացայ ո՞վ պիտի լինէր այս տղերը գրողը: Ծեր վաճառականը ասաց, որ նամակ տուողը մի ֆռանկ էր ուսերին կարմիր լօզիկ ձգած: Այս ամենը անհերքելի

փառսեր էին, որ անծանօթը ազնիւ զգաց-
մունքներէ զուրկ չը պիտի լինէր: Տունս
ամենաշքեղ կերպով զարդարած էր, եւ
խանութս լիքն էր այնպիսի պառակտեալ
ապրանքներով, որոց նմանը ես երբեք ու-
նեցած չէի: Արդէն տասը տարի է, որ ես
աւելի սովորութեամբ շարունակում եմ
առուտուրս, քան թէ կարօտութենէ ստիպ-
ուած: Այնուհետեւ ոտքս չրկոխեցի այն
աշխարհը, ուր ես գտայ իմ տարաբազմու-
թիւնը: Ամեն տարի ստանում եմ նշանա-
կած հազար ոսկի դահեկանը: Թէ եւ ինձ
շատ հաճելի է իմանալն, որ նոցա ուղար-
կողը քարեմիտ եւ ազնիւ մարդ է, բայց
երբեք չեմ կարողանում սրտէս հանելու
այն վիշտը, որ ինձ հալումնաշ է անում:
Իմ ձեռքով մորթած թշուառ Բիանքայի
կերպարանքը ցերեկ ու գիշեր անդադար
աչքիս առջեւն է:

Յալեքօս յոյն վաճառականը աւարտեց
իւր պատմութիւնը. ամենքը մեծ ուշադրու-
թեամբ ականջ էին դնում. բայց, ինչպէս
երեւում էր, անծանօթը ամենից աւելի ցա-
ւակցում էր նորան: Պատմած միջոցին քանի

քանի անգամ արդէն ծանր ախ քաշեց
եւ մի անգամ էլ Մուլէն նորա աչքերի
մէջ արտասուէք տեսաւ: Երկար միջոց խօ-
սեցան նոքա այս աղէտալի գործքի մասին,
եւ վերջապէս անծանօթը հարցուց Յալե-
քօսին.

«Միթէ դու չես ատում այն մարդուն,
որ պատճառ եղու քո այդքան աղէտքին,
որ զրկեց քեզ ձեռքէ, որ մարդուս ամենա-
թանկագին անդամն է եւ որ վերջապէս,
քո կեանքը այդչափ մեծ վտանգի ենթար-
կեց»:

Յալեքօսը պատասխանեց. — Կեանքիս մէջ
այնպիսի դժուր ժամեր են պատահել, որ ես,
արդարեւ, այդ մարդու վրայ գանգատել
եմ Աստուծոյ. բայց նոյնհետայն աղօթքիս
ու կրօնիս մէջ գտել եմ ինձ համար հոգե-
կան մխիթարութիւն: Իմ կրօնը պատուի-
րում է ինձ սիրել թշնամիներս: Այն եւս
պէտքէ չէ՝ մոռանալ, որ այն մարդը ինձա-
նից շատ ու շատ անգամ աւելի տարաբազմ
պիտի լինի:

«Դու ազնիւ հոգի ունիս», ասաց անծա-
նօթը, սեղմելով Յալեքօսի լեռքը:

Յանկարծ ներս մտաւ պահապանների
գլխաւորը այլալաճ դէմքով ու խզեց նոցա

խօսակցութիւնը: «Ժամանակ չէ՛ յոգնութիւն առնելու, ասաց նա. մեր վրանները այնպիսի տեղ են դրած, ուր աւազակները շուտ շուտ վրայ թափում են կարաւաններին եւ կողոպտում են. մանաւանդ որ՝ պաշտպաններս հեռուից մի քանի կասկածելի ձիաւորներ նկատել են արդէն»:

Այս անակընկալ եւ անախորժ լուրը վաճառականներին ահ ու դողի մէջ ձգեց. միայն անծանօթն էր, որ այս ընդհանուր շփոթի մէջ անվրդով մնաց ու ասաց. «Ես չեմ հասկանում ձեր երկիւղի պատճառը. այսպէս լաւ պաշտպանուած կարաւանին ի՞նչպէս կարող են վնասել քանի մի թափառական արաբներ»:

— Իհարկէ, պատասխանեց պահապանների գլխաւորը, եթէ նոքա թափառական արաբների խումբ լինէին՝ ոչինչ վախ չը կար. բայց ես լսած եմ, որ արդէն քանի ժամանակէ ի վեր այս տեղերումը յայտնուել է ահարկու Օրբասանը, որից անշուշտ պետք է զգուշանալ:

«Ո՞վ է այդ Օրբասանը», հարցուց օտարականը:

Ահմէդը, վաճառականների մէջ ամենից տարեցը, պատասխանեց.

— Ժողովրդի մէջ զանազան լուրեր է պրտորում այս զարմանալի մարդու մասին, ոմանք ասում են, թէ՛ նա մի չնաշխարհիկ էակ է, վասն զի մեծակ կռւում է հինգ-վեց հոգու հետ եւ միշտ յաղթում է. նոցա. ուրիշները կարծում են, որ նա մի քաջասիրտ ֆուսկ է, որ իւր բնիկ երկրումը շատ աղէտներ կրելով, եկել առանձնացել է այս անապատի մէջ: Մէկ խօսքով՝ Օրբասան ասածդ երեւելի գող ու աւազակ է:

«Ի՛նչ կուգէ լինի, բայց նա ազնիւ հոգու տէր է՝ ասաց վաճառականներէն մինը՝ անունը Լեզազ. այդ ազնուութիւնը նա գործով ապացուցել է իմ եղբօրը, եւ ես պատրաստ եմ այդ անցքը ձեզ պատմելու: Մեր բոլոր գիրդաստանի բարերարն է նա. եւ քանի որ Օրբասանը անապատի մէջ է՝ մեր ընտանիքէն ոչ մի մարդու մաղի թելին իրաւունք չունին դիպչելու նորա աւազակները: Ուրիշ աւազակների նման, նա չէ՛ կողոպտում, այլ միայն պահանջում է անպահովութեան հարկը: Նա՛ որ յօժար կամքով տալիս է այդ հարկը՝ կարող է աներկիւղ շարունակել իւր ճանապարհը, եւ ոչ ոք չի յարձակուել նորա վրայ, վասն զի Օրբասանը անապատի տէրն է»:

Այսպէս խօսում էին վրանի մէջ նստողները՝ բայց պաշապանները որ դուրսը կանգնած պաշպանում էին բանակը՝ սպասիկ երկրորդի մէջ էին։ Բազմաթիւ սպառազինած ձիաւորներ հեռուից դէպ ուղիղ կարաւանի վրայ էին գալիս։ Պաշապաններից մինը լեզապատառ ներս մտաւ ու ճանապարհորդներին՝ յայտնեց, որ շուտով նոցա վրայ յարձակմունք պիտի լինի։ Վաճառականները սկսան իրանց մէջ խորհուրդ անել արդեօք ո՞րն է լաւ՝ սպասել թշնամուն, թէ՞ նոցա դէմ երթալ։ Ահմէդը եւ հետը երկու վաճառական ասում էին, որ պէտք է սպասել եւ նայել բանի վերջը, ու այդ միջոցին պէտք եղած ամեն պատրաստութիւնները անել։ Իսկ սրտոտ Մուլէն ու Յաւելքօսը կամենում էին դէմ երթալ աւազակներին, եւ անձանօթին եւս հրաւիրում էին իրանց հետ գալու։ Բայց անձանօթը անլրդով հոգով դօտու տակից հանեց մի կապուտ թաշկինակ՝ կարմիր աստղերով նկարած, կապեց տէգի ծայրը ու հրամայեց ստրուկին, որ տանէ ու վրանի վրայ ցցէ։ Այս անելուց յետոյ, Սէլիմ Բարուխը ասաց. «Կեանքովս պատասխանատու եմ, որ ձիաւորները, տես-

նելով այս նշանը, իսկոյն ձիաներու սանձերը կը դարձնեն ու կը փոխեն իրանց ճանապարհը եւ մեզ անհանգիստ չեն անիլ, թէ եւ Մուլէն մեծ յոյս չէր դնում նորա խոստմունքի վրայ, այսու ամենայնիւ ըստրուկը կատարեց անձանօթի հրամանը։ Այդ միջոցին վրանի մէջ գտնողները զինաւորուեցան եւ ահ ու զոգով սպասեցին ձիաւորների մօտենալուն։ Բայց ձիաւորները նշանը հասկացան. ինչպէս որ անձանօթը գուշակել էր, այնպէս էլ կատարուեցաւ։ Նորա դարձրին ձիերի գլուխները ու լուռ մունջ անցան բանակի մօտից։

Քանի մի րոպէ ճանապարհորդները հիացումից պապանձուած մնացել էին եւ նստում էին մէկ ձիաւորների ու մէկ անձանօթի վրայ։ Իսկ ինքը անձանօթը, բանակի դրան առջեւ կանգնած՝ աչքը հեռաւոր տեղեր էր պտտեցնում եւ ասես թէ ոչինչ բանէ կասկած չունէր։ Վերջապէս Մուլէն խզեց այս լուսթիւնը, բարձր ձայնով տեսելով. «Աստուծո՛ւմ, ո՞վ հօր անձանօթ, ո՞վ ես դու, որի նշանը զինաթափ անում է անապատի ամեհի որդոցը»։ — Դուք ինձ իմ արթնքէն աւելի էք փառաբանում, պտոստխանեց Սէլիմ Բարուխը։ Երբ որ գերութե-

նէս փախայ, եւ գողացայ ու հետ առի այդ-
թաշկինակը, որի նշանակութիւնը ես չը
գիտեմ: Բայց միայն այն գիտեմ որ, ով ճա-
նապարհորդութեան միջոցին ձեռքը այս-
պիսի նշան ունի, նա իրան հզօր հովանա-
ւորութեան ներքոյ պիտի համարէ:

Վաճառականները շնորհակալ եղան օտա-
րականէն, իրանց բարերարը անուանելով
նորան: Եւ իրաւ որ, ձիաւորների թիւը այն-
քան մեծ էր, որ կարաւանի պահապան-
ները երկար դիմադարձութիւն անել չը պիտի
կարողանային:

Երբ որ վտանգը բոլորովին հեռացաւ,
վաճառականները պարկեցան հանգստանա-
լու, ու արեւը մայր մտնելիս, երբ սկսեց
փչել զովագին քամին վրանները ժողովեցին
ծալեցին գրաստոների վրայ դրին ու ընկան
ճանապարհ:

Հետեւեալ օրը նոքա հասան այնպիսի տեղ,
ուստի մինչեւ անապատի սահմանս գլուխը
մնում էր մէկ օրուայ ճանապարհ: Երբ ա-
մենքը ժողովուեցան մեծ վրանի տակ՝ Լէ-
զա՜հ վաճառականը այս օրինակ սկսեց խօ-
սել:

«Երէկ ես ձեզ ասացի, որ ահարկու Օր-
բասանը մեծ անձն եւ ազնուահոգի մարդ

է, իսկ այսօր | ուղում եմ իմ խօսքը փաս-
տերով հաստատել եւ պատմել ձեզ իմ եղ-
բօր գլխի եկած բաները: Հայրս Աբարա քա-
ղաքի մէջ զադի (գատաւոր) էր. նա ու-
նէր երեք զաւակ որոնց մէջ ես ամենէն
երէցն էի,—եղբայրս եւ քոյրս ինձանից շատ
փոքր էին տարիքով: Քսան տարիս որ լրա-
ցաւ, հօրեղբայրս ինձ իւր մօտ հրաւիրեց եւ
հրաւերքի պատճառը այն էր, որ նա զա-
ւակ չունենալով, ինձ որդեգրեց եւ իւր
ժառանգը արաւ այն պայմանաւ, որ ես պար-
տաւոր էի, մինչեւ նորա մահը, մօտը մնա-
լու: Հօրեղբայրս մինչեւ խորին ծերութեան
հասաւ եւ ապա մեռաւ. եւ հազիւ երկու
տարի է, որ ես վերադարձել եմ իմ հայրե-
նիքը, եւ այդ պատճառաւ բոլորովին ան-
տեղեակ էի այն ամեն տարաբաղդութիւն-
ներին, որոնք հասել էին մեր ընտանիքին,
նմանապէս եւ այն ողորմութեան, որ Աս-
տուած ուղարկել էր իմ արեւակիցներին:

քան թէ քան որ ինչ մասն ձեռնարկայն ինչ
 մասն ձեռնարկայն ինչ մասն ձեռնարկայն
 ձեռնարկայն ինչ մասն ձեռնարկայն ինչ
 մասն ձեռնարկայն ինչ մասն ձեռնարկայն
 ձեռնարկայն ինչ մասն ձեռնարկայն ինչ
 մասն ձեռնարկայն ինչ մասն ձեռնարկայն

ՓԱԹՄԱՅԻ ԱԶԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

Մոսկովա քաղաքի ու Ֆաթմա քոյրս
 գրեթէ հասակակից էին. եղբայրս հազիւ
 երկու-երեք տարով մեծ էր քրոջէս: Նաւ
 սիրում էին նոքա իրար, եւ երկուսն էլ ա-
 մեն կերպ աշխատում էին թեթեւացնել
 հօրս այն ցաւերն ու տառապանքները, ո-
 ղոնք գրեթէ անբաժան են մարդուս ծե-
 րութեան հետ: Երբոր Ֆաթմայի տասնու-
 հինգ տարեկան հասակը լրացաւ, նորա
 ծննդեան տարեդարձի օրը, եղբայրս, ի պա-
 տիւ նորան, հանդիսաւոր տօնախմբութիւն
 կատարեց, ուր հրաւիրած էին քրոջս ամեն
 բարեկամները: Հօրս պարտէզի մէջ պատ-
 րաստուած էին համադամ եւ հազոնազիւտ
 կերակուրներ. իսկ երբոր երեկոն վրայ հա-
 տաւ, եղբայրս հրաւիրեց աղջիկներուն նըս-

1855 ՊԱՅ

20444403020

տել մի զարդարուն նաւակ որ այդ գիտմամբ
վարձել էր, եւ շրջել ծովի վրայ: Ֆաթման
եւ նորա ընկերները ուրախութեամբ ընդու-
նեցին այդ հրաւերքը: Գեղեցիկ երեկոյ էր,
եւ արեւը մայր մտնելիս՝ քաղաքը հիանալի
տեսարան էր պատկերացնում ծովի կող-
մից: Այդ զբօսանքը այնքան հաճոյ երեւ-
ցաւ աղջիկներին, որ նորա անգաղար խն-
դրում էին եղբօրս՝ օրքան կարելի է հեռու
տանել նաւակով: Մուսթաֆան յակամայս
կատարում էր նոցա խնդիրը՝ վասն զի,
քանի մի օր անտը, մարդիկ մի ծովափէն
էին տեսել, զի ծով իողացաւ ցեղմ-աղբղմ
Քաղաքի մօտ մի ապառաժ կայ, որ ներս
մտած էր գէպի ծով: աղջիկները ցանկա-
նում էին այդ ապառաժի միւս կողմը անց-
նել, որ անարգել կարողանան տեսնել ինչ-
պէս արեգակը ծովի մէջ մայր է մտնում:
Երբոր յիշեալ ապառաժը (հրուանդան)
շրջեցին՝ տեսան մի սպառազինած թիակա-
վար նաւակ, որի նեկայութիւնը եղբօրս տա-
րակուսանքի մէջ ձգեց: Նա իսկոյն հրամա-
յեց թիակարներուն դարձնել նաւակը ու
շտապով բոլոր գառնարդէպի ափ: Բայց
սպառազինած նաւակը պնդեցաւ նոցա ե-
տեւէն. եւ որովհետեւ նորա վրայի թիա-

վարները աւելի շատ էին՝ նա ճարպիկու-
թեամբ այնպէս շարժմունքներ արեւ, որ
կանգնեցաւ ափի եւ եղբօրս վարձած նա-
ւակի մէջ եւ չէր թողնում նորան ցամաք
հասնելու: Աղջիկները տեսնելով այդ վտան-
գը, նստած տեղերէն ելան, օղեսեցին լալ ու
գոռալ: Եղբայրս համոզում էր նոցա հան-
գիստ մնալ, ապա թէ ոչ, ասում էր նա,
նաւակը կարող է տապալել (շուռ գալ):
Բայց իղձը էր նորա ասածը, ոչոք չէր ու-
զում նորան ականջ դնել: Տեսնելով որ
սպառազինած նաւակը մօտենում է, աղ-
ջիկները նաւակի մի կողմից դէպի միւսը
վազեցին, եւ նաւակը կորցնելով իւր հա-
ւասարակշռութիւնը, տապալեցաւ: Այդ
միջոցին ցամաքէն նկատում էին այդ եր-
կու նաւակների շարժմունքը. եւ որովհե-
տեւ քանի մի ժամանակ է իվեր ծովափէն-
ներէն երկիւղ կար՝ սպառազինած նաւակը
մարդոց կասկածը շարժեց եւ ծովափէն
մի նաւակ օգնութեան ուղարկեցին: Եղբօրս
եւ աղջիկներուն, որ իսկ եւ իսկ այն վայր-
կենին հասաւ, երբ պէտք էր ջուրը ընկած
աղջիկներուն ազատել: Այդ միջոցին թշնա-
մու նաւակը, ընդհանուր շփոթէն օգուտ
քաղելով գնաց հեռացաւ: Ցամաքէն ու-

ղարկուած մարդիկը սկսան ջուրը ընկած-
ներին ազատելու, ու որովհետեւ նոքա չը-
գիտիէն որքան էին թուով, այդ պատճա-
ռաւ չէին կարող իմանալ որքանը ներկայ
են եւ որքանը պակաս: Մինչեւ որ երկու
նաւակի մարդիկը խեղտուողներին կազատե-
ին, մինչեւ որ կը համրէին աղջիկներին,
թշնամի նաւակը ո՛չ միայն հեռացաւ, այլ
միանգամայն անհետացաւ նոցա աչքէն:
Այդ ժամանակ միայն նկատեցին որ աղջիկ-
ների մէջից պակաս էին ծաթմա քոյրս
եւ նորա ընկերուհին Զօրայիդէն, եւ նո-
ցա տեղ մի անծանօթ մարդ գտան, ու
երբոր սաստ ու սպառնալիքով սկսեցին
նորան հարցուփորձ անել թէ՛ դու ո՞վ ես
եւ ի՞նչպէս յայտնուեցար այստեղ, նա խոս-
տովանեցաւ ու ասաց, որ ինքը պատկա-
նում է ծովահէնքի նաւին, որ խարիսխ
ձգած կեցած է երկու մղոն հեռաւորու-
թեամբ դէպի արեւելք. բայց ինքը, կամե-
նալով ջրէն ազատելու երկու աղջիկներին՝
մնաց ծովի մէջ. իսկ նորա ընկերները, նե-
ղի մնալով, շտապեցան ու փախան դէպի
նաւը հետերը տանելով աղջիկներին, ու նո-
քան մոռացմամբ թողին ջրի մէջ:

Մերունի հօրս աղետքը ո՛չ չափ ունէր,

ոչ սահման, երբոր այս բօթը հասաւ նորա
անկողին. Մուսթաֆան էլ յուսահատու-
թեան մէջ ընկաւ. նորան ոչ միայն վշտաց-
նում էր կաթոգին քրոջ կորուստը, այլ եւ
այն թէ՛ նա ինքն էր պատճառը խեղճ
ծերունիի այդպիսի թշուառութեան:

Քրոջս հետ միասին գերի ընկած աղջիկը
եղբօրս հարսնացուն էր. եղբայրս տակաւին
յայտնած չէր հօրս այդ իւր ընտրութիւնը
այն պատճառաւ, որ աղջկայ ծնողքը ան-
նշան եւ չքաւոր մարդիկ էին: Հայրս խոս-
տապահանջ մարդ էր. երբոր նորա բար-
կութեան փոթորիկը մի փոքր անցաւ, կան-
չեց նա իւր մօտ Մուսթաֆային ու ասաց.
«Քո թեթեւամտութիւնը ինձ գրկեց իմ
ծերութեան սփոփանքէն, իմ աչքի լուսէն:
Գնա, հեռացի՛ր ինձնից, եւ այնքան չերեւ-
նաս ինձ, մինչեւ որ յետ չըբերես ծաթմա-
յին. միայն այն ժամանակ քո գլուխը իմ
անէծքէն կազատուի եւ միայն այն ժամա-
նակ դու կըտեսնես իմ երեսը»:

Խեղճ եղբայրս ամենեւին չէր սպասում
այսպիսի խօսքեր լսելու. նա առանց դորա
էլ հաստատ միտքը դրել էր երթալու ու
գերի տարած աղջիկներին գտնելու եւ մի-
այն սպասում էր հօրս օրհնութեանը. այժմ

հայրս ինքը դուրս ձգեց նորան իր տնէն։ Այս անարդար անէծքը եւ իւր սեպհակոյն թշուառութեան շատութիւնը, փոխանակ յուսահատեցնելու, եւս առաւել կազդուրեց Մուսթաֆայի ոյժը։

Եղբայրս տուն եկաւ եւ սկսեց ճանապարհի պատրաստութիւնները անել՝ այդ միջոցին հայրս իւր բարկութենէն փոքր ինչ հանդարտած, արուեստ նորան ոսկիով լիքը բաւկ, որպէս զի նա ճանապարհին փողի նեղութիւն չըքաշէ։ Մուստաֆան աչքը արտասունք գնաց մնաս-բարեւ արաւ Զօրաի-գէի ծնողներին ու ճանապարհ ընկաւ դէպի Բասրա։

Նաւ չըգտնելով, Մուսթաֆան հարկադրուած էր չորային ճանապարհով երթալ Բասրա։ Բայց այդ էլ բաւական չէր. նա սրբան կարող էր՝ պէտք է շտապէր, որ ծովահէններէն առաջ հասնէր այնտեղ։ Այդ վախճանին գնեց մի պատուական ձի։ Հետը ոչինչ բեռ չառաւ, որպէս զի թեթեւ թեթեւ գնալով՝ կարողանայ վեց օրուայ մէջ հասնել Իսթանուլին։ Բայց, տարաբաղ-դարար, ճանապարհորդութեան չորրորդ օրը, երեկոյեան դէմ, նորա վրայ երեք սպառազինած ձիաւորներ յորձակուեցան, եւ

յարձակողները, ինչպէս երեւում էր, դիտաւորութիւն ունէին միայն նորա ձիւն խլելու եւ ոչ թէ սպանելու իրան։ Մուսթաֆան յօժարակամ անձնատուր եղաւ նոցա։ Թշնամիները ձիերէն իջան, Մուսթաֆայի ոտքերը ձիու տակէն միմեանց կապեցին։ յետոյ, երկու հոգի այս ու այն կողմից գնացին, երրորդը նորա ձիու երասանակը բռնեց, առանց մէկ խօսք ասելու, սանձարձակ առաջ վազեցին։

Անհնար է Մուսթաֆայի հոգեկան դրութիւնը նկարագրելու. ասես թէ հօրս անէծքը ծանրացել էր նորա գլխի վրայ, ինչպէս կարող է նա իւր քրոջ եւ Զօրաի-գէի ազատութեան վրայ մտածել, երբոր ինքը ողորմելին գերութեան մէջ էր։ Մուսթաֆան ու երեք սրիկաները ամբողջ մի ժամ լուռ ու մռննջ առաջ գնացին. վերջապէս ուղիղ ճանապարհէն շեղուեցան ու մտան մի ձոր, որ սաղարթախիտ ծառերով էր ծածկած։ Սիզաւէտ գետինը ու նորա միջից անցնող առուակը ասես թէ հանգստութեան էին հրաւիրում ճանապարհորդին։ Զորի մէջ ձգուած էին քսանի չափ վրաններ, ու նոցա ցիցերին կապած էին ուղտեր ու գեղեցիկ ձիեր. վրանների մէկի

մէջէն խփում էր սանդուղի անուշ հուռագները ու երկու հոգու ձայն: Եղբորս միտքից անցաւ, որ իջեւանելու համար այսպիսի գեղազուարճ վայր ընտրողները, անշուշտ, չարահոգի մարդիկ չըպիտի լինէին: այդ պատճառաւ նա աներկիւղ գնաց իւր ուղեկիցների ետեւէն, որոնք տեղ հասնելով՝ քակեցին նորա ոտքի կապերը եւ հրամայեցին ձիէն վայր իջնել: Մուսթաֆային տարան մի հոյակապ վրանի տակ որ ձգած էր միւս վրանների թափ մէջտեղը: Բայց, աւագ, այն դիպաթէ բարձերը, փափուկ գորգերը, ոսկէզօծ ծխամորչները, որոնք ուրիշ պարագայի մէջ կարող էին տիրոջ հարստութեան նշանը լինել, այստեղ նոքա ցոյց էին տալիս, ներկայ գտնուող մարդոց գոյ ու աւազակ լինելը:

Բարձի վրայ նստած էր մի կարճահասակ ծերուկ, նորա երեսը սարսափելի տգեղ: շատ սեւ ու ցոլուն էր. աչքերէն ու բերնի գծազրուծենէն երեւում էր նորա չարասրտութիւնը ու նենգութիւնը, եւ հասարակօրէն ասելով՝ նորա բոլոր արտաքինը զգուելի էր: Թէ եւ ծերունին աշխատում էր ինքն իրան ծանրագէմ ցոյց տալ, բայց Մուսթաֆան նկատեց, որ տարիքը ամենե-

ւին ակնածութիւն չէին ազդում նորան շրջապատող մարդոց. եւ երբոր նորա ճանապարհորդակիցը խօսեցաւ, եղբայրս տեսաւ որ իւր ենթագորութիւնները սխալ չէին: «Ո՛ւր է Հօօրը» հարցուց նա ծերուկին:—Որսի գնաց, պատասխանեց ծերուկը, եւ ինձ պատուիրեց, որ իւր բացակայութեան ժամանակ նորա պաշտօնը կատարեմ:—«Շատ անխոհեմ բան է արել Հօօրը, ասաց աւազակներէն մինը. ապա որի՞ հրամանով պիտի ապրի կամ պիտի մեռնի դա, աւելցուց, ցոյց տալով իմ վրայ»:—Ս.յդ Հօօրի գործն է, պատասխանեց մի ուրիշ աւազակ:

Ծերունին աշխատում էր ինքն իրան պատկառելի կերպարանք տալ, եւ ո՞րքան զօրութիւնը հասաւ՝ մէջքը շտկեց, ու ձեռքը երկայնցնելով, աշխատում էր իւր ախոյանի ականջէն բռնելու. բայց չըկարողացաւ նպատակին հասնել. բարկացաւ ու սկսաւ նախատական խօսքեր ասել. ախոյանըն էլ յիշոցներով պատասխանեց նորան, ու այդ կերպով վրանի մէջ սարսափելի շփոթ ու աղմուկ վերացաւ: Յանկարծ, վրանի դուռը բացուեցաւ ու ներս մտաւ մի բարձրահասակ, վայելչակազմ, մատաղահաս

ու գեղեցկադէմ մարդ. նորա հալաւը ու զրահները անպաճոյճ էին. փողփողուն թրէն ու ականակուռ դաշոյնէն զատ նորա վրայ ուրիշ զարդարանք չըկար. նորա հայեացքը ծանր էր եւ բոլոր նորա արտաքինը ազդուժ էր երկիւղ եւ պատկառանք. ու դառնալով ահաբեկած մարդոց, ասաց՝ «Ո՞վ համարձակեցաւ իմ վրանի մէջ ադ մուկ բարձրացնել»: Երկար ժամանակ ամենուրեք թագաւորեց խորին լռութիւն, եւ վերջապէս եղբօրս ուղեկիցներէն մինը պատմեց բոլոր անցքը: Հօրի երեսը շառագնեցաւ բարկութենից: «Հասան, այդ ի՞նչ լըրբութիւն է քո արածը. երբ ես քեզ իմ փոխանորդը դրի», ասաց նա բարձր ձայնով փոքրահասակ ծերուկին, որ երկիւղեց այնպէս կուճ էր եկել, որ հազիւ տեսնուժ էր, եւ աշխատում էր աննշմարելի կերպով փախչել վրանից: Հօրը աքացի խրփեց նորան ու դուրս շարտեց:

Յետոյ երեք հոգիներն, որ ձերբակալել էին Մուսթաֆային, ներկայացրին նորան Հօրին, որ արդէն նստել էր բարձի վրայ: «Ահա բերինք նորան, որին դու հրամայել էիր բռնել», ասացին նոքա: Հօրը նայեցաւ եղբօրս վրայ ու ասաց. «Սուլէյի՛ փաշա, քո

խղճմտանքը պիտի ասէ քեզ, թէ ինչո՞ւ դու այս վայրկենիս կանգնած ես Օրբասանի առջեւ»: Այս որ լսեց, եղբայրս իսկոյն ընկաւ Հօրի ոտերին ու աղաղակեց՝ «Ո՞ր տէր իմ, դու սխալվում ես. ես մի խեղճ թշուառական մարդ եմ եւ ո՛չ Սուլէի փաշան, որին դու պտրում ես»: Վրանի մէջ գտնուողները ամենքը զարմացան. բայց մեծաւորը ասաց. «Աւելորդ է քո այդ կեղծաւորութիւնը. մի՞թէ ես չեմ կարող քո առջեւ այնպիսի մարդիկ կանգնեցնել, որոնք որ քեզ լաւ ճանաչում են», ասաց ու հրամայեց Զուլէմային հրաւիրելու: Ներս մտաւ մի պառաւ կնիկ: Հարցուցին նորան. «Ճանաչո՞ւմ ես արդեօք Սուլէի փաշային»:— Ի հարկէ ճանաչում եմ, պատասխանեց պառաւը, եւ երկնքով երդվում եմ, որ այս մարդը ինքը Սուլէի փաշան է:— «Տեսա՞ր, գարշելի դու, որ սուտդ բացուեցաւ, աղաղակեց Հօրը բարկութեամբ: Դու չարժես իմ դաշոյնով մեռնելու. քո արիւնը չըպիտի պղծէ նորան. բայց վաղուան օրը ես կըհրամայեմ կապել քեզ ձիուս պոչէն, ու նա անտառների մէջէն քաշաքաշ կըտանէ մինչեւ Սուլէի սարերը»: Այս լսելով, եղբայրս բոլորովին վհատեցաւ ու աղիողորմ ձայնով ասաց. «Վա՛յ

ինձ, հօրս անէծքը հասցուց ինձ այս խայտառակ եւ բազմաշարժար մահուան. դո՛ւք եւս ինձ հետ պիտի կորչիք, ո՞ղ Զօրայիդա ու Ֆաթմա:» — Այդ խորամանկութիւնդ քեզ ոչինչ չի օգնիլ, ասաց աւաղակներէն մինը, նորա ձեռքերը մէջքին պրկելով, շուտ դուրս կորիւր վրանէն. չես տեսնում, Հօրը բարկութենէն պիտեան է կրծում, ու ձեռքը դաշունին է մօտեցնում. եթէ էլի մի խօսք հանես բերանէդ, իմացի՛ր որ այստեղ եւ եթէ կըզրկուիս կեանքէդ:

Այն միջոցին, երբ աւաղակները պատրաստուում էին վրանէն դուրս տանելու եղբօրս, երեք ուրիշ աւաղակներ ներս մտան եւ մի կալանաւոր բերին ու կանգնեցրին մեծաւորի առջեւ, ասելով. «Տէ՛ր, ահա՛ կատարեցինք քո հրամանը. ահա՛ բռնեցինք ու բերինք Սուլէի փաշային»: Նղբայրս նախեցաւ այդ կալանաւորի վրայ, եւ զարմացաւ թէ՛ մինչեւ ո՛ր աստիճան նա նման էր իրան. նոցա մէջ բոլոր տարբերութիւնը այն էր, որ նորեկի երեսը աւելի թուխ եւ նորա մազերը աւելի սեւ էին, քան թէ իւրը: Հօրն էլ չափազանց զարմացած էր այդ նմանութեամբը. նա փոխ ու փոխ նայում էր մերթ սորա եւ մերթ նորա վրայ, եւ

վերջապէս հարցուց՝ «Ձեզմէն ո՞վ է Սուլէի փաշան»: — Ես եմ Սուլէի փաշան, ասաց կալանաւորը հպարտութեամբ: Հօրը նորա վրայ ձգեց իւր խիստ եւ ահարկու աչքերը եւ երկար միջոց լուռ ու մունջ նայեցաւ. եւ յետոյ նշանացի արաւ, որ ծառաները դուրս տանէն նորան վրանէն: Յետոյ մօտեցաւ եղբօրս, դաշունովը կտրեց նորա ձեռքի կապերը ու մատով բարձր ցուցնելով, հրամայեց նստել վրան: «Նստ ախոսում եմ, որ քեզ եւ այդ հրէշին իրար հետ շփոթել են, ասաց Մուսթաֆային. բայց դու այդ դէպքը պիտի վերաբերես նախախնամութեան մի առանձին որոշմունքին, որ դու իսկ եւ իսկ այն բոլորին պիտի անցնէիր, երբ իմ մարդիկը սպասում էին չարագործին. ձեր երկուսի երեսների նմանութիւնը մոլորեցուց նոցա եւ այդ կերպով դու նոցա ձեռքը ընկար:» Մուսթաֆան Հօրէն միայն մի շնորհք էր խնդրում, որ է՛ անյապաղ ճանապարհ ընկնել, վասն զի ամենափոքրիկ յապաղումը կարող է վնասակար լինել նորան: Հօրը հարցուց պատճառը նորա այդպիսի արտորանքին ու եղբայրս պատմեց նորան իւր գլխի եկած ամեն չարիքը: Հօրը յորդորեց Մուսթաֆային

այդ գիշեր իւր վրանի մէջ անցնել, խոստանալով որ հետեւեալ օրը կըցուցնէ նորան այնպիսի ճանապարհ գէպի Բասրա, որ կիսով չափ կարճ կըլինի նորա ընտրածէն: Եղբայրս յօժարեցաւ մնալու, ամենապատուական հիւրասիրութիւն գտաւ եւ մինչեւ միւս առաւօտ հանգիստ քուն եղաւ աւազակապետի վրանի մէջ:

Երբոր միւս առաւօտ նա զարթեցաւ, տեսաւ որ վրանի մէջ ոչոք չը կայ, եւ դրան մօտ լսվում էին մարդու ձայներ: Նորան այնպէս թուեցաւ, որ չգօրը եւ կարծուկ ծերունին իրար հետ խօսում էին: Մուսթաֆան սկսաւ ականջ դնելու, եւ սարսափանքով իմացաւ, որ ծերունիը վճռողաբար պահանջում էր որ եկաւորը, այսինքն Մուսթաֆան, սպանուի: որպէս զի չը կարողանայ նոցա դաւաճանել ու մատնել:

Մուսթաֆան սկսաւ մտածել, թէ ի՞նչ էր պատճառը ծերունիի այսպիսի անհիմն վրէժի, եւ ուրիշ բան չըգտաւ, բայց միայն այն, որ ինքը երեկուայ օրը յաւամայս ապանատես էր եղել այն արհամարհանքին: որ մարդիկ ցոյց տուին ծերունիին: Մի փոքր ժամանակ մտածելուց յետ, չգօրը ասաց՝ «Ո՛հ, ես չեմ գիտիլ հիւրընկալութեան սուրբ

օրէնքը. նմանապէս ես կարծում եմ, որ նա չի դաւաճանիլ մեզ»:

Այս որ ասաց, քաջեց վրանի վարագոյրը, որ դրան տեղ էր ծառայում, ու ներս մտաւ: «Խաղաղութիւն քեզ, Մուսթաֆա, ասաց նա. արի՛ խմենք միասին մեր առաւօտուայ թաօը եւ ճանապարհ ընկի՛ր:» Ասաց ու տուեց եղբորս մի բաժակ օշարակ, ու յետոյ գնացին թամբեցին ձիերը: Շուտով դուրս ելան նոքա բանակէն ու միասին գնացին մի լայն ճանապարհի վրայով, որ անտառի մէջէն էր անցնում: չգօրը պատմեց եղբորս, որ Սուլէի փաշան խօսք էր տուել նոցա անհանգիստ չանել եւ թոյլ տալ նոցա կենալ իւր իշխանութեան տակ գտնուած հողերի վրայ. բայց, մի քանի շաբաթ առաջ դաւաճանութեամբ բռնել է նորա ստորագրեալ ամենաքաջ մարդոցը, նախ՝ սաստիկ տանջել է, եւ ապա կախաղան է հանել. իտրիտուր այդ դաւաճանութեանը Սուլէի փաշան այժմ ձերբակալ է եղած եւ այսօր եւ եթ ալիտի ստանայ իւր արժանի պատուհասը: Մուսթաֆան չըհամարձակեցաւ նորան ընդդիմախօսելու, նա այնով էլ շատ գոհ էր, որ գէթ կարողացել է իւր գլուխը ողջ եւ առողջ պահել աւազակների ձեռքէն:

Երբոր անտառէն դուրս եկան, Հոօրը կանգնեցուց ձին, խօսքով պատմեց նորան, թէ ի՛նչ ու ի՛նչ ճանապարհով պիտի երթայ, որ տեղ հասնի, յետոյ վերջին անգամ սեղմեց նորա ձեռքը եւ ասաց՝ Մուսթաֆայ, դու մէկ տարօրինակ կերպով Օրբասան աւազակապետի հիւրը եղար. ես քեզնից չեմ պահանջում, որ դու ինձ չըգաւաճանես ու տեսածդ եւ լսածդ մարդու չըպատմես. այդ անելը կամ չանելը քո ազատ կամքին եմ թողնում: Բայց որովհետեւ դու անմեղ տեղը կեանքդ մահու վտանգի մէջ ձգեցիր եւ մահու արհաւիրքը տեսար, ես պարտաւոր եմ քեզ վարձատրելու: Ա՛ռ ինձմէն ընծայ այս դաշոյնը. եթէ երբ եւ իցէ իմ օգնութեանը կարօտ լինիս, հնար գտի՛ր իմ ձեռքը հասցնել այդ, ես անյապաղ կըգամ քո առջեւ: Նմանապէս առ քեզ այս քսակը, որ գուցէ մի Ժամանակ քեզ պէտք գայ: Եղբայրս շատ շնորհակալ եղաւ դաշունի համար. բայց փողով քսակը առնել չուզեց: Օրբասանը երկրորդ անգամ սեղմեց նորա ձեռքը քսակը գետնին ձգեց ու սանձարձակ ձիով չափ տուեց, հեռացաւ նորանից դէպի անտառ: Մուսթաֆան տեսնելով որ նորա ետեւից հասնել չէ՛ կարող, իջաւ ձիուց ու

գետնէն քսակը բարձրացնելիս, զարմացաւ նորա ծանրութեանը. քսակը բերնէ—բերան լցուած էր ոսկէ դահեկաններով: Եղբայրս փառք տուեց Աստուծոյ իւր փրկութեան համար, եւ խնդրեց որ նորա շնորհը միշտ անպակաս լինի մեծահոգի աւազակի վրայէն, եւ ուրախ սրտով շարունակեց իւր ճանապարհը դէպի Բասրա:

Լէյցահը դադրեցաւ պատմելէն ու աչքը դարձուց ծերունի Ահմէդին՝ իբր թէ հարցնել էր ուզում նորան «չը, ինչպէս ես, ա՛յժմ ինչ կարծիքի ես Օրբասանի մասին»: Ահմէդը հասկացաւ նորա անխօս բարբառը եւ ասաց «Եթէ այդպէս է, ուրեմն ես հարկաւ պիտի փոխեմ իմ կարծիքը Օրբասանի մասին. արդարեւ, նա քո եղբոր հետ շատ մեծանշանութեամբ վարուել է»:

—Ո՛չ միայն այդքան, ասաց Մուլէն, այլ եւ նա վարուել է ինչպէս որ վայել է բարի ու արդարամիտ մուսուլմանին: Բայց, խընդրում եմ, շարունակէ՛ պատմութիւնդ. մենք ամենքս կը բաղձանք իմանալ ի՛նչ եղաւ վերջը թէ՛ քո եղբոր Մուսթաֆային եւ թէ՛ կալանաւորած աղջիկներին՝ Փաթմային ու Զօրայիդին:

«Եթէ իմ պատմութիւնը ձեզ չէ՛ ձանձ-

րացնում, ես սրտի մտօք պատրաստ եմ շարունակելու, ասաց Լէյաճը, եւ իրաւ որ եղբօրս գլխի եկած բաները շատ հետաքրքր-
րիչ են»:

Իւր ճանապարհորդութեան եօթներորդ-
օրը, կէսօրուայ դէմ, Մուսթաֆան հասաւ
Բասրա քաղաք, ու երբոր մտաւ քարվան-
սարայ սկսաւ հարց ու փորձ անելով թէ՛ երբ
պիտի սկսի ստրուկները վաճառը, որ տարին
մի անգամ կատարվում է Բասրայի մէջ, ու
սարսափանքով իմացաւ, որ արդէն երկու
օր է որ վերջացել է: Նորա հետ խօսողները
շատ ամսոսացին նորա վրայ, ասելով թէ՛
նա շատ մեծ կորուստ ունի, փասն զի տօ-
նավաճառի վերջին օրը բերել էին երկու
ստրուկ աղջիկներ այնպիսի հիանալի գե-
ղեցկութեան, որ նայողները չէին կարողա-
նում աչքերը վրաներից պռկ տալ: շատ
վէճից ու մինչեւ անգամ կռուից յետ՝ նո-
քա թանգ ծախուեցան. վաճառականների
պահանջած գինը այնքան բարձր էր, որ մի-
այն նոցա այժմուայ տէրը կարողացաւ ձեռք
բերելու: Մուսթաֆան հարց ու փորձ անելով
իմացաւ, որ նոցա գնողը կենում է Բասրա-
յէն քառասուն ժամուայ բացակայութեամբ
տեղ, անունը Թիուլի—Խօզայի է, անուանի

ու ծեր ևարդ է, ու երբեմն սուլթանի քա-
փութան փաշան է եղել: Իսկ այժմ պաշտօ-
նէ հեռացած եւ ամբաւ հարստութեան տէր
դարձած՝ անդորր կեանք է վարում իւր
դաստակերտի մէջ:

Առաջի մէկու Մուսթաֆան ուղեցել
է վաղէվազ հասնել Թիուլի—Խօզայի ետեւէն
ու յետ խել աղջիկներուն. բայց յետոյ,
միտքը վրան ժողովելով, տեսել է որ իւր
ձեռնարկութիւնը ցնորամիտ բան է: Ընչպէս
պիտի կարողանար մի հատիկ մարդը յար-
ձակուել բաղմաթիւ սպառազինած պահա-
պանների վրայ, յաղթել նոցա ու աղջիկ-
ներին նոցա ձեռքէն խել: Այս դիտաւո-
րութիւնը թողեց եւ ուրիշը մտածեց: Արով-
հեռեւ նորա երեսի տիպարքը շատ նման էր
Սուլէի փաշային (որի համար մազ—մնաց
որ կեանքէն զրկուէր) Մուսթաֆան դիտա-
ւորութիւն ունեցաւ այդ մեծատունի անու-
նով մտնել Թիուլի—Խօզայի տունը, եւ
այդպիսով ազատել թշուառական աղջիկ-
ներին նոցա ստրկութենէն: Սրբատանի բաշ-
խած փողով վարձեց նա ծառաներ, ձիեր,
իւր եւ ծառաների համար գնեց թանգա-
գին հալաւներ, եւ այդպէս պատրաստուած
ճանապարհ ընկաւ դէպի Թիուլի—Խօզայի

ամբողջը: Հինգ օրէն հասաւ նա ամրոցին, որ շրջապատած էր այնպիսի բարձր պարիսպներով, որ նոցա ետեւէն ներսի շէնքերը չէին երեւում: Մուսթաֆան սեւցուց մազերը, ու երեսը աւելի թուխ դարձնելու համար մէկ խոտի հիւթ քսեց, եւ այդ կերպով բոլորովին նմանեցաւ Սուլէի փաշին: Այս այսպէս կատարելէն յետոյ ծառաներէն մինին ուղարկեց Թիուլի—Խօզայի ամրոցը, իմացնելով որ՝ Սուլէի փաշան ցանկութիւն ունի նորա տան մէջ մի օր անցնելու: Ուղարկած ծառան շուտ վերադարձաւ, եւ նորա հետ կային թանկագին հալաւներով ստրուկներ, որոնք բռնեցին եղբօրս ձիու սանձը եւ այդպէս առօք—փառօք ներս մտցրին ամրոցի բակը. այնտեղ ձիուց վայր իջեցրին, իսկ ուրիշ չորս ծառաներ եկան, նորա երկու անութը մտած՝ օգնեցին սանդուխքն 'ի վեր բարձրանալու, եւ տարան Թիուլի—Խօզայի բնակարանը:

Տանուտէրը մի զուարթաբարոյ մարդ էր. նա մեծ չքով ընդունեց եղբօրս, եւ ինչ թանկագին ու համադամ խորտիկ որ ունէր բոլորը դրեց նորա առջեւը: Ճաշէն յետ Մուսթաֆան հեռուէն պտուտ պտուտ բերելով խօսքը դարձուց ստրկուհիների վրայ: Թիու-

լին չափազանց գովեց իւր նոր գնած աղջիկների գեղեցկութիւնը, բայց շատ անգոհ էր նոցա անսիրտ տրամուլթենէն: Եղբայրս շատ բաւական մնաց նորա մօտ գտած հիւրասիրութենէն եւ ուրախ սրտով ու մեծ մեծ յոյսերով անկողին մտաւ:

Հազիւ թէ մէկ ժամ քնած էր նա, որ յանկարծ քնէն վեր թռաւ. զարթելու պատճառն էր լապտերի լոյսը, որ ուղիղ նորա աչքն էր մտնում: Թէ եւ անկողնի մէջ նրստած, բայց քունը տակաւին աչքերէն չէր հեռացել, եւ նա կարծում էր թէ՛ տեսածը երազի մէջ է: Սեւ ու կարճահասակ ծերուկը, որին տեսել էր Օրբասանի բանակի մէջ, այժմ լապտերը ձեռքին կանգնած էր նորա առջեւ ու գարշելի ժպիտով նայում էր նորա վրայ: Առաջի նուագ Մուսթաֆան կարծեց թէ այդ երազ է, ու կամենալով այդ ծանր քնէն սթափելու՝ աչքերն էր ճմռում, քիթն էր քաջքշում. բայց իզուր, ծերուկը անշարժ կանգնած էր նորա առջեւ: Մուսթաֆան համոզուեցաւ, որ տեսածը արդէն երազ չէր, ու խելքը վրան ժողովելով բարկութեամբ հարցուց նորան: «Ինչո՞ւ ես մօտեցել անկողնիս, ի՞նչ ես ուզում ինձանից»: —Մի՛ այդպէս տաքանար, պարոն, պատաս-

խանեց կարճահասակը. ես շատ լաւ գիտեմ՝
քո միտքը, թէ ինչո՞ւ դու այստեղ եկել ես:
Եթէ քո երեսի տխարքն եւս մոքէս ելած
լինէր, ես դարձեալ չէի խաբուիլ. վասն զի
ինչպէս դու կարող ես Սուլէի փաշա լինիլ,
երբոր ես ինքս, իմ սեպհական ձեռքով,
երեկուայ օրը օգնեցի նորան կախաղանի
վրայ քաշելու: Այժմ ես քեզ մի հարցմոք
ունիմ անելու:

Մուսթաֆան տեսնելով որ իւր գաղտնիքը
յայտնուել է, սաստիկ բարկանալով կանչեց
կարճահասակի վրայ. «Դու ի՞նչ կերպով այս-
տեղ յայտնուեցար»:— Այժմ ես քեզ կրպառ-
մեմ այդ բանը, պատասխանեց կարճահա-
սակը. ես այլ եւս չըկարողացայ Հոօրի մօտ
դիմանալու, ձգեցի նորան ու փախայ. բայց
իմ եւ նորա մէջ եղած տարաձայնութեան
պատճառը դու էիր, ուստի դու պարտաւոր
ես քրոջդ ինձ կնութեան տալու. եւ դորա
փոխարէն ես էլ կը յօժարեմ ձեռնարկու-
թեանդ մէջ քեզ օգնելու. իսկ եթէ չես
տալ, ահա քեզ առաջուանէ եմ ասում,
որ իսկոյն կերթամ եւ ամեն բան տեղն իտեղ
կը պատմեմ տիրոջը:

Մուսթաֆան բոլորովին կատաղեցաւ երկիւ-
ղէն եւ բարկութենէն. եւ ի՞նչպէս չըկատա-

ղէր խեղճ երիտասարդը, որ այսքան դժ-
ուարութիւններ քաշելէն յետ, երբ արդէն
գրեթէ հասել էր իւր նպատակին, եւ յան-
կարճ այս թշուառականը նորա ամեն աշ-
խատանքը ուզում էր իղերեւ հանել. ի՞նչ
անէր նա. նորան փրկութեան մի ճանապարհ
էր մնում, որ է՝ այդ սնպիտանի փորը
ցցել դաշոյնը եւ սպանել. եւ իսկոյն թռաւ
տեղէն ու յարձակեցաւ նորա վրայ. բայց
կարճահասակը շուտ հասկացաւ նորա դի-
տաւորութիւնը, ձեռքէն ցած ձգեց լապ-
տերը ու մթութեան մէջ սկստւ կանչելու
թէ՝ «սպանում եմ, օգնութեան հասէ՛ք»:

Այլ եւս երկար մտածելու ժամանակ չը-
կար. աղջիկների ազատութիւնը առժամա-
նակ մի պէտք էր յետաձգել եւ իւր գլխի
ճարը տեսնել: Մուսթաֆան մօտեցաւ պա-
տուհանին տեսնէ թէ՝ հնար չըկայ արդեօք
դուրս թռչելու: Պատուհանը բաւականին
բարձր էր, իսկ նորանից հեռու կար պա-
րսպը, որի վրայից նմանապէս պէտք էր
թռչել: Այսպէս, պատուհանի մօտ կանգնած,
մտածում էր նա իւր անելիքը. յանկարծ
լսուեցաւ շատ մարդոց խառնաշփոթ ձայն,
որ մօտենում էին նորա սենեակին. արդէն
ներս էին ուզում մտնել... Մուսթաֆան

այլ եւս չը մտածեց. հապճեպով ձգեց վրան հալաւը, դաշոյնը գօտիին խրեց ու պատուհանէն դուրս թռաւ. թէ եւ պինդ խփուեցաւ գետնին, բայց բալդէն ոչ մի տեղը չը ցաւցուց: Եւ անանց մի վայրկեան կորցնելու, մագլցելով պարիսպն ի վեր ելաւ, իջաւ նորա միւս կողմը ու գտաւ իւր ազատութիւնը. նորա ետեւէն վազողները բերաննրրը բաց մնացին:

Նորա իջած տեղին մօտիկ մի փոքրիկ անտառ կար. Մուսթաֆան վազէվազ գնաց այնտեղ, յոգնութենէն թալկացած ընկաւ գետնի վրայ, ու պառկած միտք էր անում, թէ ի՞նչ անէ այսուհետեւ. թէ եւ նորա ձիանքը ու ծառաները ամրոցի մէջ էին մընացել, բայց փողը, գօտիի մէջ դրած, մօտն էր: Նորա հնարագիւտ գլուխը փրկութեան մէկ ուրիշ միջոց եւս գտաւ: Անտառի մէջէն անցաւ ու հասաւ մի գեղ. այնտեղ գնեց ձի, ու վրան հեծած գնաց մօտաւոր քաղաքը եւ այնտեղ սկսեց պտրել մի հմուտ բժիշկ: Նորան ցոյց տուին մի ծերունի, որ մի քանի ոսկի դահեկան ստանալով եղբօրէս, տուեց նորան երկու տեսակ ճար, որոնցից մինը մարդուս վրայ մահահանգոյն քուն էր բերում, իսկ միւսը քնից արթնացնում էր:

Յետոյ գնեց նա երկայն սուտ մօրուք, սեւ լօղիկ, շատ տուփեր ու շիշեր, ինչպէս որ ունենում են թափառիկ բժիշկները. եւ այդ ամենը մի էշի վրայ բարձած, ուղիղ դէպի Թիուլի—Խօզայի ամրոցը գնաց: Եղբայրս վրստահ էր, որ նորան ոչոք չիճանաչիլ. երկայն մօրուքը այն աստիճան կերպարանափոխել էր նորան, որ մինչեւ անգամ ինքն իրան չըճանաչեց հայրի մէջ: Երբոր հասաւ ամրոցը մարդ ուղարկեց Թիուլի—Խօզային իմացնելու թէ՛ նորա դրան մօտ կանգնած է երեւելի Խաքամանքաբուդիբաբա բժիշկը:

Ինչպէս որ եղբայրս կարծել էր՝ այնպէս էլ եղաւ: Նորա հնարած փառաւոր անունը այնպէս հիացուց ծեր տիւմարին, որ նա խաղոյն հրամայեց ծառաներին, որ երթան ու բժշկին ճաշի հրաւիրեն: Խաքամանքաբուդիբաբան ներկայացաւ տանտիրոջը, եւ մի ժամ չանցած, արդէն հրամայեց, որ այս իմաստուն մարդը աչքէ անցնէ նորա բոլոր հարսերուն. Մուսթաֆայի սիրտը ուղուիմ էր դուրս թռչել ուրախութենից, որ նա շուտով պիտի տեսնէ իւր տարփալի Զօրայիդին ու սիրական քրոջը, եւ հազիւ կարողանում էր իւր ուրախութիւնը ծածկել, երբ Թիուլի—Խօզան տանում էր նորան դէպի իւր կանանոցը. նա

ու՛ եղբայրս մտան միմեծ, շքեղազարդ, բայց մարդոցմէ դատարկ սենեակ: «Խամբաբա ես, ինչ ես» — անունդ միտս պահել չեմ կարող — ասաց Թիուլի — Խօզան, է՛հ, ինչ էլ լինի, սիրելի բժիշկ, խնդրեմ, մօտեցի՛ր այս պատի ծակին. իմ ստրկուհիներէս մին մինի ետեւէ այս ծակէն դուրս կըմօցնեն իրանց ձեռները, եւ դու նոցա բազկերակը շօշափելով՝ կարող ես իմանալ ո՛վ է նոցանից առողջը եւ ո՛վ է հիւանդը: Թէ եւ Մուսթաֆան շատ յորդորեց նորան, որ միայն ձեռքը զննելը բաւական չէ, այլ պէտք է նա եւ լեզուները տեսնել եւ զըննել. բայց, իզո՛ւր, Թիուլի — Խօզան այդ բանին ամենեւին չըյօժարեցաւ: Գրպանից հանեց երկայն ցուցակ ու բարձր ձայնով սկսեց իւր հարճերի անունները ասել. Ամեն մինի անունը յիշելիս, պատի ծակից ներս էր մտնում մի ձեռքը, ու Մուսթաֆան շօշափում էր նորա բազկերակը: Ետեւ ետեւէ վեց հարճերի ձեռքը զննեց ու ասաց որ՝ սոքա ամենքը առողջ են՝ եօթներորդը յիշուեցաւ Ֆաթմայ անունը: Եւ իսկոյն ծակէն դուրս եկաւ մի սիրուն, սպիտակ ձեռք: Ուրախութենից սիրտը բաբախելով, Մուսթաֆան բռնեց ձեռքը, ու երեսի տիպարքը խոժոռացնելով, յայտնեց որ՝ սյս կնոջ բազկերակը ցոյց է

տալիս վտանգաւոր հիւանդութիւն: Թիուլին սաստիկ տրտմեցաւ, ու հրամայեց Խաքաման-բաբուղիբաբային, որ շուտով պատրաստէ իւր ամենահզօր ճարը: Սուտ բժիշկը դուրս եկաւ սենեակէն եւ գրեց այս նամակը: «Ես կազատեմ քեզ գերութենէն, եթէ դու յօժարիս խմել այնպիսի ճար, որ քեզ երկուօր մեռելի պէս կըքնացնէ, բայց ես ունիմ մի ուրիշ ճար էլ, որ այդ քնէն քեզ կարթնացնէ: Եթէ այս պայմանիս յօժար ես, ասա՛ որ՝ տուած ճարս քեզ օգուտ չըտուեց. այն ժամանակ ես կիմանամ որ դու ազատուել կողզես: Եւ կուտամ քեզ միւս ճարը»:

Երբոր յիտ եկաւ այն սենեակը, որ սպասում էր նորան Թիուլի — Խօզան, հետը բերաւ մի անլնաս հեղուկ. երկրորդ անգամ շօշափեց հիւանդի բազկերակը եւ աննշմարելի կերպով հալաւի թեզանիքի տակ ներս սպրդեցուց նամակը, եւ տուեց յիշեալ հեղուկը: Թիուլին սաստիկ տրտմեցաւ Ֆաթմայի տկարութեան համար, եւ մնացած հարճերի զննութիւնը միւս օրուան թողեց: Երբոր Մուսթաֆայի հետ դուրս գնաց, տխուր ձայնով ասաց նորան: «Խաղիբաբա, ճշմարիտը ասա՛ ինձ՝ ի՛նչ կարծիք ունիս Ֆաթմային հիւանդութեան մասին»: Խաքամանբաբուղի-

բաբան, ծանր յոգոյ հանելով, ասաց՝ «Տէր
իմ, մեծ Մարգարէն թող մխիթարէ քո հո-
գին»։ Թիկինը շատ վտանգաւոր տաքութիւն
ուէր, որն կարող է մինչեւ անգամ նորա
մահուան պատճառը լինել»։ Թիկուին բար-
կութենից բորբոքած, կանչեց եղբօրս վրայ։
«Այդ ինչ էր քո ասածը, շո՛ւն դու, եւ ո՛չ
բժիշկ, պիտի մեռնի... իմ Ծաթման ինչպէս
մէկ հասարակ կօ՛ւ պիտի մեռնի, նա որի
համար ես հաղար ոսկի գահեկան եմ՝ վճա-
րել—հը... բայց նայէ՛, եթէ դու Ծաթ-
մայիս չես ազատիլ՝ ես քո գլուխը կուտիմ»։

Եղբայրս տեսաւ որ՝ շատ անզգոյշ գտնուե-
ցաւ Ծաթմայի մահուան համար առաջուանէ
խօսք բանալով, ուստի խօսքը փոխեց եւ ըսկը-
ոնց կամաց կամաց յոյսեր տալ ծերունուն,
նոքա տակաւին այս խօսակցութեան մէջ էին,
որ եկաւ ծառան ու յայտնեց բժշկին, որ
տուած ճարը ոչինչ օգուտ չարաւ հիւանդին։
«Լա՛ւ նաէ՛, Խաքամգարիբա, ասաց Թիուլի—
Խօզան, ինչ հնար որ գիտես բոլորը գործ
դիր ու ազատէ՛ ստրկուհուս, ես քեզ առա-
տօրէն կրկնաճատրեմ»։ Խեղճ ծերունին սաս-
տիկ յուսահատութեան մէջ էր, որ այդ քան
փողը իզուր պիտի կորչէր։—Ես նորան այն-
պիսի ճար կուտամ, որ նորա ցաւը իսկոյն

կրկնաճատրի», ասաց բժիշկը։ «Հա, հա, խընդ-
րում եմ, աղաչում եմ քեզ, այնպէս արա՛,
որ իմ ստրկուհու ցաւը իսպառ կորչի»։ ասաց
Թիուլի—Խօզան լալով։ Մուտթաֆան բերեց
իւր թմրեցուցիչ ճարը, տուեց սեւամորթ
ստրուկին ու խրատեց նորան ինչպէս պիտի
խմէ հիւանդը. յետոյ Թիուլի—Խօզայէն թոյլ-
տութիւն խնդրեց երթալ ծովի ափը մի
քանի բժշկական խոտեր քաղելու։ Եւ դուրս
գնաց ամրոցէն։

Երբոր ծովին մօտեցաւ, եղբայրս պուկ
տուեց երեսի սուտ մօրուքը ու վրայի լօղի-
կի հետ միասին ձգեց ծովը, եւ ինքը մա-
ցառների մէջ պահուած, սպասում էր գի-
շերուայ վրայ հասնելուն, որ մթնոլը կա-
մացուկ երթայ գերեզմանատուն, որ ամրո-
ցի մօտ էր։

Եղբօրս հեռանալէն մէկ ժամ անցած,
եկան Թիուլի—Խօզային յայտնեցին որ Ծաթ-
ման հոգեվար է, եւ նա իսկոյն ծառաներին
վազեցուց ծովի ափը, որ գտնեն եղբօրս եւ
շտապով բերեն ամրոց, բայց ծառաները շու-
տով յետ եկան ու ասացին նորան, որ բժիշկը
խեղդուել է, վասն զի տեսան նորա հալաւը
ծովի մէջ, մինչեւ անգամ մօրուքը լօղում է
եղել ջրումը։ Տեսնելով որ փրկութեան ոչինչ

Հնար չըկայ, Թիուլին օկսեց ինքն իրեն ու բոլոր աշխարհքը անիծել, մօրուքը փետ փրտել եւ գլուխը պատին տալ։ Բայց նորա յուսահատութիւնը ոչինչ չօգնեց։ Փաթման կանանոցի կանանց ձեռքի մէջ մեռաւ։ Երբոր մահուան բօթը Թիուլի— Խօզայի ականջը հասաւ, հրամայեց որ շուտով դադաղ շինեն—նա մեռելից սաստիկ վախենում էր—մեռած մարմինը մէջը դնեն եւ այնտեղ յատկապէս շինած մի տան մէջ ժամանակաւորապէս դնեն։ Իսկ թաղման ծէսը յետոյ կրկատարեն։

Ստրուկները տարին դադաղը գերեզմանատուն եւ դրին գետնի վրայ, ու լեղապատառ փախան գնացին լսելով հեկեկանքի ձայն, որ գերեզմանների մէջէն հասաւ նոցա ականջին։ Բանի էութիւնը այն էր, որ եղբայրս գերեզմանների մէջ պահուած ստրուկներին վախեցնելու ու փախցնելու համար, հանել էր այդ հեկեկանքի ձայնը։

Երբոր եղբայրս մենակ մնաց, վառեց լապտերը, որ կանխաւ պատրաստել էր, առաւ արթնացուցիչ ճարը ու մօտեցաւ դադաղին, բայց ի՞նչպէս նկարագրել նորա զարմանքը ու սարսափը, երբ դադաղը բանալով տեսաւ

որ՝ նորա մէջի պառկածը ոչ փաթմա քոյրը եւ ոչ Զօրայիդէ հարսն էր։ Առաջի նուագնա մինչեւ անգամ չէր ուղում թմրութեանէն արթնացնել այդ քնածին։ Բայց յետոյ նորա գութը շարժեցաւ խեղճ կնոջ վրայ։ Հանեց շիշի խիցը ու մէջի հեղուկէն քանի մի կաթիլ թափեց նորա բերանը, կինը յոգոյ հանեց, աչքերը բացեց, բայց բաւականին ժամանակ չէր հասկանում թէ՛ ո՛ւր է, կամ ի՞նչ է տեսնում եւ լսում։ Յետոյ ուշքը վրան եկաւ, ելաւ դադաղէն ու ընկաւ Մուսթաֆայի ոտերը։ «Ո՛վ իմ ազատիչ, սաաց նորան, ինչո՞վ յայտնեմ քեզ իմ երախտագիտութիւնը, դու ինձ սոսկալի գերութենէն ազատեցիր»։ Մուսթաֆան նորա Երախտագիտական զգացմունքը ընդմեջ ինքն առաց. — Այդ ի՞նչպէս պատահեցաւ, որ ես փոխանակ փաթմա քրոջս քեզ ազատեցի։ Աղջիկը մի քանի վայրկեան նորա երեսը նայելով, սասաց. «Այժմ ես հասկացայ թէ ի՞նչու դու ցանկանում էիր ինձ ազատել, մինչեւ այժմ այդ ինձ համար անհասկանալի էր մնացել։ Ուրեմն իմացի՛ր, ամբոյցի մէջ ինձ տուին քո քրոջ անունը, որ քեզ մոլորեցուց. եւ դու քրոջ տալու տեղ՝ ինձ տուիր այն փրկաւէտ հեղուկը»։ Մուս-

Թափան հարցուց աղջկանը իւր քրոջ եւ
Զօրայիդէի մասին. եւ իմացաւ որ նորա ի-
րաւ, ամրոցի մէջ են. այժմ մինի անունն է
Միրզա իսկ միւսինը Նուրմահալ:

Երբոր ազատուած ստրկուհին տեսաւ
որ եղբայրս շատ տխուր է իւր ձեռնարկի
անյաջող ելքի համար, աշխատում էր նորան
մխիթարելու, եւ խոստացաւ ցուցնել նո-
րան այնպիսի հնար, որով նորա ծանօթ աղ-
ջիկները անպատճառ կազմառւին: Այս յոյ-
սերով ոգեւորուած, եղբայրս խնդրեց որ
շուտ յայտնէ այն հնարը, եւ ստրկուհին
պատմեց նորան յետագան:

«Հինգ ամիս ստրուկի կեանք անցուցի
Թիուլի—Խօզայի ամրոցի մէջ, եւ ստրկու-
թեանս առաջի օրէն չէի դադարում փա-
խուստի մի հնար գտնելու, բայց իմ դի-
տաւորութիւնը էացնելու համար բաւական
չէր իմ տկար ոյժը, եւ ինձ պէտք էր մի
ուրիշ մարդու օգնութիւն: Բայց ինչպէս

«Անշուշտ նկատած պիտի լինիս ամրոցի
ներքին բակի մէջ շատրուանը, որ տասը խո-
ղովակով իւր ջուրը թափում է աւազանի
մէջ. իսկ այս շատրուանի վրայ դարձուցել
էի իմ բոլոր մտադրութիւնը, իմ միտքս էր,
որ հօրս տան մէջ եւս կար այդպիսի շատ-

րուան, որի ջուրը գալիս էր լայնարձակ
ջրմուկների միջով: Այդ կարծիքը ստուգե-
լու նպատակով, ես մի օր չափազանց գո-
վեցի Թիուլի—Խօզայի առջեւ ու հարց ուցի
նորան՝ «ո՞վ է արդեօք շինել այս հոյակապ
շատրուանը»: «Ես ինքս եմ շինել, ասաց
նա. բայց այս ամեն տեսածդ տակաւին ո-
չինչ բաներ են: Այս շատրուանի ջուրը բե-
րած է մի աղբիւրից որ այստեղէն գոնէ
հազար քայլաւիոյ հեռի կրկնի, եւ խողո-
վակները՝ որի մէջէն նա (ջուրը) վազում է
այնպէս մեծ ու լայն են, որ մի մարդ ազատ
կարող է մահալ նորա մէջը: Բոլոր այդ
գործը կատարուել է իմ կարգադրութեամբ
եւ հսկողութեամբ»: Երբոր այս բանին տե-
ղեկացայ, այնուհետեւ ինձ ուրիշ բան չէր
մնում, բայց եթէ ունենալ տղամարդու ոյժ,
որ կարող լինէի այդ կամարի քարերէն մինը
հանելու. այն ժամանակ շատ դիւրին էր
իմ ազատութիւնը: Ես ցոյց կըրտամ բեզ
այդ ջրմուկը. նորա մէջից դու կարող ես
ներս մտնել ամրոցը եւ ազատել քո սիրելի
աղջիկներին. բայց նպատակիդ հասնելու հա-
մար՝ հետդ գոնէ երկու հոգի պիտի ունե-
նաս, որպէս զի նորա կարողանաւ պատե-
րազմել ներքինիների հետ, բանի որ դու ըզ-

բաղաձաժ կըլինիս աղջիկներին ազատութեամբ:»

Այսպէս ասաց ստրկուհին. ու Մուսթաֆան, որ իւր յոյսերումը թէ եւ երկու անգամ խաբուած էր, բայց Աստուծոյ օգնութիւնը ազերսելով, աղջկայ խորհրդովը երրորդ անգամ ուղեց փորձ փորձել. եւ ասաց նորան. «Եթէ դու ինձ օգնես ամբողջ մտնելու ես խոստանում եմ», որ, քեզ քո հայրենիքդ կը հասցնեմ»:

Այն քաղաքի մէջ, ուր բժիշկ էր ծպտուել, Մուսթաֆան մօտը մնացած վերջին փողովը գնեց մի յոռի ձի. մի պառաւ այրիի տան մէջ Ֆաթմային կենտուկ սենեակ վարձեց ու շտապեց գէպի սարերը, ուր առաջին անգամ տեսել էր Օրբասանին: Երեք օրէն հասաւ այնտեղ, գտաւ Օրբասանի վրանը ու մտաւ: Օրբասանը շատ ուրախ եղաւ նորա տեսութեանը: Մուսթաֆան տեղով տեղով պատմեց նորան իւր գլխի եկած բոլոր փորձանքները: Նորա պատմածը լսելով Օրբասանը ժամանակ ժամանակ ծիծաղում էր, բայց երբ բանը այնտեղ հասաւ, ուր եղբայրս պատմեց իւր սուտ բժիշկ դառնալը ու Խաթամաք արուդիրաբա ի անունով ամբողջ մտնելը, Օրբասանը ծիծաղիցք թուլացաւ: Կար-

ճահասակ ծերուկի դաւաճանութիւնը սաստիկ բորբոքեց Օրբասանի բարկութիւնը, որ խօսք տուեց նորան իւր ձեռքով կախաղան քաշտալու: Իսկ եղբորս խոստացաւ, որ անպատճառ հետը միասին կերթայ կալանաւորած աղջիկներին ազատելու: Բայց նախ հրամայեց նորան մի գիշեր անցնել իւր վրանի մէջ ու հանգստանալ: Եղբայրս մեծ ընդհակալութեամբ ընդունեց նորա առաջարկութիւնը. իսկ լուսադէմին Օրբասանը հագաւ իւր զէնքն ու զարդը. երեք քաջ ծառաներին հրամայեց ուղեկցել, եւ ամենքը ձի հեծած ճանապարհ ընկան: Երկու օրից հասան այն քաղաքը ուր պահտուած էր Ֆաթման: Մուստաֆան գնաց առաւ աղջիկանը ու բոլորը միասին գնացին այն անտառ, որ Թիուլի—Խօզայի ամբողջին մօտ էր, եւ այնտեղ մնացին մինչեւ մթան կոխելը: Երբ արեւը մայր մտաւ ու մութը փռուեցաւ, Ֆաթման առջեւէն, միւսներն նորա ետեւէն կամացուկ մօտեցան այն աղբերակին, որի ջուրը կամարակապ ջրմուղի միջով վազում էր ամբողջ բակը: Ֆաթման, աւազակներից մինը ու ձիանք մնացին այնտեղ. իսկ միւսները մտան ջրմուղի մէջ: Բայց ջրմուղը չիջած, Ֆաթման էլի մի անգամ պատմեց նոցա, որ

այդ ջրմուղը կըտանէ նոցա մինչեւ բակը, ուր աջ ու ձախ կան երկու աշտարակ. աջակողմեան աշտարակի վեցերորդ դուռը կըտանէ Ծաթմայի եւ Զօրայիդէի բնակարանը, որն երկու սեւամորթ ներքիններ պահպանում են: Ամեն հարկաւոր զէնքեր ու գործիքներ հետերը առած, Մուսթաֆան, Օրբասանը եւ ուրիշ երկու ուղեկիցներ իջան ջրմուղի մէջ: Զուրը մինչեւ նոցա մէջքն էր հասնում եւ այդ կերպով նոքա առաջ գնացին եւ կէս ժամէն հասան ամրոցի շատրուանին: Պատը թէ եւ հաստ ու ամուր էր, բայց երկար միջոց չըկարողացաւ դիմանալ այդ ուժեղ տղամարդոց զօրութեանը. նոքա շուտով մի ծակ բացին ու ներս մտան. առաջ ու առաջ դուրս եկաւ Օրբասանը եւ օգնեց ընկերներին դուրս գալու: Երբոր ամենքն էլ արդէն բակումն էին, աչքերը չորս պտուտը դարձուցին եւ սկսան այն դուռը պտրելու, որի մօտին ստրկուհին պատմել էր նոցա: Մի քանի ժամանակ նոքա մոլորուած մնացել էին բակի մէջ եւ չըգիտէին որ դռնէն մտնեն, վասն զի աղջրկայ ցոյց տուած դուռը աղիւսով բանած եւ պատի յետ հաւասարեցուցած էր. այն ժամանակ Օրբասանը ասաց՝ «Իմ զէնքը ա-

մեն փակած դուռ կըբանայ. ասաց ու մօտեցաւ այդ ծեփածի մօտի դրան. ընկերներն էլ նորա ետեւէն գնացին: Երբոր այդ դուռը բացին, ներսը տեսան վեց սեւամորթ ստրուկներ, որոնք գետնի վրայ պառկած, քուն էին լինում... տեսան որ սխալուել են, եւ կամենում էին լուռ մօռնջ յետ երթալ, բայց մի ծանօթ ձայն, աղմուկ բարձրացնելով սկսեց գոռալ ու մարդոց օգնութեան կանչել. դա այն կարճուկ ծերունին էր, որ փախել էր Օրբասանի բանակէն: Օրբասանը նորան խելքը վրան ժողովելու ժամանակ չըտուեց, մի ակնթարթի մէջ յարձակեցաւ վրան, գօտին երկու կտոր արաւ, մինը խցկեց բերանը, իսկ միւսով նորա ձեռքերը ետեւը պրկեց. այս որ այսպէս կատարեց, դարձաւ միւս ստրուկներին, որոնցից մի քանիսին Մուսթաֆան եւ երկու ծառաները արդէն կապկպել էին. եւ շուտով ամենին էլ զինաթափ արին ու կաշկանդեցին ձգեցին. յետոյ կուրծքերին դրին մերկացուցած դաշոյնները եւ հարցուցին՝ ո՞ւր են Նուրմահալը եւ Միրզան: Սարսափած ստրուկները յայտնեցին, որ նոքա մօտակայ սենեակումն են: Մուսթաֆան վազեց գնաց այնտեղ եւ տեսաւ որ՝ աղմուկն ու շփոթը

զարթեցրել ու ոտքի կանգնեցրել էին Ֆաթ-
մային ու Զօրայիդէին: Իսկոյն երկուսն էլ
հաւաքեցին իրանց ունիւմ չունիմը եւ գը-
նացին Մուսթաֆայի ետեւէն: Երկու ուղե-
կից աւազակները խորհուրդ տուին Օրբա-
սանին ամրոցը կողոպտել. բայց ազնուահո-
գի աւազակապետը պատասխանեց՝ «Ո՛չ, ես
այդ բանին հաւան չեմ. ոչոք իրաւունք
չունենայ ասելու թէ՛ Օրբասանը գիշերով
մտնում է մարդոց տուն եւ կողոպտում է»:
Եւ հրամայեց Մուսթաֆային եւ աղջիկնե-
րին իջնել ջրմուղի մէջ, ասելով որ շուտով
կրգայ, ու իրան ծառաներին հետը առած՝
գնաց սենեակից քաշաքաշ դուրս հանեց
ծերուկին, վզին փաթաթեց մի ապրշուձէ
դաստառակ, որ յատուկ այդ դիտմամբ ա-
ռել էր հետը, ու շատրուանի մօտ մի բար-
ձր սիւնէ կախ տուեց նորան: Երբ այս
կերպով պատուհասեց դաւաճանին, ինքն
էլ ընկերներովը իջաւ ջրմուղի մէջ: Արտա-
սունքը աչքերին շնորհակալ եղան աղջիկ-
ները վեհանձն Օրբասանէն իրանց ազա-
տութեան համար. բայց նա նոցա խօսքը
կտրեց, ասելով թէ՛ «Նտապեցէք փախ-
չելու ու գլուխներդ ազատելու, ապա
թէ ոչ՝ Թիուլի—Խօզան անշուշտ մարդիկ

պիտի ուղարկէ ամեն կողմ, որ նոցա բռնեն»:

Միւս օր Մուսթաֆան եւ աղջիկները սըր-
տառուչ խօսքերով մնաս բարեւ ասացին
Օրբասանին. եւ, ի հարկէ, իրանց բոլոր
կեանքում չեն մոռանալ նորանից ստացած
բարերարութիւնը: Իսկ ազատուած օտար
աղջիկը գնաց Բասրա, այնտեղ նաւ նստեց
ու գնաց իւր մայրենի քաղաքը:

Այս անցքէն յետ իմ ազգականներն էլ
շուտ հասան տուն: Քիչ էր մնացել, որ հայրս
սրտի ուրախութենէն մեռնէր, երբ որ իւր
գնականերին տեսնելու նորէն արժանացաւ:
Նոցա քաղաք հասնելու միւս օրը մեծաշուք
խրախունք պատրաստեց եւ հրաւիրեց քա-
ղաքի բոլոր բնակիչներին, ու եղբայրս բազ-
մաթիւ հանդիսակաների առջեւ պատմեց
իւր գլխի եկած անցքը. լսողները միաբերան
գովեցին ու փառաբանեցին մեծահոգի ա-
ւազակապետի անունը:

Երբոր եղբայրս իւր պատմութիւնը աւար-
տեց, հայրս Զօրայիդէի ձեռքէն բռնած մօ-
տեցաւ Մուսթաֆային ու ասաց. «Այսօր ես
քո գլխի վրայէն հանում եմ անէծքը. ա-
հա այն կինը, որ տալիս եմ քեզ. դու ար-
ժանացար այդ պարգեւին քո աշխատանքով
եւ աշարջութիւնով, եւ կնոջդ հետ միա-

օրն տալիս եմ քեզ իմ հայրական օրհնութիւնը: Թող ծաղկի ու բարգաւաճի մեր քաղաքը եւ նորա մէջէն անպակաս լինին քեզ նման քաջ, եռանդոտ եւ եղբայրասէր երիտասարդները»:

Կարաւանը հասաւ անապատի սահմանագլուխը ու մեր ճանապարհորդները ցնծութեամբ բարեւեցին կանաչափայլ մարգերին եւ ստուերախիտ ծառերին, որոց տեսին վաղուց կարօտ էին մնացել: Մի գեղեցիկ հովտի մէջ շինած էր իջեւանը, ուր նոքա մրտադիր էին իջեւանելու: Թէ եւ այստեղ նոքա կեանքի ամեն յարմարութիւնները չբացան, այնուամենայնիւ չափազանց ուրախ էին, որովհետեւ ճանապարհի ամեն տեսակ գոփուարութիւններէն ու վտանգներէն ազատուած էին արգէն: Մուլէն—վաճառականների մէջ ամենէն երիտասարդը—երգում ու պար էր գալիս իւր ընկերների առջեւ, եւ իւր զուարթ բնութքով մինչեւ անգամ քանիցս յոյն Յալեքօսի երեսը ժպիտ բերեց: Խաղէն ու տաղէն դադարած, երբ եկաւ տեղը նստեց, իւր ճանապարհորդակիցներին զուարճացնելու համար, առաջարկեց նոցա մի պատմութիւն եւս պատմել, որն այսպէս սկսեց:

-ա զի զձեռնով իսմանն զգ.ուՄ—ճաճաճ
մզմի զգ.ուսիսով զի յո . զձե մառ միքաճ
-ում իսմանն զգ. սձի ձեձ ձե . իսովի զձ
-յո զգ.ումսիսով սիսն զձմաձ մձմաձ ազ
-ն.Ս : ճա.ումն ձեձ : ամ ձ զյո իսմանն զձ : զգ
. ամ սի.ս. զձ սի.ս. իսմանն մի մաձն զմա
-ցի մի.ս. **ԴԱՃԱՃ—ՄՈՒՔԻ**
մձբորով իսմանն մա. ձ . ամ.ձ. զգ
. զյո.ս. ազմ մաձն մի.ս. մի.ս. մի.ս.
մա. ձ . սի.ս. մաձն մի.ս. մի.ս. ձեձ սի.ս. զո
զմն զգ.մ.ձ.ձ.ձ. ձեձ . ամ մի.ս. զգ.մ.ձ.ձ. ձեձ
ի.ձ մաձնն ի.ս. ի.ձ քաղաքի մձ կենում
էր մի մաձ. որին ամենքը Գաճաճ—Մուք
էին ասում. նորա հասակի կարճութեան
համար. Թէ եւ այն ժամանակները եւ շատ
տղայ էի, բայց նորան մոքէս հանած չեմ,
մանաւանդ որ մի անգամ հայրս նորա պառ-
ճառով ինձ պնդէս ուստի ծեծեցի, որ եւ
կիսամեռ եղայ. իմ տեսած միջոցին Գաճաճ
—Մուքը արդէն տարիքը առած մաձ. էր.
բայց նորա հասակը երեք թղից հազիւ թէ
մի փոքր աւելի կրիներ. նորա արտաքին
տեսքը խելք չըհասնելու բան էր. մանր ու
բարեկազմ իրանքի վրայ դրած էր չափա-
հաս մաձ. ու գլուխ, որ ամենեւին համա-
պատասխան չէր նորա մարմնին.

Գաճաճ—Մուքը մենակ կենում էր իր ա-
հազին տան մէջ, ու իւր կերակուրը ինքն
էր եփում. եւ եթէ կէս օրի ժամանակ նո-
րա ծխանէն թանձր մսւխ չըտեսնուէր, ոչ-
ոք չէր իմանալ՝ ո՞ղջ է նա, թէ՞ մեռած: Ամ-
սենը միայն մի անգամ դուրս էր գալիս նա-
երեմն սովորութիւն ունէր՝ տան կտորի վը-
րայ շրջելու, եւ այն ժամանակ փողոցէն
անցնողին երեւում էր միայն նորա գլուխը,
որ ասես թէ ձմերուկի նման այս ու այն
կողմն էր գլորվում: Ես ու իմ ընկերները մեր
փողոցի երեւելի ստահակներն էինք. ինչ
տեսակ չարութիւն որ կամենայիր՝ մեր ձեռ-
քիցն էր գալիս, ոչ մի դիպում չէր լինէր
թողնում. որին տեսա՞ղ տալու, որին ծաղ-
րութանակ անելու. իսկ Գաճաճ—Մուքի տը-
նից դուրս գալը մեզ համար մօն ու բայ-
րամ էր: Այդ նշանաւոր օրը մենք, ստա-
հակներս, վաղօրօք հաւաքվում էինք դը-
րան առջեւ ու սպասում էինք նորա դուրս
գալուն: Երբ դուռը բացվում էր եւ ամենից
առաջ դուրս էր ցցվում մի մեծ գլուխ՝ վրան
ահագին փակեղ, երբոր գլխից յետոյ դուրս
էր գալիս պստիկ մարմինը ցնցոտի վերար-
կուի մէջ փաթաթած, լայն փարտիք հագած,
լայն գօտի մէջքին, գօտիի ետեւ այնպիսի

երկայն դաշոյն խրած, որ դժուար էր ի-
մանալ՝ ո՞րը որից էր կախուած. դաշոյնը
Մուքէն, թէ՞ Մուքը դաշոյնէն: — Զա՞յդ
ժամանակ սկսվում էր մեր ծայրայեղ զուար-
ճութիւնը, մեր կանչիւտոցի, մեր ֆէսեր
վերսիւր ճգելուն, եւ խելագարի նման նո-
րա չորս կողմը թռչոնելուն վերջ չըկար:
Գաճաճ—Մուքը մեզ ծանր ծանր գլուխ էր
տալիս. ու փողոցի միջով շարունակում էր
կաթաց կամաց առաջ երթալ: Ման գալու
ժամանակ նա ծիծաղելի քաղաւածքներ էր
անում քոտներով, ու հողաթափները անդա-
դար գետնին քսքրսելով՝ չը՛փ չը՛փ ձայներ
էր հանում. նիհար ծռւ փողոցիկ մարմնին
նայելով՝ հողաթափները անհամեմատ մեծ
ու լայն էին: Փողոցի ստահակներս խեղճի
երեսէն վազելով, անդադար կանչում էինք.
Գաճաճ—Մուքը Գաճաճ—Մուքը: Նորա
փրայ մենք խաղ էլ էինք հանելու, նորա
տեսնելիս միշտ ասում էինք. Մինչեւ լայսօր
միտս է այդ խաղը: — Զրօտիկ պրստիկ Գաճաճ—Մուք,
ի՛նչ ասենք քեզ—մարդ, թէ՛ մեղի, փ-
նչի՛ք է՛ պէտք մեծ տունը, բո՛ւ լոտ
մէ՛կ, կացի՛ր մեր ջիւղումը, այժմ անցնի
չաղսի՛ փառք քո տոեղծողին, քո այ

որդին. խեղճ Մուքին ասելով անել է՝ նորա կարճ հասակի համար մարդոցմէ ամօթ է քաշել նորա պատճառով եւ ոչինչ սովորեցուցած չէ՝ ծասնուիկեց տարեկան հասակում Մուքը զուարթաբարոյ տղայ է եղել իսկ նորա խոթողադէմ հայրը անդադար քրմնջում է եղել թէ՝ ինչո՞ւ այժմ երեխայ չես, ժամանակ է տղայական խաղերդ մոռանալուս. ծնող մնա ցոյց լաղի այլոմ Մերունի հայրը մի օր ցած ընկաւ եւ այնպէս մաստիկ ջարդուեցաւ որ այնուհետեւ երկար չապրեցաւ ու մեռաւ, անգիտեալ քատ թողնելով իւր որդուն. Ազգականները, որոնց Մուքի հայրը պարտք ունէր, մեռնողի բոլոր ունիւմ — չունիմ տէրը եղան, ու Մուքին դուրս ձգելով հօրական տնից, խորհուրդ տուին երթալ ու աշխարհումը իր բաղդը որսալ. Գաճաճ — Մուքը իր ազգականներին ասաց, որ նա պատրաստ է ճանապարհ ընկնելու. միայն թէ նորա յօժարէին հօրը հպաւնեքը տալու նորան. Ազգականները չէ՛ չասացին, անին տուին նաեւ հօրը հպաւնեքը. Մուքի հայրը բարձրահասակ ու ստուարամարմին էր, ուրեմն նորա հպաւնեքը ամենեւին պէտք պիտի չըզային որդուն. քայց Գաճաճ — Մուքը գոչ

րա վրայ շատ խեղ չը մտնէր. ինչ որ երկայն էր այն կտրեց հալաւի վրայէն եւ հագաւ. Լայնութեան մասին նա չըհոգայար է ահա պատճառը, որ նորա արտաքինը այդպէս սարսափելի է. մինչեւ այս օրս էլ նա հագած ունի հօր ահագին փակեղը, նորալայն գօտին, նորա վարտիքը, նորա կապուտ յօդիկը, այդ ամենը եւ նոցա հետ միասին դաշոյնը — բոլորը պատկանում էին նորա հօրը. Մուքը առաւ ձեռքը մի գաւազան, եւ հօրական տնից դուրս գնաց. Բոլոր օրը նա ուրախ ուրախ առաջ էր գնում, յուսալով որ մէկ տեղ կըգտնէ իւր բաղդը, եթէ ճանապարհի վրայ տեսնում էր ցոլուն ասպիկի կտոր կամ մի փօքրիկ քար, իսկոյն առնում, գրպանն էր դնում, կարծելով թէ գոհար է գտել. եթէ տեսնում էր գմբէթ կամ աշտարակ, վազէլազ գնում էր այնտեղ, կարծելով թէ տեսածը բաղդի տաճարն է. հեռուէն նշմարելով խաղաղ լճի հարթ մակերեւոյթը, լերդապատառ մօտենում էր նորան, կարծելով թէ կախարդական աշխարհի է հասել, քայց մօտիկնալով նորան, կախարդանքը աներեւոյթանում էր նորա աչքէն. փոքր քաղցը ու մարմնի խոնջութիւնը միտքն էին բերում,

որ նա գտնվում է մահականացու մարդոց եւ ոչ
անմարմին ոգիներէ աշխարհքում: Այսպէս
անօթի ու տառապում անցուց նա երկու
տաժանակամ օր: Վայրի սրտովներն ու արմը-
տիքը նորա կերակուրն էին, գետինը նորա
անկողինն էր եւ երկնքի կամարը՝ նորա տա-
նիքը: Երրորդ օրը առաւօտուն նա մի մեծ
քաղաք տեսաւ: Միտրէների ծայրերու մտ-
հիկները շողչողում էին արեւի ճառագայթի-
ներէն ու խայտաճամուկ գրօշակները ծած-
ծանում էին տանիքների վրայ առեւթէնոք
քա մերխեղձ Մուքինդէսի իրանց էին հրա-
ւիրում: Բականք առաւ դնա մի քարձրաւանք
դակի վրայ եւ սոյնտեղից նայեցաւ զննեց
քաղաքը ու նորա շրջակայքը ու մտքի մէջ
ամաց քահարկէ սոյստեղ պիտի գտնեմ իմ
բաղդը, կամ յայտեղ, կամ ոչ մի տեղ: Եւ
Ասացաւ վերջի ու ժը ժողոված, թռչտելով
գնաց դէպի քաղաք: Թէ եւ ճանապարհը եր-
կար չէր, ու մինչեւ կէսօր շատ հեշտ էր հաս-
նելը, բայց Մուքինդները այնպէս թուրա-
ցել էին, որ հազիւ կարողանում էր շարժե-
լու, ու խեղճ տղան հարկադրուեցաւ ար-
մաւենու ոտուերի տակ նստել ու յոգնութիւն
առնել: Վերջապէս երեկոյեան դէմ հասաւ
քաղաքի դրանը: Երես չըմառ, լօղիկը կար-

գիւրերեց: Իսկելը չափաւթաւթեց: Քրիկն
գծտին աւելի լայնացողցաւ: Բնողերկայն
դաշտը լաւելի ծռուեալսեց: Գճողաւթաւթ
ների վոշին թախարուեց: Երբեք անեքը ան-
ռաւ ցուպը ու կտրիճի պէս քնդաք մտած
Մուքինդանի քանի վողդներ անցաւ նա,
բայց հիւրընկալ քաները չէին բացիւմ: Նո-
րա տոջեւ եւ ոչ ոք մարդասիրաբար չէր ա-
սում: Նորանաւ ներս արիւ Դիմաւ Մուք
կէր իմ: Ու յոգնութիւն առ քաղաք յո-
ղադրմիւն աչքը զարձուց յորա կտրվի քն-
յանկարծ տեսաւ որ մի մեծ տան պատու-
հանքացուեցաւ: Եւ մէկ պառաւ կինն գը-
լուիւ: Երես արած ծանր օւլամուր երգե-
լով անում էր. բայց ու արմարածից յաւո-
ցաւ կէք, բարեկամք, եկէք զայն իմ արա-
մաւ: Արագ արագ վաղեցէք: Եւ իմ յո լուր
ու ճաշու քանկանք դրած է, արած իմ մէկ
քանկերակուրը բերած է: Եւ իմ ոչ ուրի
ճայ Բանի տաք է վաղեցէք զայն միտապ-
մաղեկէք բարեկամք, եկէք: Եւ յաւաքա մմա-
Այս խօսքերէն ոյնտի տանա դուռը բաց
ու եցաւ, ու Մուքը տեսաւ որ ամեն կող-
մէն սեղանաւ շներ ու կատուներ լաղէվաղ
գալիւ: Եւ ներս մտնել: Բանի մի վայրկեան
Մուքը տառամաւ թեան մէջ էր ընդունել:

արդեօք այդ հիւրասէր հրաւերը թէ՛ ոչ բայց վերջը որոշեց ներս երթալ: Նորա առջեւէն գնումէին երկու կատու: Եւ նա կարծելով թէ սեղանատան ճանապարհը նորա գիտեն գնաց նստեւէն:

Սանդուխթի վրայ բարձրանալիս Պաճաճ — Մուքը տեսաւ այն պառաւին որ պատուհանից գոլբա նայելով տաղ էր ասում: Պառաւը բարկութեամբ նայեցաւ նորա վրայ ու հարցուց՝ ուի՞նչ ես ուզումս: — Դու հիւրեր հիւանդեցիր, ասելով թէ՛ նոցա համար կերակուրը պատրաստ է, պատասխանեց Պաճաճ — Մուքը եւս որովհետեւ քաղցած էի ընդունեցի քո հրաւերը եւ եկայ: Պառաւը ծիծաղեցաւ ու ասաց՝ «Ո՞րտեղից ես գալիս, ո՞վ խելքի — աղքատ — ամբողջ քաղաքը գիտէ, որ իմ սիրական կատուներէն շնորէն եւ նոցա հարեւաններէն զատ ես ուրիշ հիւր չունիմ»: Պաճաճ — Մուքը պատմեց պառաւին հօրը մահէն իւր գլխին եկած ամեն աղէտալի անցքը, եւ խնդրեց որ փրան թող տայ կատուների հետ միասին հաց ու տեղու: Պաճաճ — Մուքի պարզամտութիւնը շարժեց պառաւի գութը, եւ նա խղճալով անօգնական տղի վրայ թող տուեց գիշեր անցները նորա տանը, որտեղուց ու խրմ:

ցուց: Յետոյ, բաւականի երկար նայելով Մուքի վրայ, ասաց՝ Մնա՛ւ իմ տանը եւ ծառայէ՛ աշխատանքդ ծանր չի լինիլ իսկ ապրուստդ կը լինի շատ պաւսպ: Բայց ո՞վ Պաճաճ — Մուքի բերանին համով էին երեւել պառաւին կերակուրները, եւ նա ուրախութեամբ մնաց նորա տանը ծառայելու: Եւ իրաւ որ նորա աշխատանքը շատ թեթեւ էր, բայց եւ շատ օտարոտի: Պառաւ Ահաբի ն երկու արու եւս չորս էգ կատուներ: Մուքը պարտաւոր էր ամեն առաւօտ նոցա բուրբը սանդղեք եւ թանկագին հոտոտ իւղեր քսել: Երբ պառաւը տնից գուրս էր գնում Մուքի պարտաւորութիւնն էր կատուներէ վրայ հսկելու, կերակրելու, կերակուրները ջուկ ջուկ ամանների մէջ դնելու, իսկ գիշերները պէտք է պառկեցներ նոցա կերպաէ անկողինների վրայ ու թաւշէ իերմակներով ծածկել: Փոքրիկ շներ եւս ունէր պառաւը նոցա վրայ եւս հսկողութիւն պիտի գնենար Մուքը բայց շների հոգսը այնքան շատ չէր որքան կատուներինը, որոնց պառաւը հարազատ զաւակների նման էր սիրում: Եւ յոգալ լաղի վզմէցալ մմ Պաճաճ — Մուքը մենակեաց կեանք էր վարում: պառաւէն, նորա կատուներէն ու չր:

դարձ, զաւանս էր սիրումս եւ հաւատարիմ էր նորան: Այր ծնունդ վաղէ՛վաղ մտնեցաւ նորան, ու ծնորա լայն վարածիքէն խաճաներով թռչտելով եւ զաւանգաւն տարօրինակ շարժմունքներ անելով իբր թէ հասկացնել էր ուղում, որ Մուքը նորան ետեւէն երթայ: Եւ իրաւ զոր Մուքը գնացանորա ետեւէն, շունը տարաւ նորան պառաւ ի նրն ջարանը, յետո՛ւ կար մի գաղանիս դառն, որն առաջ երբեք նկատած չէր. այդ դռնու վիպաբաց էր: Եւ Մուքը յուր խոսքով թեամբ ու զարմանքով նկատեց, որ նա տանում է դէպի այն սենեակը, որ նորան վաղուցուայ ջանկութեան նպատակն էր: Մուքը ներս մտաւ, ամեն բան աչքէ անցուց, բայց ոչ մի տեղ փող չը գտաւ: Դէս ուղէն ցրտած էին մանուած հալաւներ, հին ու յտաթօրինակ ձեւով անօթներ: Այդ անօթներէն մինը առանձին կերպով գրաւեց նորա տէրը. նա ակնվանի էր ջինած. եւ վրան փորագրած էին գեղեցիկ նկարներ: Առանձնապէս անօթը ու ձեռքի մէջ պտուտացնելով, ամեն կողմից մտադրութեամբ նայում էր վրան, բայց, տարաբաղտաբար չը նկատեց որ խոսքով թոյլ կեցած էր անօթի վրայ, անօթը ձեռքի մէջ ման—բերելիս խոսքով ըն-

կապ քետնին դռնի շուրջ: Վշուր հղաւ: Նոյն րոմերկար ժամանակ անշարժ ու սարսափած մնաց նա մտեղը մտորալ լիծակը վճռեցաւ. մնայուն էր հնարն չը կար որովհետեւ հարկ եւ հարկ պիտի փախէր: Կայ ապա թէ ոչ, պառաւ շան փնտտակ վրանէր նորան: Իսկա՞ծ—Մուքը միտքը դրաւ ինկոյն ճանապարհ ընկնել, աչքը չորս կողմը պտուտացրեց, չի գտնիլ արեօք մի բան: Եւ որ ճանապարհին կարող էր նորան հանկուտել, ու անհետ կը խորշու մտեաւ նահապիւն հողաթափներ, որոնք թէ եւ սիրուն չէին, բայց գոնէ իւր ոտիններէն նոր էին: Չուր տոյլ իւրեքը ձգեց եւ այդ ահագինները առաւ: Նոյննէս կար նայտեղ մի սիրուն ցուպ ջանդակած գլխով, այդ էր նորա աւանակ եւ չը մնաց սենեակի մէջ ու ինկոյն դուրս դնաց: Յետոյ մտաւ իւր սենեակը: Հագնաւ հօրը փակեղը ու սերին ձգեց լօղիկը: Գօտիին խրեց դաշոյնը, ապա ետեւ անգամ չը նայելով դուրս եկաւ: Գնալ պառաւ ի տնից եւ ապա ջաղաքից: Եւ ինկոյն ի վրայ իւր տան: Եւ Կախենալով որ պառաւը նորա ետեւէն մարդիկ կուղարկէ ու բռնել կուտայ: Մուքը անգաղար առաջ էր վաղումս մինչեւ անցնան, որ յոգնութենէն հագիւ կարողա-

ցաւ: որ արդէն կարողանում էր երեք անգամ պտուտ գալ: Անիւի պէս պտուտ եկաւ կրունկի վրայ եւ ցանկացաւ մօտիկ քաղաքներից մինը հասնել: Հողաթափները բարձրացուցին նորան երկինք եւ նա սկսեց ամպերի վրայ արագ արագ քայլափոխել: Մուքը դեռ եւս խելքը վրան ժողոված չէր որ եկաւ կանգնեցաւ մի մեծ քաղաքի հրապարակի մէջ տեղը: Այդ հրապարակի չորս կողմը կային խանութներ, ու խուռն բաղմութիւնը առաջ ու յետ էր գրնում: ամեն մարդ իր գործովն էր զբաղուած: Մուքը գնաց, խառնուեցաւ ամբօխի մէջ, բայց շուտ հասկացաւ, որ աւելի լաւ էր նորան բաղմութենէն հեռի մնալը: նորան անգաղար բոթում էին երբեմն էլ հողաթափների վրան էին կոխում, եւ նա քիչ էր մնում, որ գետնին գլորուէր: Ինքն էլ շուտ շուտ դաշոյնը մէկ սորան ու մէկ նորան էր դիպցնում, այնպէս որ, կարող էին անգգաստութեան համար մի լաւ ծեծել:

Երկար ժամանակ Գաճաճ—Մուքը մտածում էր թէ՛ ինչ պէտք է անել, որ մի փոքր փող ճարէ: Թէ եւ կախարդական ցուպ ունէր, որ կարող էր նորան գետնաթաղ փո-

ղեր գտնել տալ, բայց ի՞նչ հնարով իմանար, թէ ո՛ր է այդ տեղը: Թէ եւ նա ինքն իրան ինչպէս մի չնաշխարհիկ արարած կարող է ցոյց տալ մարդոց եւ դորանով փող ճարել, բայց Մուքը այնքան անձնասիրութիւն ունէր, որ չէր յօժարել այդպիսի ստոր հնարներով փող դադելու: Վերջապէս նա մտածեց իր ոտերի արագութեամբ մի շահաւետ պարապմունք ճարել: «Շատ կարելի է, միտք էր անում նա, իմ հողաթափները կը տան ինձ հնար իմ ապրուստը ձեռք բերելու»: Եւ մտքի մէջ հաստատ որոշեց սուրհանգակի պաշտօն պտրելու: նորան թվում էր, որ այդպիսի պաշտօնը առաւելապէ՛ս սուլթանին է հարկաւոր. եւ այդ պատճառով ուղիղ դէպի արքունի ապարանքը գնաց: Իրան մօտ կանգնած էր մի պահապան ղինուոր, հարցուց նորան. «Ինչ ես ուզում»: Մուքը պատասխանեց՝ «Թագաւորի արքունիքի մէջ պաշտօն ուզում եմ ստանալ. ու պահապանը ցոյց տուեց նորան ներքնապետի բնակարանը: Գաճաճ—Մուքը ներկայացաւ ներքնապետին եւ ասաց որ ցանկանում է սուլթանի սուրհանգակը լինել, եւ նորին մեծութեան հրամանները ո՛ր որ պէտք լինի, կարող է շատ շուտ հասցնել: Ներքնապետը

ոտքից գլուխ նայեցաւ Մուքի վրայ ու ասաց՝ «Ո՛ր թշուառական, այդ պստիկ ոտերովդ ինչպէս կարող ես սուլթանի սուրհանդակը լինել. գնա՛ կորի՛ր աչքէս. ես ժամանակ չունիմ ամեն յիմարի հետ երկայն—բարակ խօսելու»: Քաճաճ—Մուքը հաւատացնում էր նորան, որ ոչ մի սուրհանդակ իրանից աւելի արագ վազել չէ՛ կարող եւ խնդրեց որ փորձ փորձեն:

Այս առաջարկութիւնը թէ եւ ծեծաղելի երեւցաւ ներքնապետին, այնու ամենայնիւ զբօսանքի համար, յօժարեցաւ նոյն իսկ երեկոն փորձել նորա ոտերի արագութիւնը ուրիշ սուրհանդակների հետ, տարաւ նորան արքունի խոհանոցը, հրամայեց կուշտ ուտեցնեն ու խմցնեն նորան, եւ ինքը գնաց արքունի պալատը, որ Քաճաճ—Մուքի խնդիրը սուլթանին յայտնէ: Սուլթանը ուրախ բնաւորութեան տէր մարդ էր. նորան շատ հաճելի երեւցաւ, որ ներքնապետը զանազան հնարներ է պտրում նորան զբօսեցնելու: Հրամայեց իւր ապարանքի ետեւը մի մարգի վրայ ասպարէզ պատրաստեն, իւր ամեն պաշտօնատարներին այդ հանդիսին հրաւիրեն. իսկ Քաճաճ—Մուքին անուշկերակուրներով կշտացնեն:

Սուլթանը այդ երեկոյի տեսարանի մասին պատմեց իւր իշխաններին ու իշխանուհիներին. նոքա պատմեցին իրանց սպասաւորներին. սպասաւորները իրանց բարեկամներին ու ազգականներին, այդ կերպով իրիկնապահին ամբողջ քաղաքի բնակիչները հաւաքուեցան մարգի վրայ, որ տեսնեն թէ՛ ինչպէս պիտի վազէ Քաճաճը:

Երբոր սուլթանը իւր բոլոր ընտանիներով ու զաւակներով բազմեցաւ յատկապէս այդ հանդիսի համար շինած բարձրաւանդ ակի վրայ, Քաճաճ—Մուքը բազմախուռն ամբօխի մէջէն դուրս գալով, սիրուն շարժուածքով եւ քաղաքաւարութեամբ գլուխ տուեց նոցա եւ պալատականներին: Փոքրիկ երեխային տեսնելով, ժողովուրդը ցնծալիւ ծափահարութեամբ եւ աղաղակով օդը թնդացուց, վասն զի այդ առաջին անգամն էր, որ մարգիկ տեսնում էին այդպիսի չնաշխարհիկ արարած: Երեւակայեցէ՛ք ձեզ մի ահագին գլուխ փոքրիկ մարմնի վրայ հաստատած, չափազանց լայն վարտիք եւ լօդիկ, երկայն դաշոյն՝ խրած գօտիի ետեւ, մանրիկ ոտեր ահագին մեծութեան հողաթափների մէջ,—այս ամենը միասին առած, ծիծաղութուլացնում էր բազմախուռն ամբօխին,

բայց Գաճաճ—Մուքը ամենեւին չըխռովեցաւ ժողովրդի ծափ—ծիծաղէն ու կատակներէն։ Իւր ցուպի վրայ թեք ընկած հպարտ հպարտ սպասում էր իւր ախոյեանին։ Գաճաճ—Մուքի ցանկութեամբ այդ պայքարի համար ներքնապետը ընտրել էր սուրհանդակներէն ամենալաւին, որ Մուքի մօտ կանգնած, սպասում էր նշանին։ Ամարդան իշխանը իւր քողով նշան տուեց, ու սուրհանդակները սկսան մարգի վրայ այնպէս արագ վազելու, ասես թէ, երկուսն էլ մի մի նետ լինէին՝ հմուտ ձեռքով արձակած աղեղէն։

Իսկզբան Մուքը թոյլ տուեց, որ ախոյեանը բաւականին տարածութիւն առաջէ իրմէն, բայց յետոյ «չո՛ւ» ասելով հողաթափներին, ոչ միայն նորա ետեւէն հասաւ, այլ եւ անցաւ նորանէն, եւ արագ արագ վազելով, հասաւ նպատակին ու կանգնեցաւ։ Հատ ժամանակ անցնելէն յետ, նորա ախոյեանը, ծանր հեւալով ու սաստիկ յոգնած, կարողացաւ գայ։ Հանդիսատեսները ապշած մնացին։ Ամենից առաջ սուլթանը սկսաւ ծափահարել, եւ նորանից յետ բոլոր բազմութիւնը ծափահարեց, աղաղակելով «Կեցցէ՛ Գաճաճ—Մուքը, քաջափաղ սուրհանդակը»։

Գաճաճ—Մուքին առօք—փառօք տարին

կանգնեցողին սուլթանի առջեւ։ Նա ընկաւ թագաւորի ոտերին ու ասաց՝ «Ո՛վ վեհափառ թագաւոր, ինչ որ այժմ տեսար, այդ իմ հմտութեան ամենափոքր մասն է՝ ես կարող եմ աւելի նշանաւոր բաներ քեզ ցուցնել՝ կրքարեհաճի՞ս արդեօք ընդունել ինձ ի թիւս քո սուրհանդակներին»։ Սուլթանը պատասխանեց՝ «Սիրելի Մուք, դու կրճառայես իմ առջեւ, եւ ո՛չ մի քայլափոխ ինձանից չես հեռանալ։ տարեկան ռոճիկդ կը լինի հարիւր ոսկի դահեկան, եւ իմ գլխաւոր աւագանիի հետ միասին սեղան կընստիս»։

Փառք Աստուծոյ, վերջապէս գտայ ես իմ վաղուցուայ պտրած բաղդը,» ասաց Գաճաճ—Մուքը։ Նա հոգւով չափ ուրախ էր, որ սուլթանի առջեւ շնորհ է գտել, եւ նորա գաղտնի բանագնացութեանց մէջ ծանրակշիռ պաշտօն է կատարում։ Եւ իրաւ որ նա իւր թագաւորի հրամանները ճիշդ եւ շուտ էր կատարում։

Սուլթանի դրանիկները ատելով ատեցին խեղճ Գաճաճին, որ իւր ոտերի արագութեան պատճառաւ թագաւորի սիրելին էր դարձել։ Ղանազան զրպարտութիւններ ու չարախօսութիւններ տարածելով նորա մասին՝ կամենում էին թագաւորի աչքէն հանել, բայց

նոցա ամեն ամօթալի աշխատանքը ի դուր
կորան, վասն զի թագաւորը պինդ համոզ-
ուած էր նորա մոտեմութեանը:

Մուքը հասկացաւ, որ իրան ատու՝ են,
եւ ամեն հնար գործ են դնում վնասելու.
բայց որովհետեւ ի բնէ նա բարեօրոտ էր, չէր
ուզում վրէժխնդիր լինիլ նոցա, այլ ընդ-
հակառակն, միտք էր անում թէ՛ ի՛նչ բա-
րերարութիւններ անէ, որ նոցա սիրտը դէ-
պի իրան քաշէ, եւ այդ դիտմամբ հնար էր
պտրում շատ փող ձեռք ձգել, որ առաւօ-
րէն թշնամիներուն ընծայէ: Յանկարծ նորա
միտքը եկաւ կախարդական ցուպը:

Ժողովրդի մէջ հինուց աւանդութիւն կար,
իբր թէ այժմուայ սուլթանի հայրը, ասպա-
տակող թշնամիներէն երկիւղ կրելով, իւր
բոլոր հարստութիւնը գետնի մէջ թաղել է,
եւ այդ անցքէն յետ անմիջապէս ընկել մե-
ռել է ու կարողացած չէ՝ այդ թաքուն տեղը
ժառանգին ցուցնելու: Երբ այս լուրը ընկաւ
Մուքի ականջը, էլ այնուհետեւ առանց կա-
խարդական ցուպին նա ոչ մի տեղ չէր գը-
նում, այլ միշտ առնում էր հետը, որպէս
զի՛, անցնելով այն տեղի վրայէն, ցուպը ցոյց
տայ նորա գանձի թաղուած տեղը:

Մի օր, իրիկնադէմին, թագաւորական պար-

տէզի խոր տեղերը շրջելիս, յանկարծ ցուպը
ձեռքէն դուրս եկաւ ու գնաց գետնին երեք
անգամ շփուեցաւ: Մուքը հասկացաւ թէ՛
այդ ի՛նչ կընշանակէր. եւ խսկոյն հանեց դա-
շոյնը ու չորս կողմը բաժնի ծառերի վրայ նը-
շան արաւ, եւ ինքը գնաց ապարանք. ծա-
րեց թի ու բաժնի ու սպասեց մինչեւ գիշեր:

Թաղած գանձը փորելով դուրս հանել
գետնէն շատ դժուար էր Գաճաճ—Մուքի
համար. նորա ձեռները մանր ու թոյլ էին,
իսկ բաժնի մեծ էր ու ծանր: Թէ եւ երկու
ժամ անխոնջ աշխատեցաւ, բայց երկու թից
անգամ չըկարողացաւ գետինը փորել: Նա
ճիգ թափելէն յետ, վերջապէս, նորա բաժնի
մի կարծր բանի դիպաւ, որից մետաղի ձայն
էր գալիս: Մուքը խրախուսուած, նոր ու-
ժով սկսեց աշխատել, եւ շուտով հասաւ
երկաթէ կափարիչի: Իսկոյն իջաւ փորած
փոսի մէջ եւ տեսաւ որ այդ կափարիչով ծած-
կած էր մի ահագին կաթսայ՝ բերնէ—բերան
ոսկի դահեկաններով լցուած: Մուքի ոյժը
չըպատեց բոլոր կաթսան բարձրացնելու, եւ
այդ պատճառաւ ձեռքը մոցող նորա մէջ
եւ ագուռ ագուռ սկսաւ դահեկանները հա-
նելու ու լայն վարտիքի, գօտիի ու լօղիկի մէջ
ածնելու, մէկ խօսքով՝ այնքան ոսկի առաւ:

որքան որ կարողացաւ բարձրացնել. իսկ մնացածը հողով ծածկեց, վրան էլ չորացած անեւներ ցանեց, ու գնաց ապարանք: Լաւ է որ հագին էր կախարդական հողաթափը, ապա թէ ոչ՝ այդչափ ծանր բռնով նա տեղէն անգամ շարժել կարողանալու չէր: Զիարդ եւ իցէ հասաւ իւր սենեակը եւ գտած ոսկիները բարձի տակ պահեց:

Այսպէս հարստացած, Մուքը կարծում էր թէ՝ այնուհետեւ նորան շատ հեշտ պիտի լինի փողի զօրութեամբ իւր ամեն չարակամներին հաւատարիմ բարեկամներ դարձնել: Այս բանից արդէն դիւրին է մակաբերելը, թէ որքան անփորձ մարդ էր խեղճ Գաճաճ—Մուքը: Ո՞վ է կարողացել փողով բարեկամ ճարել, որ նա էր ուզում: Ո՛հ, ի՛նչպէս երջանիկ մարդ պիտի լինէր նա, եթէ կրունկի վրայ երեք անգամ պտուտ գար, ու այդ գանձը հետը առած, հեռու հեռու փախչէր:

Գաճաճ—Մուքը սկսեց ոսկին ագուռներով աջ ու ձախ ցրուել, եւ դորանով նախանձողների թիւը շատացնելէն զատ, ուրիշ ոչինչ օգուտ չունեցաւ. Գլխաւոր խոհարար Ախուլին ասում էր, որ նա սուտ փող է շինում. Ահմէդ ներքնապետը ասում էր թէ՝

նա խաբելով առնում էր թագաւորէն. Աբգալլա գանձապետը, Մուքի ոխերիմ թըշնամին եւ շատ անգամ գանձարանէն փող գողացողը ասում էր թէ՝ նա արքունի գանձարանէն է գողանում: Սոքա ամենքը եւ հետերը Քօրզուխ տակառապետը դաւադիր եղան խեղճ Գաճաճ—Մուքի դէմ: Քօրզուխը ախուր երեսովներկայացաւ սուլթանին: Սուլթանը հարցուց՝ «Ինչո՞ւ ախուր ես:» Եւ նա կեղծաւորութեամբ պատասխանեց՝ «Ո՞ր տէր իմ, ի՛նչպէս ախուր չըլինիմ, երբորքո երեսի շնորհքէն ես բոլորովին զրկած եմ: «Այդ ի՛նչ գատարկ բաներ է ասածդ, ասաց սուլթանը. «Ո՞ր օրից իմ բարեհաճութեան արեգակը դադարել է իւր ճառագայթներովը քեզ լուսաւորելու:» Քօրզուխը պատասխանեց, որ սուլթանը ոսկու մէջ թաթախեցնում է իւր գլխաւոր սուրհանդակին, իսկ մնացած իւր հաւատարիմ ծառաներին ոչինչ չէ շնորհում:

Այս լուրը շատ զարմացուց սուլթանին. նա հրամայեց, պատմել Գաճաճ—Մուքի առատաձեռնութեան մանրամասնութիւնքը. միւս դաւադիրներն էլ այդ միջոցին կամաց կամաց մօտեցան եւ թագաւորի սրտի մէջ անզգալի կերպով կասկած ցանեցին խեղճ

ու պարզամիտ Մուքի դէմ, եւ հաւատա-
ցուցին նորան, որ Գլխաւոր սուրհանդակը
անշուշտ գանձարանը կողոպտած պիտի լի-
նայ: Այդ բանի մէջ ամենէն աւելի ուրախ
էր գանձապետը, նա շատ լաւ գիտէր, որ
գանձարանի մէջ շատ փող է պակաս, եւ միշտ
ահ ու դողի մէջ էր, որմի օր հաշիւ կը պա-
հանջեն նորանից եւ գողութիւնը երեւան
կենէ: Սուլթանը հաւատաց իւր պաշտօնա-
տարներէ արած ամբաստանութեանը եւ հրա-
մայեց նոցա, որ Մուքի ամեն քայլափոխը
արթուն հսկեն ու գողութեան մէջ բռնեն:

Հետեւեալ գիշերը Գաճաճ—Մուքը առաւ
բահը ու թաքուն մտաւ պարտէզ, որ նորից
ոսկի առնէ: Վասն զի այն անգամուայ տա-
րածը արդէն սպառել էր սուտ բարեկամնե-
րին բաժանելով: Գլխաւոր խոհարար Ախու-
լին եւ գանձապետ Աբգալլան գնացին նորա
ետեւէն, եւ նոյն իսկ վայրկենին, երբ Մուքը
ուզում էր ոսկին կաթսայէն հանել ու լծ-
դիկի մէջ ածել, ընկան վրան, ձեռք ու ոտքը
կապած՝ բերին կանգնեցուցին թագաւորի
առջեւ: Նորին վեհափառութիւնը բարկու-
թենէն կրակ դարձաւ—նորան անուշ քնէն
էին զարթացրել—այս անգամ շատ անփա-
ռուսակ կերպով ընդունեց սիրական սուր-

հանդակին եւ հրամայեց որ նորա վրայ
խսկոյն դատաստան բանան: Կաթսան հանե-
ցին գետնէն եւ բերին սուլթանի առջեւ:
Գանձապետը ասաց, որ նա Մուքի վրայ հա-
սաւ հէնց այն ըրպէին, երբ նա ոսկիով լի
կաթսան ուզում էր գետնի մէջ թաղելու:

Սուլթանը հարցուց մեղապարտին՝ ճշմա-
րի՞ւտ է, ինչ որ ասում են այս մարդիկը քո
դէմ, եւ կամ՝ ռոտեղից առել ես դու այդ-
քան ոսկի գահեկաններ, Գաճաճ—Մուքը
բացասիրտ խոստովանեցաւ, որ ոսկիները
գտել է պարտէզի մէջ, եւ այժմ ուզում էր
ո՛չ թէ թաղել, այլ թաղած տեղէն հանել
նոցա:

Այս խօսքերը լսելով, ներկայ գտնուողները
ծիծաղեցան, իսկ սուլթանը ե՛ւս առաւել
բարկացաւ Մուքի լրբութեան վրայ ու կան-
չեց. «Գաճաճի դու, բաւական չ'է, որ թա-
գաւորիդ կողոպտեցիր, այժմ կամենում
ես նորան խաբէ՞լ եւս: Աբգալլա գանձապետ,
ասա՛ ինձ, իմ գանձարանի մէջ ճիշդ ա՛յդ-
քան փող է պակաս, որքան որ կայ այս կաթ-
սայի մէջ»:

Գանձապետը պատասխանեց, որ նա պատ-
րաստ է երգում անելու, որ այդ արքունի
փող է, վասն զի, քանի մի ժամանակէ իվեր,

արքունի գանձարանի մէջ մեծ պակասութիւն է նկատել:

Այն ժամանակ սուլթանը հրամայեց, որ Քաճաճ—Մուքի ձեռքն ու ոտքը շղթայեն եւ ձգեն բանտ, իսկ ոսկին տուեց գանձապետին, որ տանէ: Գանձարանը դնէ: Արդալլան շատ գոչ մնաց, որ այդ փորձանքը գրելէն անցաւ, կաթսան տուն տարաւ ու ըսկրսեց մէջի ցոլուն ոսկի գահեկանները համբել: Բայց թշուառականը այն մասին լուռ կեցաւ ու մարդու բան չասաց, որ կաթսայի յատակումը կար մի տոմսակ՝ մէջը այսպէս գրած. «Թշնամին ասպատակեց իմ երկիրը, եւ այդ պատճառաւ ես ստիպուած եղայ իմ գանձի մեծ մասը գետնաթաղ անել: Ով որ կը գտնէ այն եւ իսկոյն իմ որդուն չի տալ, պարտական լինի Աստուծոյ ահեղ դատաստանին»:

Սուլթան Սադի:

Քաճաճ—Մուքը, բանտի մէջ նստած՝ տրրուճադին մտքերով մաշվում էր. նա շատ լաւ գիտէր, որ օրէնքով արքունի գանձ գողացողը մահու դատակնիք պիտի կրէ, այնու աւենայնիւ նա չէր ուզում իւր ցուպի

զօրութիւնը յայտնելու, վախենալով որ՝ հողաթափներէն եւս կը գրկուի: Բայց, տարաբաղդաբար, բանտի մէջ հողաթափները բոլորովին անօգուտ էին նորան, քանի՜ քանի անգամ նա փորձ փորձեց կրունկի վրայ պտուտ գալու, բայց իզո՞ւր. ծանր շղթաները արգելառիթ էին. Միւս օր Մուքին յայտնեցին, որ նորա վրայ մահու դատակնիք պիտի կարգան: Ողորմելի տղան միտք արաւ, որ լաւ է ցուպէն գրկուի, քան թէ խայտառակ մահուց մեռնի. եւ խնդրեց դահլիճներին, որ երթան ասն թագաւորին, որ «Մուքը կամենում է ըեզ մի գաղտնիք յայտնել»: Սուլթանը հրամայեց, որ Մուքին բերեն, առջեւը կանգնեցնեն. եւ Մուքը յայտնեց նորան ցուպի կախարդական զօրութիւնը: Թագաւորը իսկզբան չը հաւատաց, բայց Մուքը խնդրեց նորան, որ մահու դատակնիքը վրան չը կարդացած, փորձ փորձեն: Սուլթանը յօժարեցաւ, եւ հրամայեց թաքուն տեղ քանի մի ոսկի թաղեն. եւ յետոյ տարաւ հետը Մուքին ու հրամայեց պտրել: Նա ժամանակ վրայ չանցած, թաղած ոսկին գտնուեցաւ. վասն զի ցուպը, հէնց թագաւորի ներկայութեանը, դուրս պրծաւ Քաճաճի ձեռքէն ու երեք անգամ խփեց գետնին: Այն

ժամանակ թագաւորը համոզուեցաւ, որ
գանձապետը նորան խաբել է. եւ արեւելեան
աշխարհների սովորութեամբ ուղարկեց նո-
րան ասպիւռ-ձէ ժապաւնի, որ նշանակում էր
թէ՝ նա պարտաւոր է ինքն իրան խեղդա-
մահ անելու. իսկ Քաճաճ—Մուքին ասաց,
«Կեանքդ քեզ պարգեւում եմ. բայց որով-
հետեւ նկատում եմ, որ բացի ցուպէն դու
մի այլ գաղտնիք եւս ունիս, որ ինձ չըյայտ
նեցիր, այդ պատճառաւ քեզ այնքան կը-
թողնեմ բանտի մէջ արգելուած, մինչեւ որ
չըյայտնես ինձ պատճառը, թէ ինչո՞ւ արագ-
վազում ես»: Մի տաժանական գիշեր միայն
մնալով բանտի մէջ Մուքը այնպիսի գարշանք
էր ստացել նորամէն, որ իսկոյն յայտնեց
թագաւորին, որ ոտերի արագութեան միակ
պատճառը հողաթափներն էին. բայց սուլ-
թանէն թաքուն պահեց նոցա այն յատկու-
թիւնը, որ կրունկի վրայ երեք անգամ պը-
տուտ—գալով, կարելի էր թռչիլ: Սուլթանը
փորձի համար հագաւ հողաթափները ու խե-
լագարի նման սկսաւ վազելու պարտէզի
մէջ. ուզում էր կանգ առնել, բայց չէր կա-
րողանում հողաթափները կանգնեցնել: Քա-
ճաճ—Մուքը, սիրտը պաղեցնելու համար,
լուռ էր կեցել ու չէր յայտնում նորան, թէ

ինչպէ՞ս պէտք է կասեցնել. ողորմելի սուլ-
թանը այնքան վաղեցի մինչեւ որ շունչը կը-
տրորուած՝ գետնին փռուեցաւ:

Երբոր ուշքը վրան եկաւ, սուլթանը սաս-
տիկ բարկացաւ Քաճաճ—Մուքի վրայ, որ
թոյլ տուեց նորան այդքան շատ վազելու:
«Որովհետեւ ես խոստացայ խնայելքս կեանքը
եւ ազատութիւն տալ քեզ, ահա կատարում
եմ խօսքս. տալիս եմ քեզ տասներկու ժամ,
եթէ այդ միջոցին իմերկրէն դուրս չերթաս,
իսկոյն կըհրամայեմ քեզ կախել»: Հողաթափ-
ները ու ցուպը թագաւորի հրամանով տա-
րին աւ գրին արքունի թանգարանի մէջ:

Քաճաճ—Մուքը թողեց սուլթանի երկիրը
այնպէս աղքատ, ինչպէս որ մտնելու ժամա-
նակն էր. շատ սգալի իւր ցնորամիտ շուայ-
լութիւնը եւ շատ լացեց իւր անբաղդ գլխի
վրայ. եթէ նա մարդոց քիչ հաւատար ու քիչ
սիրէր, անշուշտ այդքան աղէտք գալու չէին
նորա գլխին, եւ նա մինչեւ վերջը փառք ու
պատողով պիտի մնար թագաւորի աղարանքի
մէջ. նորա բաղդէն սուլթանի երկիրը շատ
ընդարձակ չէր. իննը—տասը ժամէն կարո-
ղացաւ մինչեւ սահմանագլուխը հասնել, թէ եւ
նորա համար արդէն դժուար էր առանց կա-
խարդական հողաթափների ման գալը:

Սահմանը որ անցաւ, նա չուզեց արահետ ճանապարհով երթալ, այլ մի կողմ շեղուեցաւ ու մտաւ թաւուտ անտառ, եւ կամենում էր մինչեւ մահը այնտեղ մնալ, հեռի մարդկանցից, որոնց նա ատելով ատում էր: Անտառի մէջ մի այնպիսի տեղ գտաւ, որ բոլորովին յարմար էր նորա ցանկութեան: Վճիտ աղբիւրը, որ անցնում էր ստուերախիտ թրգենինների մէջէն եւ սիգաւէտ կակուղ մարգը, ասես թէ, հրաւիրում էին նորան հանգչելու: Բայց նա աչքով աչք չունէր բնութեան գեղեցկութիւնները վայելելու: Ընկաւ գետնի վրայ ու մտքի մէջ հաստատ որոշեց տեղն ի տեղ սովալլուկ մեռնել: Մահին սպասելով, կամաց կամաց նորա քունը տարաւ. անուշ քնից յետոյ նորա փորը քաղցածեցաւ: Մութը միտք արաւ. «քաղցած մեռնելը շատ դժուար ու յիմար բան է:» Աչքը չորս կողմը դարձուց ու փորը կշտացնելու բան պտրեց:

Տեսաւ որ՝ այն ծառը, որի ստուերի տակ պառկել էր, լիքն է հասուն թուղբով: Մագըլցի բարձրացաւ նորա ոստի վրայ ու ախորժակով կերաւ անուշ պտուղները: Քաղցը հանգարտեցնելէն յետ, գնաց աղբիւրի մօտ, որ ծարաւն էլ կտրէ. բայց ո՞վ կարող է նկարագրել նորա սարսափը, երբ ջրի մէջ տեսաւ, որ ե-

րեսի վրայ բաժ էր ահագին քիթ, իսկ գըլխին՝ երկայն ականջներ: Ձեռքը յուսահատաբար ականջին տարաւ իմանայ թէ՛ իրաւ այնպէս երկայն էին, ինչպէս որ ջրի մէջ էին երեւում, եւ համագուեցաւ որ առ սակաւը մէկ կանգուն կլինէին:

«Վայ ինձ, կանչեց նա, ես արժանի եմ էջի ականջներ կրելու, վասն զի էջի նման ոտնակոխ արի իմ բաղդը»: Տխուր ման եկաւ, նա ծառերի տակ ու նորից քաղցածեցաւ, որովհետեւ անտառի մէջ ուրիշ ուտելու պտուղներ չը կային, նա դարձեալ քաղեց թուղ ու կերաւ: Երբոր երկրորդ անգամ էլ կշտացաւ, գլխին դրեց իւր փակեղը այն դիտմամբ, որ տեսնէ՝ կա՞րող է արդեօք զհարգ եւ իցէ նորա տակը պահել երկայն ականջները. ու դիպչելով ականջներին, նորան այնպէս թուեցաւ, որ նոքա կորել էին: Վազէ՛վազ մօտեցաւ աղբիւրին, որ մէջը իւր պատկերը տեսնէ, եւ տեսաւ որ, իրաւ, նորա ականջները նախկին ձեւն էին ստացել:

Այն ժամանակ նա հասկացաւ որ՝ անտառի մէջ երկու տեսակ թղենի էր բնում, մինի պտուղը քիթ ու ականջներ էին երկարացնում, իսկ միւսինը, նոցա բնական ձեւն էին տալիս: Եւ ուրախութեամբ իմացաւ, որ ճակատա-

գիրը նորան անտէր թողուցած չէ՝. եւ այս անգամն էլ տալիս է նորան հնար իւր վիճակը բարձրելու։ Այդ երկու տեսակ թուզերից քաղեց ա՛յնքան, որքան որ կարող էր տանել եւ հետը առած, գնաց այն երկիրը, որտեղից նորան արտաքսել էին։ Մօտաւոր քաղաքը հասնելով այնպէս յաջողակ ծպտեցաւ, որ անհնարին էր նորան ճանաչելը, եւ այնուհետեւ գնաց սուլթանի մայրաքաղաքը։

Տարուայ այն եղանակն էր, երբ պտուղները հազուադէպ էին։ Իմանալով որ՝ խոհարարը թագաւորի սեղանի համար միշտ հազուադէպ բաներ է գնում, նա թզերով լիքը կողովը տաքաւ դրաւ ապարանքի դրանը, ինքն էլ նստաւ մօտը։ Վրայ շատ ժամանակ չանցած, թագաւորի խոհարարն էլ եկաւ, աչքէ անցուց ուտելու պաշարները, որ ծախողները բերել շարել էին ապարանքի առջեւ, եւ վերջապէս նկատեց Մուքի կողովը։ «Ահա՛ հազուադէպ մի բան, առաջ նա մտքի մէջ, նորին վեհափառութիւնը շատ կ'ուրախանայ։ Այ տղայ, ի՞նչ ես ուզում թզերիդ համար։» Գաճաճ—Մուքը շատ չափաւոր գին պահանջեց իւր ապրանքի համար, որն խոհարարը, առանց ծախս անելու, վճարեց նորան. կողովով թուղը տուեց հետի ծառայի ձեռքը

եւ առաջ գնաց՝ ուրիշ ուտելու պաշարներ գնելու։ Իսկ Գաճաճ—Մուքը վազէվազ հեռացաւ ապարանքէն, որ երբ սուլթանի քիթը ու տկանջները երկայնանան, նորան չըրբունեն ու չը դատապարտեն ինչպէս չարագործի։

Այն օր ճաշի վրայ սուլթանը շատ ուրախ էր. քանի՛ քանի անգամ իւր բարեհաճութիւնը յայտնեց գլխաւոր խոհարարին որ գիտէ նորա սեղանի համար միշտ հազուադէպ եւ համեղ ուտելիք ծարել. իսկ խոհարարը, իմանալով որ՝ այն օր նորա համար ամենապատուական աղանդեր ունի պատրաստած, անձնաբաւականութեամբ ասաց նորան. «Ձե՛րդ վեհափառութիւն, այդ դեռ եւս ամենը չէ՛. դուք տեսէ՛ք վերջը ի՞նչ կըլինի։» Իշխանազները ու դշխոսները հետաքրքիր էին իմանալու արդեօք այդ ի՞նչ հիանալի բան պիտի լինի որ խոհարարը պատրաստել է նոցա համար, եւ երբ որ բերին ափսէն, հասուն թզերով լցրած, ամենքը հիացման աղաղակ բարձրացուցին «Ախ, այդ ի՞նչ հասուն ու գեղեցիկ թզեր են» ասելով։ Սուլթանը իւր առջեւ կանչեց գլխաւոր խոհարարին յայտնեց նորան իւր առանձին շնորհը. եւ ապա սկսաւ իւր ձեռքով բաժանել ամենին պտուղները։ Իշխանազներին ու դըշ-

խոնքերին տուեց երկ-երկու թուղ, աւագանիին՝ մի մի՝ իսկ մնացած ամենը իրա առջեւ քաշեց, եւ սկսեց ագահաբար ուտել:

«Հա՛յր, աղաղակեց Ամարիս դշխուն, այդ ի՞նչ կերպարանք է, որ դու ունիս»: Ամենքի աչքերը դարձան սուլթանի վրայ, ու զարմանալով տեսան նորա երկու ականջները, որ փակեղը բաձրացրել էին, եւ երկայն քիթը, որ շուրթերի վրայէն դէպի մօրուքն էր կախուած: Հիացքով ու սարսափանքով մէկմէկու վրայ նայեցան հիւրերը—ամենքն էլ այդ տեսակ էին զարգարած, թէ՛ եւ նոցա քիթ ու ականջները սուլթանի նման մեծ չէին, պատճառ որ՝ նորա չափ շատ կերած չէին:

Դժուար չէ՝ հասկանալը, թէ ի՞նչ շփոթի մէջ էին թագաւորը եւ նորա մօտի մարդիկը: Իսկոյն մարդիկ ուզարկեցին, ու որքան բռնաբանեցին կային մայրաքաղաքի մէջ, ամենքին բերել տուին. եկան հանդիսացան ահագին բազմութիւն բռնակներով ու վերաբոյժների, եւ նոցա հրամանով լիտրներով գեղահատեր ու դոյլերով ճարեր ու գրուանքաներով փողիներ բերուեցան, բայց ամենը անօգուտ եղան. ո՛չ քիթերը կարճացան մարդոց եւ ո՛չ ականջները: Դրանիկներէն մինի ականջները ու քիթը մինչեւ անգամ փորձեցին

կտրելու, բայց այդ եւս ոչինչ օգուտ չը տուեց. կտրած անդամները նորից բսան:

Մութը քաղաքի մէջ պահուած, լսում էր այդ ամեն անցքը: «Այժմ իմ հերթը հասաւ», մտածեց նա: Գլխաւոր խոհարարէն ստացած փողով գնեց կարգացողի հայաւներ, կղակին կապեց երկայն այծի մօրուք, եւ այդպէս կերպարանափոխուած, պարկով թզերը շալակած, ուղիղ դէպի սուլթանի ապարանքը գնաց. դռնապանին յայտնեց, որ ինքը նորեկ բժիշկ է եւ իւր արուեստին շատ հմուտ, եւ խնդրեց, որ նորա գալու մասին թագաւորին իմացում տայ: Ներս որ մտաւ, առաջ ու առաջ նորան չէին ուզում հաւատալ, բայց նա զիարդ եւ իցէ համոզեց իշխանուհիներէն մինին, որ մի հատ թուղ ուտէ. իշխանուհին յօժարեցաւ եւ կերաւ. ու նորա քիթը եւ ականջները ստացան առաջուայ բնական մեծութիւնը: Այն ժամանակ թագաւորը բռնեց նորա ձեռքէն ու լուռ մօռնջ տարաւ իրա առանձնատենեակը, եւ այնտեղ մի դուռ բացեց, որ տանում էր դէպի արքունի թանգարանը ու ասաց. «Ահա՛ իմ ամեն գանձը քո առջեւն է. անի՛նչ որ սիրտդ կուզէ եւ որքան որ կուզէ, միայն թէ աղատէ՛ ինձ այս խոյտառակ

տգեղութենէն»։ Այս խօսքերը նուագարանի ձայնի նման ախորժալսւր թուեցան Գաճաճ — Մուքին։ Երբոր թանգարանը մտաւ, Մուքը իսկոյն գետնի վրայ տեսաւ իւր հոգաթափները եւ նոցա մօտ իւր կախարդական ցուպը։ Ման եկաւ թագաւորի լայնարձակ ապարանքի մէջ իբր թէ նորա գանձի մէջէն իւր հաւնածը ընտրել է ուզում՝ ինչպէս վարձատրութիւն իւր աշխատանքին, բայց նորից մօտենալով իւր հոգաթափներին, հապճեպով հագաւ նոցա, առաւ ցուպը, պուկեց երեսէն սուտ մօրուքը եւ ցոյց տուաւ սուր թանին արտաքսած Մուքի ծանօթ երեսը, պսելով. «Աւտապրո՛ւթ թագաւոր, դու արժանի ես այդ տգեղութեան, վասն զի քո մօտերիմ ծառային, փոխանակ վարձատրելու, զրկեցիր ու պատուհասեցիր։ Ես թողնում եմ քեզ քո երկայն ականջները ու քիթը. թո՛ղ ամեն օր նոքա քեզ յիշեն Գաճաճ — Մուքին»։ Այս որ ասաց, այնպէս շուտ երեք անգամ պտուտ եկաւ կրօնկի վրայ եւ ցանկացաւ իւր մայրենի քաղաքը երթալ, որ սուրթանը ժամանակ չունեցաւ իւր ծառաներին օգնութեան կանչելու։

Այն օրից յետ Գաճաճ — Մուքը ճոխ կեանք է անցնում։ Բայց կենում է մենակ,

վասն զի արհամարհում է մարդոց։ Կեանքի փորձը նորան իմաստուն դարձուց, եւ չընայելով որ իհրէշի կերպարանք ունի, նա արժանի է ո՛չ թէ կատականքի, այլ ընդհակառակն, խորին ակնածութեան։»

Այսպէս պատմեց հայրս, եւ ես շատ փոշմանեցայ իմ այդպիսի անվայել եւ ամօթալի վարմունքի համար Գաճաճ — Մուքի հետ։ Հայրս ինձ ներեց։ Հօրէս լսածս ամենը պատմեցի ընկերներիս, եւ մենք նորան այն աստիճան սիրեցինք, որ այնուհետեւ ո՛չ միայն չէինք ծիծաղում, այլ ընդհակառակն ամեն տեսնելիս, նորան աւելի էինք պատուում ու մեծարում, քան թէ զագիին ու Միւֆթիին։

Ճանապարհորդները կամեցան այդ իջեւանումը ամբողջ օր անցնել, որպէս զի եւ իրանք, և զրաստները յոգնութիւն առնեն ու կազդուրուին։ Ամենքը ուրախ էին և զբօսնում էին զանազան խաղերով։ Ճաշէն յետ հրաւիրեցին հինգերորդ վաճառականին, որ նմանապէս մի բան պատմէ, վասն զի այս անգամուայ հերթը նորանն էր։ Ալի Զիզախը ասաց, որ նորա կեանքը շատ աղքատ է արկածքներով, և նորան ոչինչ նշանաւոր և արժանի ուշադրութեան բան պատահած չէ. և այդ պատճառաւ նա մտադիր է պատմել Սուր Իշխանի մահը, որ ինքն էլ ուրիշներին է լսել։

ՊԱՏՄԱՌԻՒՆԸ

[illegible]

ՍՈՒՑ ԻՇԽԱՆՈՐԴԻԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

«Առեւնով—Ժամանակով մէկմը կար մէկմը
չկար (*)» մէկ ճարպիկ ու համեստ աշկերտ
կար, անունը Լաբաքան: Նորա վարպետը
Աղէքսանդրիա քաղաքի մէջ իր հմուտ թիւնով
հաշակուած դերձակ էր: Մեղք էր ասելը, որ
Լաբաքանը ծոյլ կամ իւր գործի մէջ անընդու-
նակ էր. ընդհակառակն, նա համ շուտ էր
բան—բանում: Համ էլ լաւ. բայց նա մէկ
տարօրինակ բնաւորութեան տէր էր. երբե-
մըն այնպէս ժիր ու արագ էր կարում, որ
ձեռքի ասեղը տաքանում: Կրակ էր դառ-
նում: Դերձանը (թել) սուլում էր եւ նո-

(*) Նախիջևանցին հէքեթը այս խօսքերով է
սկսում: Անշուշտ, խորին հնութենէ նշխարած
ձև է:

րա կարը իւր մաքրութիւնովն ու գեղեց-
կութիւնովն ամենից գերազանց էր. իսկ
շատ անգամ այնպէս էր պատահում, որ
ձեռքերը ծալած աչքերը մի որ եւ է բանի
վրայ պչած՝ ամբողջ օրերով անշարժ, ան-
գործ եւ մտածմունքի մէջ խորանուզած,
մնում էր. եւ այդ ժամանակ նորա դէմքի
վրայ մէկ գերբնական ու վեհապանծ բան
էր նշմարւում: այդպիսի գիպուածներում
վարպետն ու աշկերտները սովորաբար ասում
էին՝ «Էլի մեր Լաբաքանը վրան արեայազնի
կերպարանք առաւ»:

Ուրբաթ օրերը, երբ կրօնասէր տաճիկնե-
րը մզկիթների մէջ աղօթքները կատարած,
տուն էին վերադառնում, Լաբաքանը հանդէս
էր գալիս իւր գեղեցիկ հալաւներով, որ նա
ձեռք էր բերել աշխատանքով ու խնայողու-
թիւնով: Նորա գնացքը ծանր ու փառահեղ
էր. եւ եթէ ճանապարհին ընկերներն ու
ծանօթները նորան գլուխ էին տալիս, ա-
սելով՝ «Բարեւ քեզ, սիրելի Լաբաքան. ի՞նչպէս
է քո առողջութիւնը», Լաբաքանը բարեւին
բարեւով պատասխանելու տեղ, իշխանի նման
աչք ու ունքերով էր բարեւում: Վարպետը
շատ անգամ ասում էր նորան. «Ա՛խ, Լաբա-
քան, Լաբաքան, դու ո՛չ հասարակ արուեստա-

ւոր: այլ իշխանորդի պիտի ծնէիր: Ու
Լաբաքանը նորան պատասխանում էր՝
միթէ դու էլ նկատել ես այդ բանը: Իմ
մտքէս էլ շատ անգամ անցնում է այդ:

Այս կերպով քանի մի ժամանակ կեցաւ
Լաբաքանը: Վարպետը նորա յիմարութիւն-
ները տանում էր այն պատճառով, որ նա
իւր ընկերների մէջ ամենից հմուտ ու գոր-
ծունեան էր: Ինքն էլ բարի տղայ էր:

Մի օր այնպէս պատահեցաւ որ Սուլթա-
նի եղբայր Սէլիմը եկաւ Աղէքսանդրիա, ու
իր պահծու հալաւներից մինը ուղարկեց
վարպետին: որ յիշանայ ասես փոփոխութիւն
անէ: վարպետն էլ յանձնեց Լաբաքանին,
որն, ինչպէս ասացի, նորա աշկերտների մէջ
ամենէն հմուտ կարողն էր: Իրիկուայ գէմ
երբոր վարպետն ու աշկերտները աշխա-
տանքէ յոգնած, տուն գնացին հանգստա-
նալու: Լաբաքանը ասես թէ մէկ գաղտնի
ազգեցութենէ դրդուած, յետ դարձաւ ա-
րուեստանոցը: ուր կախած էր սուլթանի
եղբոր հալաւը, ու երկար ժամանակ նորա
առջեւ կանգնած մտախոհ նայում էր: մերթ
զմայելով նորա ոսկէթել գեղեցկանկար կա-
րուածքին եւ մերթ նորա ապրշումէ պերճ
կերպասին: Չզիմացաւ մեր խեղճ Լաբաքա-

նը, վայր առաւ կախած տեղէն ու հագաւ-
հագաւ ու գնաց կանգնեցաւ հայլի առջեւ
ու տեսաւ որ այդ հալաւը ասես թէ իսկ եւ
իսկ իւր իրանքի վրայ էր ձեւած: Ու սենեակի
մէջ առաջ ու յետ ման գալով, ինքն իրան
ասում էր՝ «Ինչո՞վ ես իշխանազնէ պակաս
եմ: վարպետս էլ ամեն օր ինձ չէ ասում թէ՝
ափսոս որ իշխան ծնած չեմ: Թագաւորա-
կան հալաւի հետ միասին Լաբաքանի սիրտը
թագաւորի հաճոյքներ մտան: Նա երեւա-
կայեց իրան մի անյայտ թագաւորի որդի
եւ մտքի մէջ որոշեց դուրս երթալ այս եր-
կրէն, ուր կենում են այնպիսի մարդիկ ո-
րոնք չեն կարող ճանաչել եւ գնահատել նո-
րա մէջ թաքուցած մեծափառութիւնը: Լա-
բաքանի մտքէն այսպէս անցաւ, իբր թէ
մի բարերար յճուկ ուղարկել է նորան
այս հոյակապ հալաւները, որից այլ եւս չէր
ուզում բաժանուել: Ուստի՝ հաւաքեց նա
իւր ունիւմ—չունիւմը, եւ գիշերով դուրս գը-
նաց Աղէքսանդրեայէն ու գէպի մի անո-
րոշ աշխարհ ճանապարհ ընկաւ:

Մեր ինքնակոչ իշխանազնը ուր որ գնում
էր՝ ամեն տեղ զարմացնում էր մարդոց: Նո-
րա պերճ հալաւները, նորա սէգ ու խրոխտ
քալուածքը ամենեւին համապատասխան չէին

նորա հետի ճանապարհորդելուն: Երբ պատահում էր, որ նորան հարցնում էին թե, ինչու հետի ես գնում: Լաբաքանը խորհրդաւոր դէմքով պատասխանում էր, որ դուրա համար շատ գաղտնի պատճառներ կան: Բայց վերջապէս նկատելով, որ ոտքով ճանապարհորդելը ոչ միայն ծանր, այլ եւ ծիծաղելի է, նա գնեց մի ածանաղին եւ քնճռոտ ձի, որ երկու կերպ օգտուէտ էր նորան, նախ՝ նորա ոտերի համար թեթեւութիւն էր, եւ երկրորդ՝ նորան չէր ստիպում հալաւներին ու սուտ պատուանուներին յարմար քաջ ձիաւորի նման աշտանակելու: Ինչու որ նա բաւական անհմուտ էր ձի հեծնելում:

Մի օր իւր Մուրֆը (ձիու անունն էր) հեծած կամաց կամաց գնում էր. յանկարծ լսեց որ ետեւից մի ձիաւոր վազելով գալիս է: Անծանօթ ձիաւորը նորան մօտեցաւ ու խնդրեց, որ միասին երթան, վասն զի ընկերովի ճանապարհորդութիւնը, ասաց, խօսակցելով ու զուարճանալով, կարճատեւ է երեւում: Զիւաւորը գեղեցկակազմ եւ քաղաքավարի երիտասարդ էր: Գնապարհորդները միմեանց բարեւեցին, ձեռք տուին եւ սկսեցին խօսել: Խօսակցութեան մէջ օտա-

րականը պատմեց Լաբաքանին, որ նորա անունը Օմար է. որ նա Քահիրէի անբաղդ էլֆի—բէյ փաշայի եղբորորդին է, եւ այժմ գնում է իւր հօրեղբոր մօտ, որ նորա բնաւանցի կտակին կատարումն տայ: Լաբաքանը Օմարի պէս բացասիրտ չէր. նա հակացուց իւր ուղեկցին, որ երեւելի ծնողաց զաւակ է, եւ միայն զուարճութեան համար ճանապարհորդութիւն է անում:

Երիտասարդները մէկգմէկու շատ սիրեցին եւ շարունակեցին միասին ճանապարհորդել: Հետեւալ օրը Լաբաքանը հարցուց ճանապարհորդակից Օմարին՝ «Այդ ի՞նչ կրտակ է քո հօրեղբոր արածը, որ ստիպում է քեզ ճանապարհորդել:» Եւ զարմանալով իմացաւ այս բանը. էլֆի—բէյը, Քահիրէի փաշան, մանկութեան օրերէն իւր իւր տան մէջ դաստիարակել է նորան. իսկ իւր հարազատ հօրն ու մօրը երբէք տեսած չէ: Թշնամին ասպատակելով նորա երկիրները, պատերազմի մէջ երեք անգամ խորտակել է նորա զօրքը. իսկ էլֆի—բէյը, մահաբեր վէրք առած, փախել է թշնամու երեսէն: Երբոր մահուան ռոպէս մօտեցել է, նա յայտնել է իւր մերձաւորներին, որ Օմարը ոչ նորա եղբորորդին է, այլ մի հզօր թագաւո-

րի զաւակ է, որ աղթարի գուշակութենէն վախեցած, իւր թագաժառանգ որդուն հեռացրել է արքունիքէն, հրամայելով որ՝ մինչեւ քսաներկու տարեկան չըլինի, իրաւունք չունենայ նորա դիմացը գալու: Ելֆի — Բէյը ոչոքի յայտնած չէ՝ Օմարի հօր անունը, միայն այսքան է պատուիրել, որ Ռամադան տօնի չորրորդ օրը անշուշտ գայ եւ կանգնի հռչակաւ որ Ել — Սէրու՝ եախ սիւնի մօտ, որ Աղէքսանդրեայէն չորս օրուայ ճանապարհ է. եւ այնտեղ նա (Օմարը) պարտաւոր է իւր դաշոյնը տալ այն մարդոց, որոնք կանգնած կլինին այնտեղ, եւ ասել նոցա. «Նա այն մարդն էմ, որին որ դուք պտրում էք»: Եւ եթէ նորան պատասխանեն՝ «Փառք Մարգարէին, որ քեզ պահպանել է», այն ժամանակ Օմարը պարտաւոր է նոցա ետեւէն երթալ եւ նոքա կրտսնեն նորան հօրը մօտ:

Այս պատմութիւնը սաստիկ այլայլութեան մէջ ձգեց Լաբաքանին. նա սկսեց նախանձով նայել Օմար արքայազնի վրայ, որին վիճակուած էր հզօր թագաւորի որդի լինել. իսկ ինքը, որ իշխանի ամեն առաքինութիւններով զարգարած է, հարկադրուած է ստոր գասակարգի մարդ մնալ:

Ակսեց իրան ու Օմարին իրար հետ համեմատել. թէ եւ խղճմտանքը նորան ասում էր, որ Օմարը դէմքով գեղեցիկ էր, նայուածքը վառւիռուն ու խելօք, քիչը կանոնաւոր, Ժպիտը քաղցր ու հեզ, միով բանիւ՝ Օմարը չքնադագեղ երիտասարդ էր, այնուամենայնիւ, մտածում էր նա, որ եւ է թագաւոր առաւել սորան՝ գերձակի աշկերտին, իւր ժառանգը կանէր, վասն զի նա առաւել նման է թագաւորազնի, բան թէ Օմարը:

Այսպիսի չար խորհուրդներով պաշարուած էր Լաբաքանի միտքը մի ամբողջ օր եւ այդ խորհուրդներով էլ նա քուն եղաւ: Երբոր միւս առաւօտ նա զարթեցաւ, ամեն բանէ առաջ նորա աչքին ընկաւ Օմարը, որ անմեղ եւ անհոգ քնած էր: Նորա երեսը պայծառ էր. նորա վրան նայողը կրկարծէր թէ՝ նա արդէն վայելում էր այն բաղդը, որ նորան սպասում էր: Լաբաքանի սրտի մէջ չար խորհուրդ ծագեցաւ, այն է բռնութեամբ կամ խաբէութեամբ ստանալ այն բաղդը, որից ճակատագիրը զրկել էր նորան: Գաշոյնը, որ քնած Օմարի գօտիի ետեւ խրած էր, միակ նշանն էր, որով պիտի ճանաչուէր պանդխտութենէն վերադարձած իշխանորդին: Լաբաքանը կամա-

ցուկ հանեց դաշոյնը ու առաջին նուագ-
կամենում էր հէնց այնտեղ եւ եթ յղել Օմա-
րի սիրտը, բայց արիւն վոթելը սոսկալի ե-
րեւեցաւ դերձակը աշկերտին, որի ձեռքը
հմուտ էր ասեղ բանեցնելում եւ ոչ թէ
ղէնը: Լաբաքանը առաւ դաշոյնը, խրեց
գօտիի ետեւ, հեծաւ Օմարի վազուկ ձին ու
փախաւ:

Այս գողութիւնը կատարեց Լաբաքանը
ռամազանի տօնի առաջին օրը, ուրեմն նը-
շանակած ժամանակը հասնելուն նորան մը-
նում էր չորս օր. իսկ մինչեւ էլ—Սէրու՝
եախի սիւնը կար երկու օրուայ ճանապարհ-
բայց վախենալով որ մի գուցէ իշխանորդին
իւր չար դիտաւորութիւնը իդերեւ հանէ,
որքան ուժը հասնում էր, աշխատում էր
շտապել դէպի նշանակած տեղը:

Երկրորդ օրը, երեկոյեան պահուն, Լաբա-
քանը տեսաւ էլ—Սէրու՝ եախի սիւնը, որ
կեցած էր փոքրիկ բարձրաւանդակի վրայ՝
մի լայնածաւալ դաշտավայրի մէջ. հազիւ
երեք ժամուայ ճանապարհ էր մնացել անց-
նելու. թէ եւ երկու ամբողջ օր նա վարժ
սերտել էր իւր ասելուն ու անելուն, բայց
նորա սիրտը չէր դադարում բաբախելէն.
Խղձի խայթը բթացնելու համար նա ինքն-

իրան այս մտքերովն էր օրօրում, որ ճակա-
տագիրը սխալուել է նորան իշխանորդի չա-
նելով. ուրեմն այժմ նա ուղղում է ճակա-
տագրի սխալը: Այսպիսի մտքերով քաջալեր-
ուած, նա ուղիղ դէպի իւր նպատակը
դիմեց:

Էլ—Սէրու՝ եախ սիւնի շրջական անշէն
եւ անապատ տեղ էր. եւ սուտ իշխանորդին
մեծամեծ աղէտքի հանդիպած պիտի լինէր,
եթէ վաղօրօք քանի մի օրուայ ուտելու պա-
շար առած չլինէր հետը:

Իջաւ ձիէն, արմաւենիների հովանիի տակ
տեղաւորուեցաւ, եւ այնտեղ սպասեց, թէ
բաղդը ի՞նչ պիտի ուղարկէ իրան:

Միւս օր, միջօրէի ժամանակ նա տեսաւ
որ հեռուէն շատ ձիաւորներ ու բռնաբարձ
ուղտեր գալիս էին դէպի էլ—Սէրու՝ եախ
սիւնը, ու երբոր մօտեցան՝ կանգ առին այն
բարձրաւանդակի ստորոտը, որի վրան սիւնն
էր. եկաւորները զարդարուն վրաններ յար-
դարեցին եւ ասեւ թէ նոքա սպասում էին կամ
մի հարուստ փաշայի, կամ շէյխի: Լաբա-
քանը իսկոյն հասկացաւ որ՝ այդ բազմու-
թիւնը արքայորդու համար էր եկել այստեղ,
եւ ուղղում էր իսկոյն ներկայանալ նոցա,
ինչպէս նոցա ապագայ իշխանը, բայց խո-

Հեմութեամբ այդ փառաւոր հանդէսը թողեց հետեւալ օրուան, որ նորա ամեն փափագը պիտի լցնէր:

Առաւօտուայ արեգակը զարթեցուց մեր բաղդաւոր աշկերտին: Վերջապէս հասաւ այն երջանիկ վայրկեանը, երբ նա դուրս պիտի գար մարդկային ստոր վիճակէն եւ ներկայանար արքայազն հօր: Ճշմարիտ է, երբ նա թամբում էր ձին, խղճմտանքը նորան տանջում էր, ասելով թէ՝ «քո արածը գարշելի գործ է, դու գողանում ես իսկական իշխանի ժառանգութիւնը եւ իրան գլորում ես աղէտքի ու տարաբախտութեան մէջ»: Բայց արդէն բանը բանէն անցել էր. էլ փոշմանելու ու յետ դառնալու ժամանակ չըկար. իսկ անձնասիրութիւնը միւս կողմից նորան անդադար ասում էր՝ որ, «նա այնքան գեղեցիկ է, մինչեւ անգամ աշխարհիս երեսի ամենափառաւոր թագաւորը չի հրաժարիլ նորան իւր ժառանգը տնելու»: Այս մտքերով խրախուսուած, թռաւ թամբի վրայ, ինքը իրան քաջալերեց, իրաթող չափ տուեց դէպի սիւնը ու քառորդ ժամու մէջ հասաւ բլուրի ստորոտը: Յետոյ իջաւ ձիէն, երասանակը կապեց ծառին, հանեց Օմարի դաշոյնը ու բարձրացաւ բլուրի վրայ: Սիւնի

մօտ վեց հոգի շուրջ կանգնած էին մի բարձրահասակ եւ պատկառելի դէմքով ծերունու: Ծերունին հագած ունէր հոյակապ սուկէհիւս դիպակէ պարեգօտ. մէջքէն քաշմիրի սպիտակ շալ կապած, սպիտակ փակեղը լիքն էր ակն ու մարգարիտներով. մէկ խօսքով՝ ամեն բանից երեւում էր, որ դա մի երեւելի եւ մեծատուն մարդ պիտի լինէր:

Լաբաքանը համարձակ մօտեցաւ ծերունուն, քաղաքավարութեամբ գլուխ տուեց նորան, ու դաշոյնը տալով, ասաց՝ «ես այն մարդն եմ, որին դու պտրում ես»:

— Փառք Մարգարէին, որ քեզ պահպանել է, ասաց ծերունին ուրախութեամբ արտասունք թափելով աչքերէն: Սիրական որդեակ իմ, Օմար, գրկէ՛ քո զառամեալ հօրը: Խեղճ դերձակի սիրտը փղձկեցաւ այդ գորովալիւր խօսքերը լսելով. նա կէս ուրախ, կէս ամօթաշար ընկաւ ծերունու ոտերին ու գրկեց նորա ծունկերը:

Բայց շատ չըտեւեց Լաբաքանի կերպարանափոխութեան ուրախութիւնը. հազիւ թէ ծերունին գրկէն բաց էր թողել սուտ ժառանգին, յանկարծ հեռուէն տեսան որ մի ձիաւոր սանձարձակ գալիս էր դէպի բլուրը: Թէ՛ ճանապարհորդը եւ թէ՛ նորա

ձին խիստ ծաղրալի էին. յոգնած անասունը ամենեւին չէր ուզում առաջ գնալ. ամեն քայլափոխին գայթում էր. իսկ նորա հեծնողը անողորմաբար մէկ մորակում մէկ ոտներով եւ ձեռներով ծեծում էր նորան: Լաբաքանը իսկոյն ճանաչեց իւր ծոյլ Մուրֆին, եւ նորա հեծնողը իսկական Օմարն էր, եթէ Լաբաքանը երեսի ամօթ ու հոգու խղճմտանք ունենար, այդ իսկ ժամանակն էր նորա զղջալուն եւ իւր չար խորհուրդներէն հրաժարուելուն. բայց ստույթեան չար սատանան արդէն ամուր նստել էր նորա մէջ, եւ նա իւր մէջ հաստատ որոշել էր մինչեւ իսկերջ շարունակել իւր սկզբած սուտը եւ խարդախութիւնը:

Ձիաւորը հեռուէն նշաններ էր անում եւ ասես թէ օգնութիւն էր խնդրում: Բայց նորա վրայ ոչոք ուշադրութիւն չըդարձուց. եւ վերջապէս չընայելով ձիու յամառութեանը եւ ծուլութեանը, նա մօտեցաւ բլուրի ստորոտին, քնձռոտ ձիուց իջաւ ու բարձրացաւ բլուրի վրայ. «Կացէ՛ք, կացէ՛ք, ազադակեց, ո՛վ եւ լինիք դուք, կացէ՛ք: Այս ցածահոգին ձեզ խաբում է: Ես եմ իշխան Օմարը, ուրիշ ոչ մի մարդ իրաւունք չունի այդ անունը իրան սեպհականելու»:

Ամենքի երեսին զարմանք եւ ապշութիւն նկարուեցաւ. մանաւանդ ծերունին սաստիկ վրդուլուած էր գործի այսպիսի ելքէն: Նա տառակուսանքով նայում էր մէկ այս մէկ այն երիտասարդի վրայ, եւ չըգիտէր ինչ որոշէր. բայց Լաբաքանը հանդարտ ու վեհազն կերպարանքով ասաց. «Հսկո՛ւ իմ եւ թագաւոր, ուշք մի՛ դարձնուր այս մարդու վրայ, ես նորան շատ լաւ ճանաչում եմ, դա խելագարուած աշկերտ է մի աղքատագրեացի գերձակի. անո՛նը Լաբաքան է. խղճալ է պէտք սորա վրայ եւ ո՛չ թէ բարկանալ»:

Այս խօսքերը լսելով, իշխանազն Օմարը բարկութիւնից կատապեցաւ եւ ուզում էր թռչել Լաբաքանի վրայ ու տեղն ի տեղը խեղդել նորան. բայց ներկայ գտնուողները չըթողնեցին, իսկ ծերունին ասաց. «Ճշմարիտ է քո ասածը, որդեակ, ես ինքս էլ տեսնում եմ, որ դա խելագար է». ու դառնալով ծառաներին ասաց. «Կապեցէ՛ք սորա ձեռքն ու ոտքը ու դրէ՛ք ուղտի վրայ, կարելի է որ տեղ որ հասնենք մէկ հնարով կօգնենք այս թշուառականին»:

Երիտասարդ իշխանազնի բարկութիւնը մի փոքր իջաւ. աչքը արտասունքով լցուած, ընկաւ ծերունու ոտերին եւ ասաց. «Սրտիս

ձայնը ինձ ասում է, որ դու իմ հայրն ես. մօրս անունով աղաչում եմ քեզ՝ լսէ ինձ։»

«Աստուած հեռի պահէ մեզ չարէ փորձանքէ, ասաց ծերունին, այս երիտասարդը նորից սկսում է խելագարելու. զարմանալի բան է, ի՜նչպէս կարող է մարդուս մէջ այսպիսի ցնորամիտ խորհուրդ ծնել»։ Այս որ ասաց, ձեռքը դրաւ Լաբաքանի ուսի վրայ եւ նորա օգնութեամբ սկսեց բլուրէն ցած իջնել։ Երկուսի համար եւս պատրաստուած էին փառաւոր ձիեր՝ վրան շքեղ ծածկոյթ ձգած. հայր ու սուտ որդի հեծան նոցա վրայ ու գնացին. ետեւէն գալիս էին ուղեկիցները ու ծառանները. իսկ տարաբաղդ Օմարին շղթայած դրին ուղտի վրայ, երկու ձիաւոր աջից ու ձախից գնալով, հսկում էին այդ սուտ խելագարի ամեն մի շարժումները։

Օգոստափառ ծերունին Վահաբիտի ուսութան Սահուգն էր. երկար ժամանակ անգլաակ էր նա. վերջապէս Աստուած նորան որդի ընծայեց. Այդ գիպուածով կանչուեցան աղթարներ եւ աստղապաշներ, եւ հարցուցին նոցա երեխայի ապագայ վիճակի մասին, եւ նոքա յայտնեցին, որ քսաներկու տարեկան չեղած, նա պիտի վախե-

նայ մի թշնամուց, որ աշխատելու է ամեն կերպով վնասել ու կորսնել նորան. եւ որպէս զի այդ թշնամուց հեռու լինի տղան, սուլթանը տուեց նորան Էլֆի—բէին՝ իւր հին ու հաւատարիմ բարեկամին, զրկելով իրան այն միջիթարութենէն, որ ունի ամեն հայր, միշտ աչքի առջեւ տեսնելով իւր զաւակին։

Ահա՛ այս բաները պատմեց սուլթանը իւր սուտ որդուն, որ թէ՛ արտաքին կերպարանքով եւ թէ՛ վարմունքովն հաճելի էր երեւցել նորան։

Երբոր հասան սուլթանի երկիրը, նորա հպատակները ցնծալիւ ուրախութեամբ ընդառաջ եկան նորան. մանաւանդ մեծ էր նոցա ուրախութիւնը այն պատճառաւ, որ նոցա սիրական սուլթանի որդին եւ ժառանգը՝ Օմարը, ողջ եւ առողջ վերադարձել էր երկարատեւ պանդխտութենէն։ Ինչ տեղէ որ անցնում էին ամենուրեք շինուած էին, իսկաւոր նոցա, յաղթանակի կամարներ՝ դաւար բոյսերով եւ ծաղիկներով զարդարած. տների պատուհաններէն կախ էին տուած գոյնզգոյն գորգեր. ժողովուրդը բարձրագոյն ձայնով փառաբանութիւն էր տալիս Սլահին եւ նորա մարգարէին։

որք պարգեւել էին նորան այդպիսի շնորհազարդ թագաժառանգ։ Այս ամենը լսելով փառասէր դերձակի սիրտը բերկրութիւնով լցուեցաւ։ Ո՛րքան որ սուտ իշխանորդին երջանիկ էր, այնքան էլ իսկականը շղթայա-կապ, ուղտի վրայ պրկած. լուռ յուսահատութեամբ լցուած էր այս հանդիսավեհ ընթացքի ժամանակ. թէ եւ բիւրաւոր ձայներ սիրով յիշում էին նորա անունը, բայց նա ինքը ամենից լքած թողած էր. եւ ամեն շուք ու պատիւ, որ նորան էին վայելում, այժմ տալիս էին մի օտար բաղդախնդրի. եւ եթէ ամբոխի մէջէն հարցնող էր պատահում թէ՛ ո՞վ է այս շղթայակապ մարդը, որ ուղտի վրայ կապկպած է, պահապաններէն մինը արհամարհանքով պատասխանում էր նորան՝ «Նա մի խելագար դերձակ է»։

Վերջապէս հասան մայրաքաղաք, ուր սուլթանին առաւել ընդունելութիւն արին. քան ո՛ւր եւ իցէ։ Թագուհին, որ տարեց խաթուն կին էր, աւագանիի բամբիշներուն չորս կողմը առած, սպասում էր արքայազն հիւրին իւր հոյակապ ապարանքի մէջ։ Տափի վրայ փռած էր ահագին մեծութեան գորգ-պատերից կախ արած էին կապուտ մետաք-

սէ պաստառներ զարգարած ոսկէթել ժապաւեններով, փունջերով ու առասաններով, որոնք զուտ արծաթէ ճարմանդների էին ամրացուցած։

Երբոր ձիաւորների խումբը հասաւ ապարանքի բակը, օրը արդէն մթացել էր. ապարանքը լուսաւորեցին գոյնգոյն ապակիէ գնդաձեւ լապտերներով, որոնք մութ գիշերը պայծառ օր դարձուցին. բայց առաւել պայծառ լուսաւորած էր ապարանքի այն դահլիճը, ուր թախթի վրայ նստած էր թագուհին. զուտ ոսկիէ ձուլած ու մեղեսիկ ակերով յեռուած չորս աստիճաններ տանում էին դէպի գահը. չորս դրանիկ բռնած ունէին թագուհու գլխի վրայ կարմիր կերպասէ ապմօշովանի. իսկ Մէդինէի շէյխը (վանահայր) սիրամարգի փետուրէ հովհարով զովացնում էր օդը։

Այսպէս կազմ ու պատրաստ՝ թագուհին սպասում էր իւր ամուսնուն ու որդուն։ Իւր արքայազն զաւակին ծնած օրէն տեսած չէր. բայց սքանչելի երազների մէջ նա այնքան անգամ տեսել էր իւր կարօտակէզ ձագուկին, որ հազար հոգու մէջից կարող էր ջոկել ու ճանաչել նորան։ Մօտեցող ամբոխի ոտնադրոփը աւելի եւ աւելի լսելի էր լինում։

փողի ու թմբուկի ձայները խառնվում էին մարդոց ցնծալիւր աղաղակի ու ձիերի դափրի հետ. վերջապէս բաղմուլիւնը մտաւ ապարանք. դուռերը երկբացիկ բացուեցան. թագուհու սպասաւորները երեսի վրա գետնին ընկան: Սուլթանը սուտ Օմարի ձեռքէն բռնած, եկաւ կանգնեցաւ գահի առջեւ ու ասաց թագուհուն. «Ահա՛ նա, որի համար այսքան տարիներ մտամաշ եղար ու կոծեցիր. ահա՛ վերադարձնում եմ նորան քեզ»:

— Ո՛չ, ո՛չ, դա իմ որդին չէ՛, ասաց թագուհին իւր ամուսնու խօսքերը կտրելով. երբոր մեծ Մարգարէն երազիս մէջ ցոյց էր տալիս ինձ իմ զաւակի կերպարանքը, նա այդպէս չէր:

Սուլթանը դեռ եւս բերանը բացած չէր, որ կնկայ խօսքերին պատասխան տայ, մին էլ տեսնես, գրգռոցով դռները բացուեցան ու իշխանազն Սմարը, պաշապառների ձեռքից փախչելով, մտաւ գարպասի մէջ ու կիսաշունչ ընկաւ թախտի առջեւ, աղաղակելով. «Այստե՛ղ ուզում եմ ես մեռնել. անգութ հայր՝ հրամայե՛ ինձ սպանել. այլ եւս չեմ կարող դիմանալ այսչափ խայտառակութեան եւ տառապանքի»: Այս խօսքերը լսելով, ամենքը զարմացան ու մօտեցան երիտասար-

դին, եւ պաշապառները ուզում էին նորէն նորա ձեռքը շղթայել ու հեռացնել դահլիճէն. բայց թագուհին որ երկար ժամանակ լուռ ապշած նայում էր այս ամեն բանի վրայ, յանկարծ իջաւ թախտէն ու ասաց բարձր ձայնով. «Մի՛ դիպչիք սորան, դա իմ որդին է. թէ եւ աչքերս տեսած չէին, բայց սիրտս նորան ճանաչեցաւ»:

Պաշապառները չէին համարձակում մօտենալ Օմարին. բայց սուլթանը բարկութեամբ հրամայեց կապել այդ խելագարին, ասելով. «Միայն ես ունիմ իրաւունք հրամայելու ու վճռելու. ո՞վ կը համարձակի պառաւ կնոջ երազներին եւ շաղկապիանքի վրայ ուշք դարձնել: Իմ ունեցածը արժանահատուտ ու անժխտելի նշաններ են: Ահա՛ իմ որդին, ասաց նա, ցոյց տալով Լաբաբանի վրայ. նա բերեց տուեց ինձ դաշոյնը, որ ուղարկել էր ինձ իմ բարեկամ Ելֆին, եւ ասաց մեր պայմանագրած խօսքերը»:

Օմարը պատասխանեց. «Սխալում ես, հայր իմ. այդ երիտասարդը ինձնից գողացաւ այդ դաշոյնը եւ ինձնից իմացաւ պայմանադրած խօսքերը: Նա օգուտ քաղեց իմ միտմտութենէն եւ իշարն գործածեց այն»: Բայց սուլթանը ականջ չը դրաւ որդու խօս-

քերին. նա կամակոր մարդ էր, եւ չափազանց վստահացած էր իւր խոհեմութեան եւ խորագիտութեան վրայ: Թշուառ Օմարին զօրով քաշեցին, դուրս տարան դահլիճէն. իսկ Լաբաքանին իւր սենեակը տարաւ սուլթանը. նա շատ բարկացած էր թագուհու վրայ, որի հետ քսանհինգ տարի սիրով ու խաղաղութեամբ ապրել էր:

Թագուհին էլ միւս կողմանէ շատ վշտացած էր. նա բոլորովին համոզուած էր, որ թագաւորը խաբուած է այդ խարդախ մարդուցը, նորա մայրական սիրտը այն եւս վկայում էր, որ շղթայակապ անբաղդ երիտասարդը իւր հարազատ զաւակն էր, նոյն իսկն: որին քանի՜ քանի անգամ տեսել էր իր երազների մէջ:

Երբոր սրտի կսկիծը մի փոքր հանդարտեցաւ, թագուհին սկսեց լուրջ մտքով խորհել եւ հնար պտրել, թէ ի՞նչ անէ, որ իւր արքայազն ամուսնուն հեռացնէ այդ անարդար ճանապարհէն: Արդարեւ, շատ դժուար էր թագուհուն այդ գործը գլուխ բերել. խաբեբան ո՛չ միայն դաշոյնը տուել էր թագաւորին, որ միակ ապացոյցն էր որդու հարազատութեանը, այլ եւ փորձերով իմացել էր Օմարէն նորա կեանքի ամեն մանրա-

մասնութիւնը, այնպէս որ՝ արդէն շատ դիւրին էր նորան թագաւորի ժառանգը ձեւանալու. նա մանաւանդ որ էլֆի բէյն էլ մեռել էր:

Իշխոն իւր մօտ կանչեց թագաւորի ամեն ծառաներին, որք նորան ուղեկից էին եղել մինչեւ էլ—Սէրու՝ եախի սիւնը, եւ հրամայեց մանրամասնաբար պատմել իրան ինչ որ գիտէին. եւ ապա գաղտուկ խորհուրդ արաւ իւր սիրական նաժիշտի հետ. ու երկուսը միասին խելք էին մաշում, թէ ի՞նչ անեն որ այդ չարի ճարը գտնեն, եւ վերջապէս պառաւ ու խելօք Մէլէսալը ասաց նորան. «Ո՛վ տիկին, իմ տիրոջ դաշոյն տուող երիտասարդը միւս երիտասարդին Լաբաքան է կոչում» Աղէքսանդրիացի խելագարուած դերձակ, այդպէս չէ՞:—Իսկ եւ իսկ այդպէս է, պատասխանեց թագուհին. բայց դորանից ի՞նչ կը գոյանայ: «Ինձ այնպէս է թվում, որ խաբեբան իւր անունը տուել է քո որդուն, պատասխանեց նաժիշտը. եւ եթէ այդպէս է մեզ շատ դիւրին է նորա խարդախութիւնը երեւան հանելու. մենք նորան կը բռնենք այդ որդայթով, որ նա ուրիշի համար լարել էր: Բայց այս բանը, ինչպէս գաղտնիք, ես կարող եմ միայն քեզ

յայտներ, ողորմած թագուհի»։ Թագուհին տարաւ նորան մի թաքուն տեղ, ու նաժիշտը յայտնեց նորան իւր կարծիքը։ Նաժիշտի հետ խօսք ու զրոյրը աւարտելուց յետոյ, թագուհին գնաց իւր իշխանազն ամուսնու մօտ։

Թագուհին խելօք կին էր. նա շատ լաւ ճանաչում էր թագաւորի թոյլ երակները, բայց երբէք իչար եւ իվնաս չէր գործածո մ այդ։ Նա այնպէս ձեռացաւ իբր թէ յօժարակամ ընդունում է թագաւորի կարծիքը եւ նորա բերած երիտասարդին ընդունում է իբրեւ իւր հարազատ զաւակը, միայն թէ մի պայման է առաջարկում։ Սուլթանի բարկութիւնը իջել էր, եւ նա արդէն հաշտ աչքով էր նայում իւր կնոջ վրայ, ու ասաց նորան. «Թո՛ղ այնպէս լինի ինչպէս որ ցանկանում ես. բայց ասա՛ ինձ, այդ ի՞նչ պայմանէ»։ Թագուհին այսպէս պատասխանեց նորան՝ «Ես շատ կըցանկայի այդ երկու երիտասարդներին փորձել եւ տեսնել նոցա ճարպիկութիւնը։ Եթէ իմ տեղը ուրիշ կին լինէր, անշուշտ կառաջարկէր նոցա մրցելու ձիարշախի, նետաձգութեան կամ զինախաղութեան մէջ, բայց այդ ամենը այնպիսի բաներ են, որոնց ամեն երիտասարդ փոքր ի

շատէ հմուտ է։ Ես նոցա առջեւ մի այնպիսի գործ պիտի դնեմ, ուր կերեւի նոցա հնարագիտութիւնը եւ խոհականութիւնը. թո՛ղ կարեն նոքա մի մի պարեգօտ եւ վարտիք տեսնենք որի՞ ձեռագործը աւելի լաւ կըլինի։»

Սուլթանը ծիծաղեցաւ ու ասաց՝ «Ճշմարիտ պէտք է ասել, որ շատ խելօք բան մտածել ես, բայց ասա՛ խնդրեմ, ի՞նչպէս կարող է մեր որդին այդ խելագար դերձակի նման լաւ կարելու, այդպիսի յիմար բան միտք անգամ անել պէտք չէր»։

Թագուհին նորա միտքը ձգեց, որ նա խոստացել էր կատարել պայմանը. եւ թագաւորը որ իւր խօսքին միշտ տէր էր եղել, չըկամեցաւ իւր կնոջ առջեւ ուխտադրութիւնելու, զիջաւ նորա առաջարկութեանը. բայց մտքի մէջ հաստատ որոշել էր, խելագար դերձակը թէ եւ շատ հմուտութեամբ կարէր պարեգօտը, այնու ամենայնիւ նորան իւր որդի չընդունել։

Գնաց սուլթանը իւր սուտ որդու մօտ եւ խնդրեց մօրը կամքը կատարել, որ մինչեւ նորա ձեռքով կարած պարեգօտը չըտեսնէ նորան իւր որդի ճանաչելու չէ։ Պարզամտ Լաբաքանը, լսելով այս առաջարկութիւնը, շատ ծիծաղեցաւ, եւ շատ ուրախ էր, որ մայրը այդպիսի օտարոտի կամք է յայտնել,

եւ մտածում էր մտքի մէջ՝ «Եթէ բանը կար
ուկարկատի ընկնի, ես առաջուանէ գիտեմ,
որ թագուհի մայրս ինձնից շատ գոհ կը-
մնայ»:

Երկու սենեակ նշանակեցին, մինը Օմարի
եւ միւսը Լաբաքանի համար, ուր նոքա պար-
տաւոր էին աշխատելու. ինչ որ ձեւ ու կարի
համար պէտք էր՝ ամենը բերին տուին նոցա,
— կերպասներ, մկրատներ, ասեղներ, թելեր,
եւ այլն:

Սուլթանը շատ հետաքրքիր էր իմանալու՝
արդեօք ինչպէս պիտի կարէ իւր որդին. բայց
թագուհու սիրտը բաբախում էր, որ չըլինի
թէ իւր խորամանկութիւնը անյաջող լինի:
Պարեգօտը կարելու համար երկու օր էր նը-
շանակած, երրորդ օրը սուլթանն ու դշխոն
մարդ ուղարկեցին ու իրանց մօտ հրաւիրե-
ցին մրցող երիտասարդներին: Լաբաքանը
անձնաբաւականութեամբ ու պարծենալով
փռեց իւր կարած պարեգօտը դշխոյի առջեւ
եւ ասաց. «Տե՛ս, սիրական մայրիկս, միթէ
այս արմաղան ձեռագործ չէ՞. եթէ կամե-
նաք, համեմատեցէ՛ք ձեր տեղի ամենահմուտ
դերձակի կարի հետ, եւ կը համազուիք, որ
իմը նորանից գերազանց է»:

Դշխոն ժպտաց, ու երեսը դարձնելով Օ-

մարին, ասաց՝ «Դու է՞լ սիրելի որդեակ,
բերել ես քո ձեռագործը»: Օմարը դժկամա-
կութեամբ գետնին շարտեց կերպարը եւ
մկրատն ու ասաց. «Ես սովորել եմ ձի աշ-
տանակել, սուր խաղցնել, տէգ ձգել, նետը
նշաւակի դիպցնել, եւ ո՛չ թէ կար ու կար-
կատ անել: Կեանքիս մէջ ասեղը ձեռքս ա-
ռած չէի. այդ պարապմունքը անարժան եւ
անլայել էր Եւֆրի բէյի, Քահրէի փաշայի
սանին»:

— Դո՛ւ ես իմ թագաւոր ամուսնու հա-
րազատ որդին, ասաց դշխոն բարձր ձայնով,
արի՛ գրկեմ քեզ, իմ սրտի կտորը: Եւ ապա
դառնալով թագաւորին, ասաց՝ «Տէ՛ր իմ եւ
ամուսին, ներէ՛ք ինձ խորամանկութիւնը՝
միթէ այժմ դու պարզ չըտեսար, թէ ո՞րն
է իշխանորդին եւ ո՞րն է դերձակը: Նա որ
ձեւանում է քո որդին, այնպիսի ճարտա-
րութեամբ կարել է պարեգօտը, որ մարդ ա-
կամայ ուզում է նորան հարցնել թէ՛ ո՞ր
դերձակի մօտ բոլոր կեանքը աշկերտութիւն
է արել. եւ ես համոզուած եմ, որ այս երի-
տասարդը մինչեւ այս օրս կարելէն զատ ու-
րիշ ոչինչով զբաղած եղած չէ՛»:

Սուլթանը մտածողութեան մէջ խորա-
սուզուած, կասկածոտ աչքով նայում էր

մերթ դշխոյի եւ մերթ Լաբաքանի վրայ, որ իզուր աշխատում էր իւր ներքին շփոթը վարագուրելու. նա ինքն իր վրայ սառտիկ բարկացած էր երեւում, որ այդպէս յիմար գտնուեցաւ, ծուղակը ընկաւ ու ինքն իրան մատնեց: Միփոքր լռութենից յետոյ սուլթանը ասաց. «Բայց այդ դեռ եւս ոչինչ չէ՝ նշանակում: Փառք Աստուծոյ որ ես, ճշմարտութիւնը իմանալու համար, մի ուրիշ հնար ունիմ»:

Այս որ ասաց, հրամայեց բերել իւր վազուկ ձին, հեծաւ վրան ու գնաց անտառ, որ քաղաքէն շատ հեռու չէր: Աւանդութիւնը ասում էր որ՝ այդ անտառի մէջ բնակում է մի բարերար վհուկ, անունը Աղօլգաիդէ, որ սուլթանի ցեղի հովանաւորիչն էր. երբ որ մէկ անհրաժեշտ կարիք լինէր, նա միշտ գալիս էր տալու բարի խորհուրդ. եւ օգնութիւն: Ահա այդ վհուկի մօտ գնաց սուլթանը:

Անտառի մէջտեղը մի տափարակ տեղ կար քարձրաբերձ մայր ծառերով շրջապատած: Ասում էին թէ՛ այնտեղ կենում էր վհուկը. եւ մարդիկ չէին համարձակում մօտենալու այդ տեղին, վախենալով մի գերբնական զօրութենէ:

Երբոր սուլթանը այնտեղ հասաւ՝ իջաւ

ձիէն, սանձը կապեց ծառից ու ինքը գնաց կանգնեցաւ տափարակի մէջտեղը, ու ամուր ձայնով ասաց. «Եթէ ճշմարիտ է այն համբաւը, իբր թէ դու իմ նախորդներին, պէտք եղած ժամանակը, միշտ տուել ես բարի խորատներ, աղաչում եմ, մի՛ մերժիլ իմ խնդիրը, ո՞վ բարերար Աղօլգաիդէ. իմ առջեւ պարզէ՛ այն, ինչ որ մարդկային խելքի համար մութ եւ անհասկանալի է»:

Հազիւ թէ թագաւորը աւարտել էր իւր խօսքերը, մին էլ տեսնես, մայրերէն մինը ճեղքուեցաւ ու մէջէն դուրս եկաւ սպիտակ հալաւով կին՝ ոտից գլուխ քողով ծածկած: «Սուլթան՝ Սահուդ, ասաց նա, ես գիտեմ՝ քո գայու պտտճառը. քո պահանջմունքը արդարացի է, ուրեմն կարող ես իմ օգնութեան վրայ յուսալ: Ահա քեզ այս երկու տուփը, ու երիտասարդները, որոնք քո որդիքն են ասվում, թող իրանց համար սոցանից մի մի ընտրեն: Ես գիտեմ՝ որ՝ նոքա կընտրեն այն, ինչ որ յարմար է իրանց կոչմանն ու վիճակին. եւ նոցա ընտրութենէն դու կըճանաչես քո հարազատ որդուն»:

Այսպէս խօսեցաւ վհուկը եւ տուեց սուլթանին երկու փղոսկրէ տուփ, ոսկի ճարմանդներով եւ օղակներով ամրացուցած ու

մարդարիտներով զարդարած: Ամեն միւնի
խուփի վրայ գոհարներով յեռած գրուածք
կար: Սուլթանը ո՛րքան եւ ուզեց, բայց բա-
նալ չըկարողացաւ խուփերը:

Տուն վերադառնալու ժամանակ սուլթանը
միտք էր անում՝ արդեօք ի՞նչ պիտի լինէին
այդ տուփերի մէջ. բանալ, ինչպէս ասացի,
չէր կարողանում, իսկ վրայի գրուածքը նորա
համար անհասկանալի բաներ էին. միւնի վրայ
գոհարով գրուած էր *ایمان* — *Եման* — իսկ
միւսի վրայ՝ *հարսու-նի-ն* — *Էսպար*: Սուլթա-
նին այնպէս էր թւում, որ այդ երկու գե-
ղեցիկ բաների մէջ ընտրութիւն անելը շատ
դժուար պիտի լինի:

Երբոր ապարանք վերադարձաւ, սուլթանը
հրաւիրեց իւր մօտ դշխոյին, եւ ինչ որ լսել
էր վհուկէն, ամենը պատմեց նորան: Դշխոն
շատ ուրախացաւ. նա վստահ էր, որ իւր հա-
րազատ որդին անշուշտ պիտի ընտրէ այն
տուփը, որ կ'ապացուցէ նորա արքայազն
ծնունդը:

Թագաւորի թախտի առջեւ դրին սեղան.
սեղանի վրայ ինքը թագաւորը իւր ձեռքով
դրաւ երկու տուփը, եւ նշանացի հրամայեց
սպասաւորին, որ դահլիճի դուռը բանայ:
Թախտի հանդէպ, աջ ու ձախ, պատերի

տակը, շքեղ բարձերի վրայ նստած էին է-
միրները ու փաշաները, որոնք եկել, հան-
դիսացել էին նորա հրամանով:

Երբոր հանդիսականները այսպէս կազմու-
պատրաստ էին, թագաւորը երկրորդ նշա-
նով հրաւիրեց Լաբաբանին, որ հպարտ
հպարտ ու վստահութեամբ եկաւ ու թախ-
տի առջեւ ծունր դնելով, ասաց՝ «Ի՞նչ ես
հրամայում, հայր իմ եւ թագաւոր»:

Սուլթանը ոտքի կանգնեցաւ ու ասաց՝
«Ո՛րդեակ, մարդոց սրտերի մէջ կասկած է
ծագել քո ծնունդի ու անուան մասին: Այս
տուփերէն մինը պիտի փարատէ այդ կասկածը:
Ընտրէ՛ որն որ կը հաւանիս. ես համոզուած
եմ, որ դու այն կառնուս, ինչ որ քեզ կը-
վայելէ»:

Լաբաբանը մօտեցաւ տուփերուն, բայց
երկար ժամանակ չըգիտէր ո՞րը ընտրէ, եւ
վերջապէս ասաց. «Ո՛ր պատուական հայր իմ,
ի՞նչ բան կարող է քո որդի լինելու բողբէն
վեր լինել, եւ ի՞նչ բան կարող է համեմատ-
ուել քո ողորմութեան հարստութեանը:
Ես ընտրում եմ այն տուփը, որի վրայ գը-
րած է *Էսպար* եւ *հարսու-նի-ն*»:

— Մենք յետոյ կ'իմանանք լաւ էր, թէ՞ վատ
քո ընտրութիւնը. իսկ այժմ նիստ այն բար-

ձի վրայ, որ Մէդինէի փաշայի մօտ է, ասաց սուլթանը եւ դարձեալ նշան արաւ սպասաւորին:

Ներս բերին Օմարին. նորա դէմքը տխուր էր. երեսփրայ նկարուած էր վիշտ. ամենքը խղճացին նորա վրայ. նա եւս ծուներ գրեց թախտի առջեւ, ու յետոյ սպասեց թէ ի՞նչ հրաման կուտայ սուլթանը:

Սուլթանը հրամայեց տուփերէն մինը ընտրել, ու Օմարը մօտեցաւ սեղանին:

Մտադրութեամբ կարդաց տուփերու վրայի գրուածքը ու ասաց. «Իմ անցած օրերը սովորեցուցին ինձ, թէ որքան անհաստատ է քաղաքը եւ որքան անյուսալի է հարստութիւնը. նմանապէս ինձ սովորեցուցին նոքա որ պարսիկ անյողգող դարիք է, որ կենում է քաջ մարդու սրտի մէջ. նոքա ինձ սովորեցուցին, որ փառքի ցոլուն աստղը չի խաւարում բաղդի հետ միասին: Ասածս ասած է, թո՛ղ իմ ընտրութիւնը զրկէ ինձ իշխանական թագէ. բայց ես ընտրում եմ փառք եւ պարսիկ: Օմարը դրաւ ձեռքը իւր ընտրած տուփի վրայ եւ ուզում էր առնել. բայց սուլթանը դադարեցուց նորան, եւ նշանացի արաւ, որ Լաբաքանն էլ մօտենայ սեղանին: Լաբաքանը մօտեցաւ եւ ձեռքը

դրաւ իւր ընտրած տուփի վրայ:

Սուլթանը հրամայեց բերել այն ջրէն, որ առած էր Մէքքէի մէջ գտնուած Յէմցէմ ասած նուիրական աղբիւրէն. թախտէն իջաւ ձեռքը լուաց ու ծուներ դնելով, այսպէս աղօթեց՝ «Իմ հայրերի Աստուած. դո՛ւ որ դարերէ իվեր իմ ցեղը քո հովանաւորութեան տակ կրպակապանես, դո՛ւ որ նորան կրպակես, մի թողնիր որ անարգ մարդ խառնուի Աբասներու տոհմի մէջ եւ այս հանդիսաւոր վայրկենին իմ որդին ձեւանայ»:

Աղօթքը վերջացնելէն յետ, սուլթանը նորէն նստեց իւր արքայական գահի վրայ. դահլիճի մէջ խոր լուութիւն էր տիրած. հանդիսականները չէին համարձակում շունչ առնել, այնպէս որ՝ ճանճի թռչելն անգամ կարելի էր լսել. այդպէս, ամենքը լուռ ու մունջ, մտադրութեամբ սպասում էին, թէ ի՞նչ կըլինի. ետեւի նստողները, վիզերը ձգած, աշխատում էին առջեւների գլուխներու վրայէն տեսնել: Վերջապէս սուլթանը ասաց երիտասարդներին՝ «Բացէ՛ք տուփերդ», եւ որ առաջ չէին բացվում այժմ ինքները իրանց բացուեցան:

Օմարի տուփի մէջ կար մի բարձիկ եւ նորա վրայ թագ ու գայիսոն. իսկ Լաբաքանինի մէջ

էր ասեղ՝ ծակէն թել անցուցած: Սուլթանը հրամայեց իւր առջեւը բերել տուփերը: Ձեռքը առաւ բարձիկը, որի վրայ դրած էին փոքրիկ բայց չքեղ թագն ու գայիսոնը: Եւ յանկարծ այդ փոքրիկ իրերը նորա ձեռքի մէջ բնական մեծութիւն ստացան: Ոսկէ թագը այնպէս մեծացաւ, որ կարելի էր գլխին հագնել: Իսկ բարձիկը դարձաւ այնպէս մեծ բարձ, որ հեշտութեամբ կարելի էր նորա վրայ տեղաւորել թագն ու գայիսոնը: Սուլթանը առաւ թագը եւ դրեց Օմարի գլխուն եւ գայիսոնը տուեց նորա ձեռքը: Օմարը ծուներ դրեց հօրը առջեւ: Հայրը համբուրեց նորա գլուխը: Հրամայեց իւր աջ կողմը նստել եւ հրապարակաւ յայտնեց՝ որ «դա իւր հարազատ որդի եւ ժառանգն է»: Յետոյ դարձաւ Լաբաքանին ու ասաց՝ «Գիտե՞ս, մի հին առած կայ՝ Կօշկակա՛ր, կօշիկէդ վեր մի՛ երթար: Նոյնպէս եւ դու. քեզ նախասահմանուած էր ասեղովդ հացդ ճարելու: Թէ՛ եւ դու արժանի չես ո՛չ գութի եւ ո՛չ ողորմութեան, բայց քեզ համար թողութիւն խնդրեց նա, որի խօսքը, այսօրուայ օրս, ես կ'ոտրել չեմ կարող: Բայց միայն այս բարի խորհուրդը կարող եմ քեզ տալ, որ ո՛րքան կարելի է շուտ կորչես իմ սահմաններէն»:

ապա թէ ոչ, եթէ գլխիդ մի փորձանք գայ, ես անպարտ եմ »:

Ամօթահարած, խայտառակած դերձակը պապանձուեցաւ եւ ոչ մի խօսք բերանէն հանել չըկարողացաւ: Բարտասուելով ընկաւ արքայորդու ոտերին եւ աղաղակեց՝ «Ո՛հ տէր իմ եւ իշխան, մի՞թէ դու կարող ես ինձ ներել»:—Բարեկամներին մտերմութիւն, թշնամիներին մեծահոգութիւն—ահա՛ Աբասեան տոհմի յատկութիւն, ասաց արքայորդին, գետնէն բարձրացնելով նորան: Գնա՛ խաղաղութեամբ: «Ո՛հ, դո՛ւ ես իմ իսկական որդին» ասաց սուլթանը իգորով շարժած եւ սեղմելով իւր կրծքին Օմարին: Այնտեղ ներկայ գտնուող բոլոր էմիրները, փաշաները եւ տէրութեան ուրիշ պաշտօնատարները տեղերէն ելան, բարձր ձայնով շատ—արեւ բարեմաղթեցին արքայորդուն: Այս ցնծալիւր ուրախութեան ժամանակ Լաբաքանը, տուփը թելի տակ առած, կամացուկ դուրս փախաւ դահլիճէն: Գնաց սուլթանի ախոռը, գտաւ իւր քնձռոտ Մուրֆին, թամբեց ու գնաց դէպի Աղէքսանդրիա: Կարճատեւ իշխանազնութիւնը նորան երազի նման կերեւէր, եթէ ակն ու մարգարիտով ճոխ զարդարած տուփը նորան չըլիշեցնէր, որ

այդ ամենը իսկական անշք էր:

Երբոր Աղէքսանդրիա հասաւ, ուղղակի գնաց իւր վարպետի տուն, թամբէն իջաւ, ձին կապեց սայլադրանը ու ինքը արուեստանոց մտաւ: Առաջի նուագ վարպետը չըկարողացաւ նորան ճանաչել, եւ կարծում էր թէ՛ դա մի երեւելի ումն է, եւ հարցուց թէ՛ «Ի՞նչ էք կամենում, պարոն». բայց որ ուշագրութեամբ նայեցաւ երեսը, իսկոյն իմացաւ որ՝ դա իւր մի ժամանակուայ աշկերտ Լաբաքանն է. եւ հրամայեց, որ միւս աշկերտներին իմացնեն: Աշակերտները ներս մտած— չըմտած, կատաղաբար վրան թափեցան ու սկսան ո՛րը կանգունոյլ, ո՛րը չուանոյլ ծեծել, ո՛րը ասեղոյլ էր ծակում, ո՛րը մկրատն էր ցցում նորա միսը, եւ այնքան ծեծեցին ու տանջեցին խեղճ Լաբաքանին, որ նա թալկացած ընկաւ հալաւների վրայ, որ արուեստանոցի մէջ դիզադէզ կեցած էին:

Ամենէն վերջը վարպետը սկսեց նախատել կատարած գողութեանը համար. իզուր էր հաւատացնում Լաբաքանը, որ նա այստեղ բարի խորհրդով է եկել, այն է՝ իւր հասուցած վնասը տոկոսով վարձատրելու. վարպետը ոչ հաւատաց եւ ոչ անգամ ականջ դրեց նորան, եւ աշակերտների հետ միասին

նորից սկսեց նորան ծեծել: Այսպէս ծեծուած Զարդուած, վրան—գլուխը պատառ պատառ, կիսակենդան դուրս ձգեցին նորան արուեստանոցէն. ողորմելին զիարդ եւ իցէ հեծաւ իւր Մուրֆը ու գնաց դէպի իջեւան: Այնտեղ իւր յոգնած գլուխը բարձի վրայ դրած՝ միտք էր անում այս կեանքի տառապանքների, երկրաւոր բարեաց ու նայնութեան, բաղդի անկայունութեան վերայ, նմանապէս միտք էր անում նա մարդկան ազգի ապերախտութեան մասին, թէ ինչպէս բարի մարդոց երախտիքը հաղիւ երբէք վարձատրվում է եւ իսկական արժանաւորութիւնը մնում է է անյայտութեան մէջ. ու քուն եղաւ, հաստատ որոշած, որ այսուհետեւ պիտի հրաժարուի ամեն կերպ շուք ու փառքէ եւ պիտի վարէ այնպիսի անպաճոյճ կեանք, որ վայելէ համեստ քաղաքացուն:

Միւս օր, քնէն զարթելով, Լաբաքանը չըփոխեց իւր դիտաւորութիւնը. վարպետի ու աշակերտների ծանր կռոււիները, ասես թէ, նորա գլխից ցնդեցրել էին փառասէր ցընորքը:

Մի անկնաւաճառի թանգ գնով ծախեց ակնայեռ տուփը, ստացած փողով իւր համար

մի տուն գնեց, մէջը սարգեց արուեստանոց, ճակատին այսպէս գրած՝ Դէրձակ Լաբաբան. ու պատուհանի առջեւ նստած եւ ձեռքը ծակէն թել անցուցած ասեղը բռնած, որ վրհուկի տուփէն էր առել, սկսեց կարկատել իւր հալաւները, որ անողորմ վարպետն ու աշկերաները պատռտել ու կտրտել էին։ Այդ միջոցին մի մարդ եկաւ ու դուրս կանչեց նորան։ Լաբաբանը թողեց կար—կարկատը ու գնաց. միայն ո՛րքան զարմացաւ նա, երբ նորէն տեղը գալով, տեսաւ որ ասեղը ինքն իրան կարում է. բայց այնպէս շուտ ու այնպէս գեղեցիկ, որ Լաբաբանը կեանքի մէջ կարողացած չէ այդպէս կարել։

Ի՞նչ ասել կուզէ, որ վհուկի ամենաչնչին ընծան էլ մահկանացուի համար գանձ է, որ կարող է մեծամեծ բաղդի պատճառ լինել։ Որքան շատ եւ կարէր կախարդական ասեղը, բայց նորա ծակի թելը երբէք չէր հատնում։

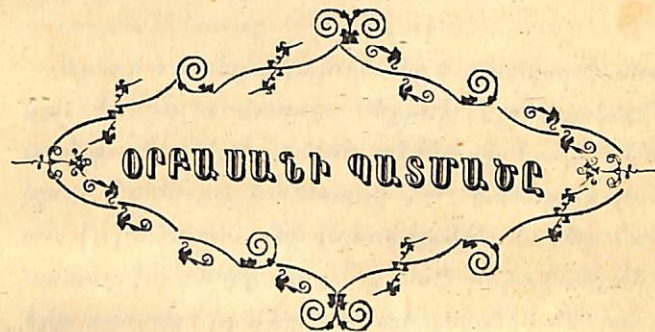
Շուտով Լաբաբանի հռչակը այնպէս տարածուեցաւ, որ նա Աղէքսանդրեայի ամենէն երեւելի դերձակը եղաւ։ Հէնց որ նա հալաւը ձեւում էր ու ասեղը դնում կարի վրայ, այնուհետեւ նա ինքը շարունակում էր շուտ շուտ կարելու։ Պրեթէ բոլոր քա-

ղաքը իւր ձեւը ու կարը տալիս էր Լաբաբանին. Լաբաբանը համ շուտ, համ սիրուն էր կարում, համ էլ կարելու չափաւոր գին էր պահանջում։ այդ էր պատճառը որ ամենքը նորան էին դիմում։ Միայն մի բան սաստիկ զարմացնում էր քաղաքացիներին, որ է՛նա ոչ մի աշկերտ, ոչ մի օգնական չունէր, իւր խուցի մէջ փակուած միայն ինքն էր կարում։

Այսպէս՝ տուփի վրայ գրած խոստմունքը կատարուեցաւ. Լաբաբանին բաժին հասաւ բաղդ եւ հարստութիւն, թէ՛ եւ նա դուրս չեկաւ այն ստոր վիճակէն, որի մէջ ծնել էր։ Երբոր ժամանակէ ժամանակ սուլթան Օմարի փառքի եւ սխրագործութեան հռչակը, եւ կամ ժողովրդի սիրոյ եւ թշնամիների վախի լուրը հասնում էին նորա ականջին, այն ժամանակ Լաբաբանը մոքի մէջ ասում էր՝ «Թէկուզ քարն էլ ճաքի, աշխարհիս երեսին դերձակէն լաւ բան չրկայ։ Փառք ու պատուին միշտ կցորդ են մեծամեծ վրտա՛ գներ»։

Լաբաբանը կեանքը անցուց հանդարտ, իւր վիճակէն միշտ գոհ էր եւ իւր քաղաքակիցներէն պատուած. եւ եթէ նորա ասեղը մինչեւ այժմ կորուսած չէ՛ իւր կախար-

դական զօրութիւնը, անշուշտ այս օրս էլ
կարում է այն անսպառելի թելով, որ նո-
րա ծակի մէջ անցուցել է բարերար Ա-
դօլֆաիդէ վհուկը:

... անկողնի մոտ միայն իմ օգնությունը
 - Իմ օգնությունը միայն իմ օգնությունը
 բնական է։ Եւ քանի որ մենք մենք
 ասելով զմեզնիս մասին իմ օգնությունը
 զգուշացնում ենք իմ օգնությունը
 մենք իմ օգնությունը իմ օգնությունը
 իմ օգնությունը իմ օգնությունը

ՕՐԲԱՍԱՆԻ ՊԱՏՄԱՆԸ

... Եւ քանի որ մենք մենք
 - Եւ քանի որ մենք մենք

Արեւը ծագելիս կարաւանը ճանապարհ ըն-
 կաւ եւ շուտ հասաւ Բերքէթ-էլ-Քադ կամ
 պանդուխտների շտաբուանին, որ Քահրէէն
 երեք ժամուայ ճանապարհ է։ Ամենքը սպա-
 սում էին կարաւանի վերադարձին, եւ մեր ճա-
 նապարհորդները հոգւով չափ ուրախացան,
 երբ տեսան իրանց սիրելի բարեկամներին,
 որոնք Քահրէէն նոցա ընդ առաջ էին եկել։
 Ամենքը Բաբ—էլ—Ֆալհ ասած դռնով քա-
 ղաք մտան։ Որովհետեւ ինքը Մարգարէն
 (Մահմէդը) այդ դռնով էր քաղաք մտել,
 ուրեմն Մէքքէի ուխտագնացութենէն վե-
 րադառնալով այդտեղէն ներս մտնելը բա-
 րեգուշակ նշան էր համարուում։

Երբոր հրապարակին հասան, վաճառա-
 կանները մնաս—բարեւ ասացին օտարական

Սէլիմ Բարուխին եւ յոյն Յալեւքօսին, ու գնացին իրանց տները: Յալեւքօսը մի գեղեցիկ իջեւանի անուն տուեց եւ հրաւիրեց այն օր միասին ճաշելու: Օտարականը շատ ուրախութեամբ ընդունեց նորա հրաւերը, բայց ժամանակ խնդրեց որ երթայ տուն ու հագուի:

Իսկ յոյնը այդ միջոցին սկսեց ճաշի հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնել, որ ինչպէս որ հարկն է, լաւ պատուէ օտարականին, որին սրտանց սիրել էր ճանապարհորդութեան ժամանակ: Երբոր կերակուրները ու խմիչքները կարգ ու սարգով շարած էին սեղանի վրայ, Յալեւքօսը նստեց ու սպասեց հիւրին:

Յանկարծ սրահի մէջ յամրագնաց եւ ծանր քայլերի ձայներ լսուեցան, որք մօտեւում էին նորա սենեակին: Յալեւքօսը տեղէն ելաւ, որ հիւրին շէմքի վրայ ընդունէ. բայց սարսափած յետ ու յետ նահանջեցաւ. սարսափելի կարմիր լօղիկը կանգնած էր նորա առջեւ: Առաջի նուագ նա կարծեց թէ դա՛ մի առաջօք տեսիլք է. բայց նա պարզ ու մեկին տեսնում էր նոյն իսկ կերպարանքը, նոյն վեհապանծ իրանքը, նոյն գիմակը, որի ետեւէն ցոլում էին սեւ աչ-

քերը, նոյն կարմիր լօղիկը ոսկեթել ասղնեգործած, որոնք յիշեցնում էին նորա կեանքի ամենաոռակալի ժամերը:

Դառն զգացմունքները ճմլեցին Յալեւքօսի կուրծքը. այս կերպարանքը զարթեցուց վաղուցուայ ներուած չարիքները եւ նորա հին վէրքերը նորից բացուեցան. այն վիշտերը, որոնք նորա կեանքի ամենագեղեցիկ տարիները թիւնաւորել էին, վերստին հանդիսացան նորա առջեւ:

«Ինչո՞ւ եկար դու, որ՛վ սարսափելի մարդ, աղաղակեց Յալեւքօսը, նայելով ուրուակաւնի վրայ, որ դրան մօտ կանգնած էր. շո՛ւտ հեռացիր աչքէս, որ ես քեզ նորից չը սկսեմ անիծել»:

— Յալեւքօս, ասաց ձայնը գիմակի տակէն, Յալեւքօս, այդպէս պիտի ընդունէիր հրաժրած հիւրիդ: Այս որ ասաց, հանեց օտարականը գիմակն ու լօղիկը, եւ ի՛նչ. Յալեւքօսի առջեւ կանգնած էր նորա ուղեկիցը, օտարական Սէլիմ Բարուխը:

Բայց Յալեւքօսը դեռ եւս երկար ժամանակ չէր կարողանում հանգարել. նորան սոսկալի էր տեսնելը, որ իւր հիւրը նոյն իսկ օտարականն է, որին անսել էր Փօնթէ — Վէքքի վրայ. բայց հիւրընկալութեան

սուրբ սուրբութիւնը ընկճեց նորա ակամայ զգուանքը. նա անխօս ցոյց տուաւ հիւրին սեզանի պատուաւոր տեղը:

«Ես քո միտքը հասկանում եմ, ասաց հիւրը, նստելով իրան ցոյց տուած տեղը. դու ցանկանում ես լսել այն գաղտնիքի մեկնութիւնը: Իհարկէ, ես պարտաւոր էի լռել եւ քո աչքին չերեւալ. բայց ի՞նչ անէի, ես փափագելով փափագում էի քո առջեւ արդարանալ եւ, ներկայանալով քեզ իմ իսկական կերպարանքովը, ես մինչեւ անգամ գլուխս փռանգի մէջ էի ձգում քո բերնէն անէծքներ լսելու. բայց այդ ամենը ես քամահեցի: Ճանապարհորդութեան միջոցին դու ինձ ասացիր այս նշանաւոր խօսքերը՝ «Իմ կրօնը պատուիրում է ինձ սիրել թշնամիներին... եւ այն մարդը ինձանից՝ շատ ու շատ անգամ տարաբաղդ պիտի լինի»: Իրաւ է քո ասածը, բարեկամ: Լսէ՛ ուրեմն իմ արդարութիւնը:

Ես ծնայ Աղէքսանդրիա քաղաքումը քրիստոնեայ ծնողներէ: Հայրս կրտսեր որդի մի երեւելի գաղղիացի գերգաստանի, եւ նոյն քաղաքումը գաղղիացւոց հիւպատոսն էր: Տասը տարիս որ լրացաւ, ինձ Գաղղիա ուղարկեցին մօրեղբօրս տանը դաստիարակութիւն

ու կրթութիւն ստանալու: Յեղափոխութեան ժամանակ մօրեղբայրս եւ ես թողինք Գաղղիան: Հայրենիքում մնալ չըկարողանալով, մօրեղբայրս ստիպուեցաւ ծով անցնել ու հօրս տան մէջ ապաստանարան գտնել: Մենք Աղէքսանդրիա եկանք խաղաղութիւն ու անդորրութիւն ստանալու համար, որից զրկել էր մեզ գաղղիացիներու ապստամբութիւնը. բայց, աւա՜ղ, հօրս տան մէջ էլ չըգտանք այն, ինչ որ պտրում էինք: Ճշմարիտ է, այնտեղ գեռ եւս հասած չէին այդ փոթորկալից ժամանակի արհաւիրքը, բայց ուրիշ ընտանեկան տարաբաղդութիւն կարելի էր խոցոտել էր իմ ծնողաց սիրտը: Երիտասարդ եղբայրս, որ մեծամեծ յոյսեր էր տալիս մի օր երեւելի անձն լինելու, հիւպատոսարանի մէջ աւագ ատենադպիրն էր հօրս առջեւ: Մեր գալէն փոքր ինչ առաջ նա պսակուել էր մի ֆլօրէնցիացի օղնուականի աղջկայ հետ, որ մեր դրացին էր. իսկ մեր Աղէքսանդրիա հասնելէն երկու օր առաջ աղջիկը անբեւութացել էր, այնպէս որ՝ ո՛չ հայրս եւ ո՛չ մեր ընտանիքը կարողացել են նորա հետքը գտնել: Շատ ապարդիւն հետախուզութիւններից յետո՛ւ վերջապէս այս ենթադրութեան են եկել, որ զբօսնելու ժամանակ նա

շատ հեռացել է եւ աւազակների ձեռք է ընկել: Եթէ այսպէս լինէր, եղբայրս շատ բաղդաւոր պիտի համարէր ինքն իրան. բայց աւա՜ղ, մենք շուտով այնպիսի բան իմացանք, որ առաւել դառնագին էր մեզ համար: Ուխտագրութ կինը փախել էր մի նէապօլիտանցի երիտասարդի հետ, որ նորա հօր տանը սնուել ու կրթուել էր, եւ երկու փախստականքը նաւ էին նստել ու չուել էին Իտալիա: Այս դաւաճանութենէն զայրացած, եղբայրս ամեն հնարը գործ դրաւ, որ յանցանորներին գտնէ ու պատուհասէ. բայց իզո՛ւր: Նորա գործ դրած հնարները զայրացուցին Նէապօլի եւ Ֆլորէնցիայի կառավարիչներին եւ մեր բոլոր ընտանիքի թըշուառութեան պատճառը եղան: Ֆլորէնցիացի ազնուականը գնաց իւր հայրենիքը, խոստանալով որ եղբօրս կըպաշտպանէ. բայց պաշտպանելու տեղ՝ իւր բոլոր ճիգը թափեց մեզ ամենիս վնասելու: Նա ոչ միայն եղբօրս գործ դրած հնարները—իւր կինը յետ ստանալու մասին—ապարդիւն դարձուց, այլ եւ զանազան զրպարտութիւններով ու չարախօսութիւններով հօրս ու եղբօրս կասկածելի դարձուց տէրութեան առջեւ. նոցա բերել տուին Գաղղիա եւ այն-

տեղ մահու դատապարտեցին: Ողորմելի մայրըս խելագարուեցաւ, եւ տասը ամիս չարաչար տանջուելով, վերջապէս մեռաւ: Ու ազատուեցաւ աշխարհիս ամեն տեսակ ցաւ ու վիշտերէն. բայց մեռնելէն մի փոքր առաջ նորա խելքը վրան եկաւ: Ես մենակ մնացի աշխարքիս երեսին. միայն մի խորհուրդ կար իմ հոգու մէջ. միայն մի խորհուրդ ամօքում էր իմ վիշտը. եւ այդ խորհուրդը ինչպէս բոց լցրել էր իմ մէջ հոգեւարք մայրս իւր կեանքի վերջին րոպէներին:

Ես ասացի, որ մեռնելէն մի փոքր առաջ, մօրս խելքը վրան էր եկել. նա կանչեց ինձ մահճի մօտ եւ հանդարտ խօսեցաւ մեր ընդհանուր վիճակի եւ իւր վերահաս մահու վրայ: Յետոյ, սենեակի մէջ գտնուողներին հրամայեց դուրս երթալ, պառկած տեղէն ելաւ նստեցաւ եւ հանդիսաւոր ձայնով ասաց, որ մինչեւ երգում չանեմ՝ նորա վերջին կտակը ճիշտ կատարելու, նա ինձ իւր օրհնութիւնը չիտալ: Հոգեւարքի խօսքերը սասանեցուցին ինձ. ես երգումով խօստացայ, որ ինչ եւ հրամայէ նա՝ ճիշդ կըկատարեմ: Այն ժամանակ մայրս հազար ու բիւր անէծքներ թափեց Ֆլորէնցիացիի

եւ նորա աղջկայ վրայ եւ պահանջեց որ ես վրէժխնդիր լինիմ նոցա այն ամեն աղէտքի համար, որ նորա հասուցել էին մեր ընտանիքին. եւ սպառնացաւ ինձ իւր անէծքովն, եթէ ես նորա վերջին կամքն ու խնդիրը չըկատարեմ: Թշուառական մայրս իմ գրկի մէջ աւանդեց իւր հոգին: Վրէժխնդրութեան իղձը առանց նորա էլ արծարուած էր հոգուս մէջ. այժմ նա նորանոր բոցերով բորբոքուեցաւ: Ժողովեցի հօրէս մնացած կայքը. ինքս ինձի երգում տուի՝ կամ գերդաստանիս վրէժը առնել կամ կորչել աշխարհիս երեսէն:

Շտապով գնացի Ֆլորէնցիա, ուր որքան որ կարողանում էի՝ թաքուն ապրում էի: Նորանոր արգելքներ ու դժուարութիւններ բացուեցան առջեւ: Ֆլորէնցիացի ազնուականը քաղաքապետ կարգուեցաւ. նա այնուհետեւ կարող էր իմ ամեն ձեռնարկութիւնները ի չիք դարձնել, բայց դիպուածը ինձ օգնութեան հասաւ: Մի օր, իրիկնադէմին մի մարդու հանդիպեցայ, որի հալաւը շատ լաւ ճանաչում էի. նա անցնում էր փողոցի միջով. նորա մոլորուն քաղաքը, թթու կերպարանքը եւ սովորական բացառանշուածիւն *maledetto diavolo* իսկոյն միտքս ձգե-

ցին ծերունի Պիետռօնի քաղաքապետի ծառային, որին Աղէքսանդրիայէն ճանաչում էի: Ես համոզուած էի, որ նա մի բանի համար անպատճառ զայրացած պիտի լինի իւր պարոնի դէմ: Եւ միտքս գրի այդ բարկութենէն օգուտ քաղել: Պիետռօն ինձ տեսնելով, շատ զարմացաւ. սկսեց գանգատել իւր բաղդէն, իւր պարոնէն, ասելով որ՝ քաղաքապետ ընտրած օրէն բոլորովին փոխուել է, եւ ուրիշ մարդ է դարձել, ամբարտաւանացել է, եւ նորա ամեն աշխատանքը արդէն աչքին վատ են երեւում: Ոչինչ բանով սիրտը շահիլ չէ կարելի:

Ծերունու բարկութիւնը եւ իմ ոսկին իմ ցանկացած վախճանին հասուցին: Պիետռօն հոգւով մարմնով ինձ անձնատուր եղաւ: Դժուարութիւններէն ամենագլխաւորը յաղթեցի. այժմ ես ունէի մարդ, որ պէտք եղած ժամանակը կարող էր մոցնել ինձ իմ թշնամու տունը: Միտք արի թէ՛ ի՞նչպէս անեմ, որ լաւ վրէժխնդիր եղած լինիմ: Ծերուկ Ֆլորէնցիացու կեանքը իմ բոլոր գերդաստանի կորուստի փոխարէն շատ չընչին տրիտուր էր: Ես մտքիս մէջ որոշեցի. զրկել նորան այն բանէն, որ նորա համար ամենաթանկագինն էր, եւ վճռեցի զերկ-

նորան աղջկանէն, նոյն իսկ Բիանքայէն, որ իմ գերդաստանի կործանման գլխաւոր պատճառն էր: Երբոր իմացայ, որ Բիանքան մտադիր է երկրորդ անգամ ամուսնանալու, իսկոյն մահու դատակնիքը կարգացի նորա վրայ: Իմ ձեռքով սպանել զարհուրեամէի. իսկ Պիետռօին ապաւինելը դժուար էր. նորա տկար ուժի վրայ յոյս դնել չէի կարողանում: Եւ այդ պատճառաւ սկրսեցի այնպիսի մարդ պտրել, որ կարող էր իմ դիտաւորութիւնը գլուխ բերել: Ո՛չ մի Ֆլօրէնցիացու չէի վստահանում յայտնել գաղտնիքս, ոչոք չէր յօժարիլ քաղաքապետի դէմ դաւադորութիւն անել: Պիետռօն քեզ վրայ մատնանիշ արաւ. ես նորա ընտրութիւնը հաւանեցայ՝ այդ գործը բո ձեռքով շատ դիւրին էր գլուխ բերելու, նախ՝ դու օտարական էիր եւ երկրորդ՝ բժիշկ: Մնացածը արդէն քեզ յայտնի է:

Պիետռօն էր, որ մեր առջեւը բացեց քաղաքապետի դուռը. նա էլ կըհանէր մեզ տունէն, եթէ ձեռքէն չը նայէր եւ արիւնաթաթաւ դին տեսնելով չը զարհուրէր ու չըփախչէր: Ես էլ, խղճահարուած ու սարսափած, դուրս փախայ տնէն ու երկուհարկէր քայլափոխ անցած, ընկայ մի ժամի

սանդուխքի առջեւ, երբոր ուշքս վրաս եկաւ, իսկոյն քեզ յիշեցի. «Վա՛յ ինձ, մտածեցի, եթէ Յալեքօսին բռնեն, ի՞նչ պիտի լինի խեղճի վիճակը»:

Գողգոթի մոտայ քաղաքապետի տունը. բայց ո՛չ քեզ գտայ այնտեղ եւ ո՛չ Պիետռօին. դուռը երկբացիկ կեցած էր. հասկացայ որ դու փախած պիտի լինիս:

Երկիւղը ու խղճմտանքի խայթը ինձ հանգստութիւն չէր տալիս. չըկարողացայ Ֆլօրէնցիայի մէջ մնալու. երբոր լոյսը բացուեցաւ թողի քաղաքը եւ գնացի Հռոմ: Շուտով Հռոմի մէջ էլ տարածուեցաւ Ֆլօրէնցիայի մէջ կատարուած չարագործութեան լուրը. ամենքը խօսում էին այդ անցքի վրայ. ասում էին թէ՛ մարդասպանը մի նորեկ յոյն է, որին արդէն բռնել են ու բանտ են դրել: Հոգետանջ վշտերով լցուած, շտապեցի նորէն Ֆլօրէնցիա գալու: Եթէ առաջները վրէժը ինձ անգութ գործ էր երեւում, այժմ ես անիծում էի նորան, որ քո թշուառութեան պատճառը պիտի լինէր: Նոյն օրը, որ ես Ֆլօրէնցիա հասայ, քո ձեռքն էլ կտրեցին: Չեմ նկարագրիլ քո առջեւ այն դառն ղգացմունքս, երբոր տեսայ բարձրաւանդակի վրայ քո ելնելը ու

անարժան պատուհասը դիւցազնաբար տանելը: Երբոր քո ձեռքէն արիւնի վտակը գետնին թափուեցաւ, ես իմ մէջ ուխտ արի՛ քանի որ դու կաս աշխարքիս երեսին, քո ամեն պէտքը հոգում ու լցնեմ: Ինչ որ այնուհետեւ պատահեցաւ, դու արդէն գիտես: Այժմ մնում է քեզ յայտնել, թէ ինչո՞ւ ես անշուշտ ցանկանում էի քեզ հետ ճանապարհորդելու:

Ինձ չարաչար տանջում էր այն միտքը, որ դու գուցէ ինձ տակաւին ներած չես. ես ուզում էի քանի մի ժամանակ կենակից լինել քեզ, քո բարեկամական մտերմութիւնը գրաւել, եւ ապա, եթէ հնար կայ, արդարանալ քո առջեւ:

Յալեւքօսը լուռ ու մունջ լսում էր իւր այցելուի պատմութիւնը: Յետոյ նա հեղուկութեամբ ամ ձեռքը նորան տուեց եւ ասաց՝ «Ես գիտէի, որ ինձմէն աւելի անբաղդ ես: Անշուշտ, այդ սոսկալի սպանութեան յիշատակը ամենտեղ հալածում է քեզ եւ թունաւորում է քո կեանքը: Ես ի բոլոր սրտէ ներում եմ քեզ: Բայց ներէ՛ ինձ, ես կամենում եմ մի հարցմունք անել քեզ. ի՞նչպէս յայտնուեցար դու այս անապատի մէջ ու այդ հալաւովդ: Երբոր ինձ համար Ստամպուլու-

մը տուն գնեցիր, այնուհետեւ ի՞նչ բաներ անցան քո գլխով:»

— Ես եկայ Աղէքսանդրիա, ասաց այցելուն. ատելով ատեցի մարդկան ազգը, եւ մանաւանդ աչքէս ընկան այն ազգերը, որոնք լուսաւորեալ են կոչւում: Ես աւելի եմ սիրում իմ մուսուլմաններին: Աղէքսանդրիա հասնելէս յետ, գաղղիացիք արշաւեցին Եգիպտոսը: Ես արդէն նայում էի նոցա վրայ ո՛չ ինչպէս իմ համազգիների, այլ ինչպէս իմ հօր եւ եղբոր դահիճների վրայ. եւ չորս կողմս ժողոված մի քանի համախոհ երիտասարդներ, խառնուեցայ Մէմլիքների գնդի մէջ ու յաճախ յարձակմունքներով գաղղիական զօրքի մէջ ահ ու սարսափ էինք ձգում: Երբոր պատերազմը վերջացաւ եւ խաղաղութեան դաշինքը հաստատուեցաւ, ես չուզեցի անդորր կեանք վարել. փոքրաթիւ ընկերներս հետ սկսայ վարել թափառական եւ ազակալից կեանք, այսօր մարդոց հետ պատերազմելով եւ վաղը վայրի գազաններ հալածելով: Օրերս ուրախ են անցնում. ընկերներս ինձ ընտրեցին իրանց պարագլուխ. ճշմարիտ է, իմ ասիացիները եւրոպացիների նման կրթուած չեն, բայց եւ նոցա նման նախանձոտ,

չարախօս, եսամոլ եւ փառասէր չեն: յա-
 Յալեքօսը, շնորհակալ լինելով իւր հիւ-
 րէն այդ պատմութեանը համար, աւելա-
 ցուց, որ այն կեանքը, որ նա փարում է,
 համապատասխան չէ ոչ այն կրթութեան,
 որ նա ստացել է. եւ ոչ այն կրօնին, որի
 մէջ ծնել է նա. եւ աղաչեց նորան դադար
 նախ քան իր թընկերութեան ծոցը եւ կեան-
 քը այնտեղ անցնել: *Այս խնդիրը ի գործով հարժեց անձանո-*
թին, եւ նա ապաց. «Ա՛յժմ» ես տեսնում
եմ, որ դու ի բոլոր սրտէ ներել ես ինձ եւ
սիրում ես քո թշնամիս: Ո՛հ, շնորհակալ
եմ եւ շատ շնորհակալ եմ քեզնեց: Այս
որ ասաց, ելաւ տեղէն ահագ զէմքով ու
պատերազմական ամեն զէնք ու զարդով
կանգնեցաւ Յալեքօսի առջեւ: Նորա սեւ
աչքերը գերբնական բոցով էին փայլում: Եւ
նորա ձայնը ահ ու սարսափ էր ձգում լը-
սողի մէջ: «Այս քարեկամ, շատ քաղցր է
ինձ լսել այդ խնդիրը: Բայց ահա՛ս որ կա-
տարել չեմ կարող իմ նժուգը արդէն
թամբած է ու ընկերներս սպաւում են ինձ:
Բարեւ մնա Յալեքօս:»
 Օտարականը եւ Յալեքօսը, որոնց բազ-
 դը այսպիսի օտարոտի կերպով հանդի-

պեցուց, վերջին անգամ գրկուեցան:
 «Ի՞նչպէս է անունդ, մի խորհրդաւոր
 հիւր, որի յիշատակը յաւիտեան տպաւո-
 րուած պիտի մնայ մտքիս մէջ», ասաց Յա-
 լեքօսը:

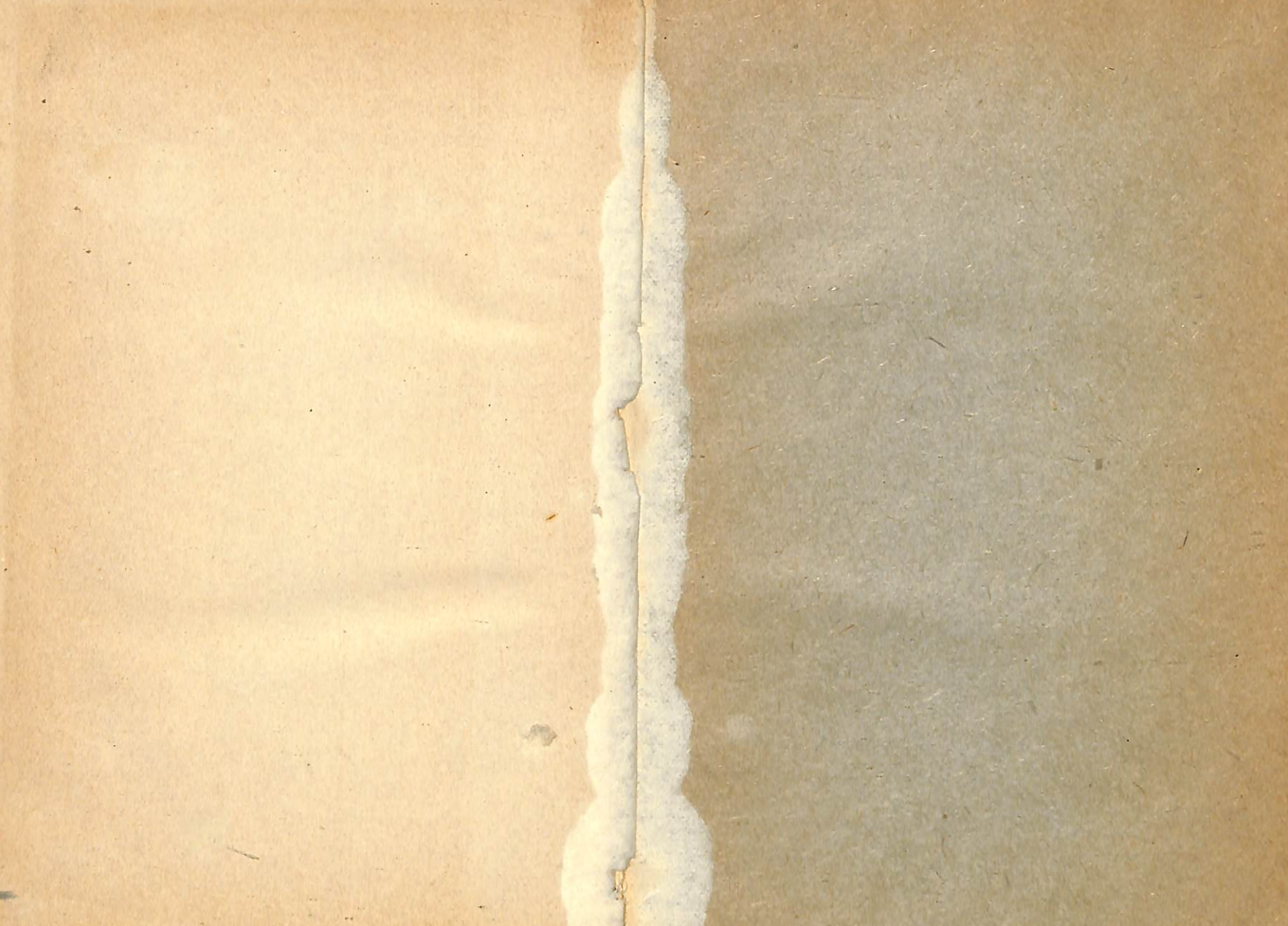
Օտարականը երկար ժամանակ լուռ ու
 մունջ նայում էր նորա երեսին. էլի մի ան-
 գամ սեղմեց նորա ձեռքը ու ասաց.

— Իմ անունն է անապոյի փէր. ես եմ
 Օրբասան աւաղակը:

Եւ իւր իմաստաւ զսփոք զմարտական
 զմա մե մէջ զմիմեզ սպում զձեռն զմա
 զառաւ Եւ զգործ սպում զմերս Եւ
 Եւ զձեռն զմա զմա զմա զմա —
 զմարտական զմա զմա

1918

2013

